

De iurisprudentia et iure publica

JOG- ÉS POLITIKATUDOMÁNYI FOLYÓIRAT
JOURNAL OF LEGAL AND POLITICAL SCIENCES

2025.

XVI. évfolyam / Vol. XVI

1-2. szám / No. 1-2

Főszerkesztő / Editor-in-Chief

PACZOLAY Péter

Társszerkesztők / Editors

BALÁSSY Ádám Miklós, FEJES Zsuzsanna, KOVÁCS Endre Miklós,
KÖNCZÖL Miklós, TÓTH J. Zoltán

Nemzetközi Tanácsadó Testület /
International Advisory Board

Dalibor ĐUKIĆ, Kateřina FRUMAROVÁ,
Ján ŠKROBÁK, Aleksandra SYRYT.

Kiadja a

Magyar Jog- és Államtudományi Társaság

Publishing

Hungarian Association of Law and Political Sciences

HU ISSN 1789-0446

TARTALOMJEGYZÉK / CONTENTS

TANULMÁNYOK / ARTICLES

BALÁSSY Ádám Miklós – MÁTHÉ Levente

A tokió per alapjai – a természetjog reneszánsza a Távols-keleti Nemzetközi Katonai Törvényszéken - 1 -

PUP Dorina Brigitta

Az igazságosság kódolása - a bírói döntéshozatal jövője a mesterséges intelligencia korában .- 26 -

LIKTOR, Attila Zoltán

The legal status of the Indies within the Spanish Empire – the messianic concept of the Spanish monarchs - 48 -

SZILÁDI Levente Szabolcs

A különleges jogrend egy messzi-messzi galaxisban..... - 59 -

VERÉBI Máté

A háború mint eszköz jogi szabályozásának gyökerei - 82 -

KONFERENCIABESZÁMOLÓ/ CONFERENCE SUMMARY

VERES Zoltán - HÁMORI Antal

IV. Fogasztóvédelmi aktualitások című konferencia a Budapesti Gazdasági Egyetemen - 103 -

Balássy Ádám Miklós
Károli Gáspár Református Egyetem
Állam- és Jogtudományi Kar
adjunktus
Máthé Levente
Károli Gáspár Református Egyetem
Állam- és Jogtudományi Kar
IV. éves joghallgató

XVI. évfolyam | Vol. XVI
2025/1-2. szám | No. 1-2./2025
Tanulmány | Article
www.mjat.hu

**A tókió per alapjai –
a természetjog reneszánsza a Távol-keleti Nemzetközi Katonai Törvényszéken**

**Foundations of the Tokyo Trial – The Renaissance of Natural Law at the International
Military Tribunal for the Far East**

ABSTRACT

This paper examines how natural law theory was invoked and interpreted by the judges of the Tokyo War Crimes Tribunal in the absence of a comprehensive system of international criminal law. While legal positivism dominated much of twentieth-century jurisprudence, the Tribunal's majority and dissenting opinions often relied on universal moral principles to justify the prosecution of crimes against peace. Judges such as Henri Bernard, William Webb, Radhabinod Pal, and B. V. A. Röling offered contrasting approaches to legal responsibility, ranging from explicit endorsement of natural law to firm positivist rejection. The study argues that, beyond the formal legal framework, these moral-philosophical underpinnings significantly influenced the legitimacy, reasoning, and outcome of the Tokyo proceedings. The Tribunal became a unique historical forum where the boundaries between law and morality, and between Western and non-Western legal cultures, were openly negotiated.

KEYWORDS: Tokyo Tribunal, Judicial reasoning, Natural Law, International criminal justice

Bevezetés

A természetjog (*ius naturale*) hagyományosan az emberi természetből fakadó, univerzális erkölcsi normákat tételezi (mindenki számára előír egyetemes kötelezettségeket), míg a jogpozitívizmus (*ius positivum*) ezzel szemben a jogot pusztán a hatalmi viszonyokból vagy a kodifikált normák meglétéből vezeti le, és elválasztja a jogot az erkölcstől. A dilemma abban áll, hogy milyen kritériumoknak kell megfelelnie, és milyen szükséges tulajdonságokkal kell rendelkeznie a jognak, amelyek által az ténylegesen joggá válik. Ez a kérdés megfogalmazható akként is, hogy a jogot pusztán társadalmi tények determinálják, ahogy a pozitivisták tartják, avagy a társadalmi mellett a *morális* tények is meghatározóak, ahogy a természetjog hívei vélik.¹ Míg a pozitívizmus kizárólag az emberek vagy az emberek közössége által tudatosan megalkotott tételes jogot ismeri el érvényesnek, addig a természetjogi iskola szerint létezik egy az emberi akarattól független, magasabbrendűnek tekintett normatív rend, amelynek a normái mindenkor és mindenhol érvényesek.² A klasszikus természetjogi tan gyökerei Arisztotelész *ζῷον πολιτικόν* („közösségi lény”) fogalmához nyúlnak vissza.³ E felfogás szerint a jog nem önkényes emberi alkotás, hanem akkor tekinthető helyes és igazságos jognak, ha megfelel „a természetes alapelveknek”. Cicero szerint a valódi törvény „az igaz értelem, mely a természettel összhangban áll”, örök és változatlan, s minden embert minden korban egyformán kötelez.⁴ Ez a megközelítés jól illeszkedik a természetjog azon felfogásához, amely szerint a jog érvényessége nem az emberi akarattól, hanem az ész által felismerhető örök normákból ered. Ágoston szerint az igazságos állam (*iusta res publica*) csak akkor képzelhető el, ha az az isteni törvénynek (*lex divina*) is megfelel. Az államnak a földi igazságosság megvalósítására kell törekednie, különben – mint írja –, „ha az igazságosságot eltávolítjuk, mi mások a királyságok, mint hatalmas rablóbandák?”⁵ Ez a tanítás alátámasztja azt az elvet, hogy az állam legitimációja nem csupán az emberi törvényeken, hanem az örök és változtathatatlan isteni igazságosságon alapul. E gondolatkörhöz kapcsolódik al-Fārābī is, aki szerint az ember természeténél fogva társas lény (*toplumsal varlık, madīnī bi-ṭab‘ihī*), aki más emberek segítségével nélkül képtelen eljutni erkölcsi és értelmi kiteljesedéséhez.⁶

A sztoikus gondolkodók univerzális természetjoga az emberi észre, míg Aquinói Szent Tamás teológiai megalapozású tanítása az örök isteni törvényre épít. Ezzel szemben Hugo Grotius a természetjogot világi alapokra helyezte, és racionalista elvek mentén rendszerbe foglalta elméletet és azt az ember veleszületett társas hajlamából, az *appetitus societatis*-ből vezette le. Ezzel szemben Thomas Hobbes az emberi természetet alapvetően antiszociálisnak látta, amelyet a *bellum omnium contra omnes* (mindenki harca mindenki ellen) állapota jellemez, s amelyből az állam önfenntartási ösztön által vezérelt megalkotása következik. Samuel Pufendorf kísérletet tett Grotius és Hobbes nézeteinek összeegyeztetésére, bár elismerte az emberi önérdekkövetés dominanciáját, az állam kialakulását nem a kölcsönös félelemnek, hanem az általános önbizalomhiánynak tulajdonította. Christian Thomasius szerint a jog a külső cselekedetek rendje, míg az erkölcs a belső meggyőződésre épülő lelkiismereti szabályozás, ezért e kettőt világosan el kell választani.⁷

A természetjogi hagyomány módszertanilag a racionalista filozófiához, különösen Descartes-hoz kapcsolódik, a természetes jogelveket deduktív módon, az ész útján, geometriai módszerrel igyekeztek levezetni – és ez a deduktív megközelítés Hobbesnál és Locke politikai írásaiban is megfigyelhető, jóllehet Locke a természetjogot más normatív alapokra helyezte. Ugyanakkor az is megosztotta a természetjog híveit, hogy miként képes az emberi értelem a jogelvek felismerésére. Míg

¹ Scott J. Shapiro: *What is law (and why should we care)? 1st conference on philosophy and law neutrality and theory of law*. Girona 2010. 33-34. o.

² Tóth J. Zoltán: *Állam- és jogelmélet*. Patrocinium. Budapest 2019. 99. o.

³ Alfred Verdross: *Mi a Jog?* In Fridvaldszky János (szerk.): *Természetjog. Szöveggyűjtemény – Jogfilozófiák*. Szent István Társulat. Budapest 2006. 136. o.

⁴ Cicero: *Az Állam*. (ford.: Hamza Gábor) Akadémia Kiadó, 2017, III. könyv 22. o.

⁵ Augustine: *The City of God against the Pagans*. Loeb Classical Library, No. 412, Harvard University Press, 1957 16., IV Könyv, 4 fejezet. DOI: 10.4159/DLCL.augustine-city_god_pagans.1957

⁶ Adnan Güriz: *Hukuk Felsefesi*, Oyedinci Baskı, Ankara, 2023. 167-171.o.

⁷ Lásd: Ian Hunter: *Christian Thomasius and the Desacralization of Philosophy*. In University of Pennsylvania Press. *Journal of the History of Ideas*, Vol. 61, No. 4, 2000, 596-616. o.

egyések szerint az emberi természet elemzése révén (empirikus alapon) ismerhetőek meg e normák – mint Hobbesnál –, addig mások szerint ezek pusztán a gyakorlati ész műveként deduktíve elérhetők. Immanuel Kant a természetjogot a gyakorlati ész kategorikus imperatívuszával kapcsolta össze. Thomas Hobbes értelmezése a természetjogról az önfenntartásból fakadó, minimális morális követelményeket hangsúlyozta.

A természetjog tehát a racionalizmus és az empirizmus határán mozog, hol az emberi természetből, hol az emberi eszből kiindulva próbálja meghatározni a jogelveket, miközben az utópia és a valóság közötti határmezsgyén helyezkedik el.

Az európai jogfilozófiában évszázadokon át uralkodó volt a természetjogi felfogás. Azonban a tudományos felfedezésekkel járó társadalmi szemléletváltás a jogelméletre is rányomta a bélyegét.⁸ A XIX. században egyre inkább háttérbe szorult a jog metafizikai megközelítése. Mindazonáltal a XX. században felmerült problémák megválaszolásában a pozitív jog sok tekintetben elégtelennek bizonyult, a II. világháború után a természetjogi gondolkodás reneszánszát élte. Ennek kiindulópontjaként és eklatáns példaként a nürnbergi pert szokás említeni. Ugyanakkor az európai jogtudomány hajlamos megfedkezni arról, hogy a háború után nemcsak Németország, hanem Japán vezetőit is felelősségre vonták.

I. Történelmi előzmények

A második világháború embertelenségei és pusztításai már a háború során felvetették a szövetséges hatalmakban az elkövetők felelősségre vonásának igényét. Mindez elsőként az 1943-as Moszkvai Nyilatkozatban látszott kikristályosodni, amikor is a szövetséges hatalmak közös nyilatkozatban tettek ígéretet a német atrocitások elkövetőinek bíróság elő állítására.⁹ Ezt követően egy hónappal 1943 novemberében a Kairói Nyilatkozatban megfogalmazódott Japán megbüntetésének az igénye is az agresszió miatt, bár itt még pusztán Japán, mint állam szankcionálásának szándéka jelent meg, a vezetőkkel szembeni retorziókra nem tartalmazott utalást.¹⁰ Az európai háború lezárulását követően 1945 július 26-án az Egyesült Államok, Kína és az Egyesült Királyság a Potsdami Proklamációban felszólították Japánt a fegyverletételre¹¹ és meghatározták a megadás további feltételeit. Mivel a távol-keleti hadszíntér sem volt mentes olyan incidensektől, amelyek mélységesen megrázták a közvéleményt a Potsdami Proklamációban szerepelt a háborús bűnösök felelősségre vonása, külön kiemelve a hadifoglyokkal szembeni kegyetlenségek elkövetőit.¹² Később Japán a USS Missouri fedélzetén elfogadta a Potsdami Proklamáció és az annak részét képező Kairói Nyilatkozat rendelkezéseit a kapituláció során a Tokiói-öbölben, ahol közel egy évszázaddal azelőtt Commodore Matthew Perry flottája rákényszerítette a regnáló Tokugava-sógunatust Japán kikötőinek megnyitására (1853). 1945 szeptember 2-án ugyanott, ugyanúgy fejet hajtva az Egyesült Államok követelései előtt Japán oldaláról, a kormány képviselőjében Mamoru Shigemitsu külügyminiszter, a császári vezérkar képviselőjében pedig annak főnöke Umezú Yoshijiro jelent meg az amerikai csatahajón. Mindkettőjüket elítélte később a Tokiói Törvényszék,¹³ amely a joghatóságát az itt elfogadott nyilatkozatokra alapozta.¹⁴

⁸ Helmut Coing: *A jogfilozófia alapjai*. Osiris tankönyvek. 1996. 61-62. o.

⁹ Moscow Declaration on German Atrocities of 30 October 1943.

¹⁰ The Cairo Declaration, November 26, 1943. „The three great Allies are fighting this war to restrain and punish the aggression of Japan.” Ezt követően a nyilatkozat a megbüntetés keretében végrehajtandó területi átrendezéseket tárgyalja.

¹¹ Potsdami Proklamáció 13. pont

¹² Ibid. 10. pont „stern justice shall be meted out to all war criminals, including those who have visited cruelties upon our prisoners”

¹³ Mamoru Shigemitsu-t, aki 1943-45 áprilisa között, majd a háború utolsó hónapjában töltötte be ezt a tisztséget, a törvényszék béke elleni és az 55. vádpont szerinti (ld. később) háborús bűncselekményekben találta bűnösnek és ítélte 7 év szabadságvesztésre. Umezú Yoshijiro-t, a Kwantung-hadsereg korábbi parancsnokát, életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélte a bíróság. (International Military Tribunal for the Far East (a továbbiakban: IMTFE Judgment of 4 November 1948. 577-579. 585-588. o.)

¹⁴ A II. világháború utáni törvényszékek lehetséges legitimációjaként merült fel a *debellatio*. A *debellatio* egy római eredetű koncepció, amely történelmileg Karthágó megsemmisítéséhez köthető, és melyet szemben klasszikus szemlélettel a modern nemzetközi jog már alapvetően elvet. Mindazonáltal sokan (*inter alia* Schwarzenberg és Kelsen) ebből vezették le a nürnbergi törvényszék joghatóságát. A *debellatio* három konjunktív feltétel teljesülése esetén következik, ha a) az ellenséges erők az állam teljes területét ellenőrzésük alá vonják, b)

A csendes-óceáni háború végóráival párhuzamosan megrendezésre került a londoni konferencia a négy szövetséges nagyhatalom (Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Franciaország, Szovjetunió) képviselőinek részvételével. A konferencián a delegációk arról folytattak tárgyalásokat, hogy a német háborús bűnösöket miképpen és pontosan milyen bűncselekményekért vonják felelősségre. Majd 1945. augusztus 8-án elfogadásra került a Londoni Egyezmény, amely rendelkezett a Nemzetközi Katonai Törvényszék felállításáról és mellékletként csatolták hozzá a nürnbergi alapokmányt.¹⁵ A tokiói törvényszék felállításának közvetlen előzményei a 1945 végén megtartott moszkvai konferencia képezte, amely felhatalmazást biztosított a szövetséges erők főparancsnokának a megadás feltételeinek végrehajtására.¹⁶ Ugyanezen konferencián rendelkeztek a washingtoni székhelyű Távol-keleti Bizottság (*Far Eastern Commission*) létrehozataláról, ahol szövetséges nemzetek közösen határozhatták meg a Japánra háruló kötelezettségek elveit és követelményeit. A bizottság döntéseit az Egyesült Államok kormánya foglalta konkrét utasításokba, és küldte meg a főparancsnoknak.¹⁷ Végül ezen döntéshozási mechanizmus keretében, jogosítványaival élve, Douglas MacArthur parancsára került felállításra 1946. január 19-én a Távol-Keleti Nemzetközi Katonai Törvényszék, tokiói székhellyel. A Tokiói Törvényszék felállítását, tehát nem előzte meg a londonihoz hasonló nemzetközi konferencia. Ennek oka az volt, hogy a szövetségesek az európai példából okulva elébe kívánták menni a hosszas tárgyalásoknak. A statútum tervezetét a Nemzetközi Ügyészi Osztály (*International Prosecution Section*) alkotta meg, az elkészítésében pedig kizárólag amerikai ügyészek vettek részt.¹⁸ Hasonlóképpen a kohézió és a hatékonyság céljait szolgálta Douglas MacArthur – legalábbis *de iure* – kiemelkedően koncentrált hatásköre.¹⁹

II. A tokiói statútum

A tokiói per célja a japán háborús főbűnösök felelősségre vonása volt. A törvényszék tizenegy bíróból állt, akiket a Japán megadását aláíró kilenc²⁰ és további kettő szövetséges hatalom – India és a Fülöp-szigetek – delegált. A tanácselnöki tisztségre az ausztrál bírót, Sir William Webb lett felkérve. Az alapokmány jelentős befolyást biztosított a főparancsnoknak a törvényszék eljárására nézve. A főparancsnok nevezte ki a bírakat, ahogy közülük az elnököt is. Továbbá az ítéleteket is az ő parancsaival összhangban kellett végrehajtani, ennek során, akár mérsékelhetette is az ítéletet vagy egyéb módon megváltoztathatta, leszámítva a kiszabott büntetések súlyosbítását.²¹ A statútum értelmében a

az adott állam katonai aktivitása megszűnik és c) a kormánya is felszámolásra kerül. Ez esetben az adott állam szuverenitása átszáll a győztes hatalomra (vagy hatalmakra, mint Németország esetében, kondominiumot eredményezve) ennek keretében akár dönthet az annexió vagy egy új állam létrehozása mellett, *ad absurdum territorium nullius*-nak is meghagyhatja. Japán kapcsán a feltétel nélküli megadás ellenére sem beszélhetünk *debellatio*-ról mivel a japán kormány a megszállást követően is tovább működött. Michael N. Schmitt: *Debellatio*. Max Planck Encyclopedia of Public International Law (October 2009).

¹⁵ London Agreement of 8 August 1945, „Art. 2. The constitution, jurisdiction and functions of the International Military Tribunal shall be those set out in the Charter annexed to this Agreement, which Charter shall form an integral part of this Agreement.”

¹⁶ 3. Soviet-Anglo-American Communiqué At Moscow Conference, December 27, 1945. „The Supreme Commander shall issue all orders for the implementation of the terms of surrender, the occupation and control of Japan, and directives supplementary thereto. In all cases action will be carried out under and through the Supreme Commander, who is the sole executive authority for the Allied Powers in Japan. He will consult and advise with the Council in advance of the issuance of orders on matters of substance, the exigencies of the situation permitting. His decisions upon these matters shall be controlling.”

¹⁷ Aleksandra Babovic: *The Tokyo Trial, Justice, and the Postwar International Order*. Palgrave Macmillan. 2019., az Egyesült Államok kormányának domináns szerepét Japán helyzetének háború utáni rendezése kapcsán egyebek mellett jól jelzi, hogy sürgős esetben és a bizottság direktíváinak hiányában diszkrecionális hatáskörben is adhatott utasításokat.

¹⁸ Diane Orentlicher: *The Tokyo Tribunal's Legal Origins and Contributions to International Jurisprudence as Illustrated by Its Treatment of Sexual Violence*, *Nuremberg Academy Series No. 3* (2020) 91. o.

¹⁹ Yuma Totani: *The Tokyo War Crimes Trial: The Pursuit of Justice in the Wake of World War II*. 2008, 23-24. o.

²⁰ Egyesült Államok, Egyesült Királyság, Kína, Szovjetunió, Ausztrália, Kanada, Franciaország, Hollandia, Új-Zéland.

²¹ Charter for the IMTFE art. 2., art. 3. (a), art. 17.

döntéseket és az ítéletet a jelenlevő bírák többsége hozta meg.²² A törvényszék munkájában tizenegy ügyész működött közre, akiknek az élén az amerikai Joseph B. Keenan állt, mint legfőbb ügyész.

A vádlottak padján huszonnyolc személy ült. Többségük korábban valamilyen miniszteri címet viselt vagy japán hadseregben tisztként szolgált. A vádlottak kiválasztásánál lényeges szempont volt, hogy a háború minden fázisa képviselőhöz jusson a védencek személyében 1931-től 1945-ig, valamint, hogy a legfontosabb kormányzati és katonai szervek tekintetében is egy reprezentáns csoport jelenjen meg a törvényszék előtt.²³ Összesen négy vádlott szolgált miniszterelnökként és úgyszintén négy külügyminiszterként, hét vádlott töltött be hadügyminiszteri posztot valamikor a háború folyamán és tizennégyen viseltek tábornoki rangot. Jóllehet az admirális is képviseltette magát három vádlottal, csakúgy, mint a diplomácia, közöttük a németországi és az olaszországi nagykövet, de egyéb tisztviselők is jelen voltak, valamint kezdetben az ultranacionalista író Okawa Shumei is, akit sokan csak, mint a „japán Goebbels” ismertek. (Őt később az eljárás során mentális betegségei miatt felmentették.)

A tokiói statútum a nürnbergi alapokmány²⁴ mintájára készült el. Tartalmazta a nürnbergi alapelveket, amelyeket akkoriban számos kritika ért, mára már azonban, miután az ENSZ közgyűlése egyhangúan megerősítette,²⁵ vitathatatlanul a nemzetközi büntetőjog részét képezik. A *személyes felelősség elve* szerint, aki nemzetközi bűncselekménynek minősülő cselekményt követ el, azért felelős és ezért büntethető lesz. A *belső jogi minősítés irrelevanciája* alapján nem mentesít a nemzetközi jogi felelősség alól, ha a belső jog az adott cselekményt nem rendeli büntetni. Hasonlóképpen lényeges volt a *hivatalos minőség irrelevanciája*: nem mentesít a nemzetközi jogi felelősség alól, ha valaki egy állam nevében eljárva követ el bűncselekményt, továbbá megjelent a hitleri államszervezet működéséről elnevezett *Führerprinzip elvetése*, melynek értelmében nem mentesít a felelősség alól az a tény, hogy az elkövető a kormányának vagy felettesének utasítására járt el, amennyiben az eltérő erkölcsi választás ténylegesen lehetséges volt. Ez utóbbi kettő legfeljebb enyhítő körülményként értékelhető a statútum értelmében, „ha az igazságosság úgy kívánja.” Nem kevésbé volt lényeges a vádlottak kiszolgáltatott helyzetéből adódóan a *tisztességes eljáráshoz való jog*.²⁶ Ennek keretében a vádlottak egy általuk ismert nyelven kellő időben és részletességgel megismerhették az ellenük felhozott vádakot, továbbá biztosított volt a képviselőhöz való jog, a védelem bizonyítékok szolgáltatáshoz való joga, a bilingvális per, az angol mellett a vádlottak által beszélt nyelv használata, valamint a vádlottaknak jogukban állt „releváns” magyarázatot adni az ellenük felhozott vádakra.

A Tokiói Törvényszék joghatósága három bűncselekmény kategóriára terjedt ki:

- „A” osztály, béke elleni bűncselekmények: „a nemzetközi jogot, szerződéseket, egyezményeket, vagy garanciákat sértő agresszív háború tervezése, előkészítése, hadüzenettel vagy hadüzenet nélkül kezdeményezése, vagy folytatása, illetve az olyan közös tervben vagy összeesküvésben való részvétel, amely az előzőek megvalósítására jön létre”.
- „B” osztály, háborús bűncselekmények: „a hadviselés törvényeinek vagy szokásainak megszegése.”
- „C” osztály, emberiesség elleni bűncselekmények: „bármely polgári lakosság tagja ellen, a háború előtt vagy alatt elkövetett emberölés, kiirtás, rabszolgaságba taszítás, áttelepítés és embertelen cselekedetek, valamint a Törvényszék hatáskörébe tartozó más bűncselekmény végrehajtása során vagy azzal összefüggésben elkövetett politikai vagy faji alapon történő üldözés[...]”.

Az alapvető egyezések mellett azonban különbségek is voltak Tokió és Nürnberg között. A szükségszerű eltérések mellett, mint törvényszék összetétele, különbség volt például a *tu quoque* (ti. „te is”) védelem használatának tekintetében is. Bár egyezők voltak a statútumok vonatkozó rendelkezései,²⁷ amelyek szigorú intézkedéseket írtak elő az eljárás elhúzódnak megakadályozása

²² Charter for the IMTFE art. 4.(b)

²³ Yuma Totani: *The Tokyo War Crimes Trial*. 65-66. o.

²⁴ A szövegben szereplő összevetéseken túl, a dolgozatnak nem célja a már sokat kutatott Nürnbergi Törvényszék eljárását behatóan tárgyalni.

²⁵ General Assembly resolution 95 (I) of 11 December 1946.

²⁶ Ádány Tamás Vince: *Nemzetközi büntetőbíráskodás*. 28-32. o.

²⁷ Charter for the IMTFE art. 12(b), art. 13(a).

érdekében és elutasítandónak nyilvánították az irreleváns kérdések vizsgálatát, ezt a Tokiói Törvényszék a *tu quoque* érvelés abszolút és teljeskörű tilalmaként értelmezte.²⁸ Az alapokmány hivatkozott cikkeinek megfelelően ezt az indokolta, hogy ezen érvelés nem releváns a felelősségre vonás szempontjából, mert a jogellenes cselekményeket elkövető egyén felelőssége független mások hasonló cselekményeitől, a háborús és az emberiesség elleni bűncselekmények üldözendők, függetlenül attól, hogy mások elkövették-e. Ugyanakkor a bírák eltérő megközelítésében szerepet játszhatott az is, hogy a Hiroshimára és Nagasakira dobott atombomba még hangsúlyosabban vetette fel a szövetségesek ilyen jellegű felelősségét és a méltányosság körébe tartozó „tisztá kéz” (*clean hands*) doktrína alkalmazásának lehetőségét, mint Európában. Amennyiben teret engedtek volna ilyen jellegű védekezésnek, vélhetően megbénították volna a törvényszék eljárását a védelemnek az atomfegyverhasználatra, a tokiói bombázásra vagy a szovjet agresszióra vonatkozó indítványai.

Továbbá eltérés volt az emberiesség elleni bűncselekmények fogalmában is, amelynél a tokiói statútum esetében hiányzott a vallási alapon történő üldözés fordulat. A nürnbergi statútum lehetővé tette egyes szervezetek, jogi személyek elítélését, a törvényszék ez alapján többek között a *Sturmabteilung*-ot (SA) és a *Schutzstaffel*-t (SS) bünszervezetnek nyilvánította. A tokiói statútum ehhez hasonló ítéletre nem nyújtott lehetőséget.

Lényeges különbség volt a két alapokmány között, hogy Tokióban kiemelt szerephez jutottak a béke elleni bűncselekmények, mivel tokiói per során a törvényszék eljárásának előfeltétele volt ezeknek a vádja. Önmagában háborús bűncselekmények miatt több ezer japán állampolgárt ítélték el különböző bírósági eljárásokban.²⁹ Ennek megfelelően a béke elleni bűncselekményekre vonatkozó bizonyítékok feltárása prioritásként szerepelt az ügyészek feladatai között. Maga a béke elleni bűncselekmények meghatározása tartalmilag megegyezett a nürnbergivel, mindössze a pontosság miatt lett kiegészítve a nemzetközi jogot sértő, illetve a *hadüzenettel vagy hadüzenet nélküli (declared or undeclared) agresszív háború* fordulatokkal.

A béke elleni bűncselekmények fogalma azonban, csakúgy, mint az emberiesség elleni bűncselekmények vádja vagy az egyéni felelősség elve, felvetették az *ex post facto* (visszamenőleges hatályú) jogalkotás problémáját és azt a kérdést, hogy mennyiben állnak a statútum rendelkezései összhangban olyan büntetőjogi alapvetésekkel, mint a *nullum* elvek,³⁰ valamint, hogy mennyiben képezi a törvényszék pusztán a győztesek bosszújának színpadát.

A nemzetközi jogi normák megítélése, egy a nemzetek felett álló szuverén hiányában, mindig is több kéttellyel járt együtt, mint ahogy az egyes államok belső jogrendszereinek szabályozásairól elmondható. Számos jogtudós hangot adott már ennek a problémának. John Austin a nemzetközi jogot nem is tekintette igazi jognak, hanem mint pozitív moralitás jellemezte.³¹ Kelsen már valódi jognak tartotta a nemzetközi jogot, amely egységet képez a belső jogrendszerekkel. Ugyanakkor ő is kiemelte a különös jellegét és mint decentralizált, primitív jogrendet jellemezte, amelynek a jogi, kényszerrend (*Zwangsordnung*) jellege a háború és a represszáliák útján biztosított, mely szankciók önszegélyeken keresztül érvényesíthetőek.³² H. L. A. Hart vitatta Kelsen elképzelését, miszerint a nemzetközi jogban is létezik egy *Grundnorm*, amelyből a jog végső soron érvényességét nyeri. Hart a nemzetközi jogot egy kizárólag elsődleges szabályokból álló jogrendszernek tekintette, amelyből hiányoznak a másodlagos szabályok, melyek felszámolnák a jog kapcsán a bizonytalanságot (*rule of recognition*), megszüntetnék a jog statikus jellegét (*rule of change*) és biztosítanák a jog hatékonyságát (*rule of adjudication*).³³ A nemzetközi jognak ezek a speciális jellemzői még inkább érezhetőek voltak az ENSZ felállítását megelőzően. Ugyan a Nemzetek Szövetsége hasonló célkitűzésekkel jött létre az I. világháborút követően, a Népszövetség a szervezeti felépítése és az egyes nemzetek szembenállásai miatt közel sem volt képes kielégíteni a hozzá fűzött reményeket. Maga Japán is távozott a szervezetből 1933-ban a mandzsúriai invázióra adott reakció következtében.

²⁸ Stephanie Berlin: *The Tu Quoque Defense*. 2002. War Crimes Memoranda. 227. 28. o., A Nürnbergi Törvényszék is kizárólag Karl Dönitz esetében értékelte ezt a védekezést.

²⁹ Richard H. Minear: *Victors' Justice: The Tokyo War Crimes Trial*. Princeton. 1971. 6. o.

³⁰ Ti. *nullum crimen/nulla poena sine lege*.

³¹ John Austin: *The Province of Jurisprudence Determined*. London: John Murray, Albemarle Street. 1832. 148.o.

³² Francois Rigaux: *Hans Kelsen on International Law*. European Journal of International Law, Vol. 9, Issue 2, 1998, 325–343.o.

³³ H. L. A. Hart: *The Concept of Law*. Oxford University Press, 1961. Chapter X. International Law.

III. *Ius ad bellum*

A XX. századig alapvetően úgy tekintettek a háborúindítás jogára, mint a szuverenitásból fakadó egyik alapvető jogosultságra. Mindazonáltal már az ókortól kezdve számos természetjogi gondolkodónál megjelenik az igazságos háború elgondolása, amely a háborúnak egy eszmei korlátját támasztotta. Már Cicero (Kr. e. 106-43)³⁴ és Szent Ágostont (354-430)³⁵ is foglalkoztatta ez a kérdés, majd a skolasztika neves képviselői, mint Aquinói Szent Tamás (1225-1274),³⁶ Francisco Vitoria (1483-1546)³⁷ vagy Francisco Suarez (1548-1617),³⁸ és később Hugo Grotius (1583-1645)³⁹ is a *bellum iustum* fogalmi keretei között fejtette ki véleményét a *ius ad bellum*-ról.

A XX. század során megjelentek a *ius ad bellum* pozitív korlátai is nemzetközi jogban. A 1907. évi II. hágai békekonferencián elfogadásra került a Drago-Porter egyezmény, amelyben a felek megállapodtak abban, hogy szerződéses kötelezettség kikényszerítése érdekében nem alkalmaznak fegyveres erőszakot, hanem elsősorban bírói úton kísérik meg egy esetleges konfliktus rendezését.⁴⁰ Az I. világháborút követően az agresszió miatti felelősségre vonás koncepciója már előkerült, amikor is a Versailles-i békeszerződésben az antanthatalmak kísérletet tettek a német császár morális alapon történő elítélésére.⁴¹ Az 1919-ben felállított Nemzetek Szövetségének egyezségokmánya már komoly jogi korlátot támasztott, mikor kimondta, hogy a részes államok kötelesek tiszteletben tartani minden tagállam „területi épségét és jelenlegi politikai függetlenségét”⁴². A 20-as évek során a Nemzetek Szövetségének munkáját áthatotta a *ius contra bellum* elgondolása és a háború delegitimálásának célkitűzése. A szervezet 1923-as Kölcsönös Segítségnyújtás Egyezmény tervezete, valamint 1924-es genfi jegyzőkönyv,⁴³ amelyek bár nem léptek hatályba, az agresszióról, mint nemzetközi bűncselekményről beszéltek. Ezt követően a Népszövetség közgyűlése 1927-ben pedig tiltottnak nyilvánította az agresszív háborút.⁴⁴

Azonban a leglényegesebb hivatkozási pontot a tokiói per során az 1928-as párizsi egyezmény, másnéven a Kellogg- Briand paktum képezte, amelynek maga Japán is részese volt. A szerződésben a

³⁴ Marcus Tullius Cicero: *De re publica, De officiis*. Cicero igazságosnak tekintette a védekezésként vagy a dicsőségért folytatott háborút, ugyanakkor lényegesnek tartotta a hadüzenet megtételét is. Pedro López Barja de Quiroga: Cicero: *Bellum Iustum and the Enemy Criminal Law*. In *Philosophical Foundations of International Criminal Law: Correlating Thinkers*. 2018. 62-65. o.

³⁵ Szent Ágoston: *Contra Faustum Manichaeum, De civitate Dei*. Ágoston az olyan háborúkat vélte igazságosnak, amelyeket Isten parancsára, önvédelemből vagy jogsértés megtorlása érdekében indítottak. Kende Tamás et. al. (szerk.): *Nemzetközi jog*. Wolters Kluwer, Budapest. 2018.

³⁶ Aquinói Szent Tamás: *Summa Theologica: Quaestio de bello*. Aquinói Tamás három kritériumot nevesít ahhoz, hogy a háború igazságos legyen: a) szuverén hatalom (*auctoritas principis*), b) igazságos ok (*causa iusta*), c) helyes szándék (*intentio recta*). Saint Thomas Aquinas: *The Summa Theologica*. Encyclopedia Britannica. 1923. Vol. II. 577-581. o.

³⁷ Francisco de Vitoria: *De Jure belli Hispanorum in barbaros. De Indis et De Jure Belli*, Vitoria műveinek egyik lényeges kérdése a korabeli spanyol hódítások igazolhatósága. A humanitárius intervenció fogalmát megelőlegezve, úgy tartotta az uralkodó nemcsak saját népe, hanem idegenek ellen elkövetett cselekmények miatt is háborút kezdeményezhet. Amaya Amell: *The Theory of Just War and International Law*. Hispanic Journal, , Vol. 38, No. 1, 2017, 68-70. o.

³⁸ Francisco Suarez: *Disputatio de bello*, Suarez az igazságos ok mellett *ultima rationak* tekintette a háborút, továbbá szükségesnek vélte a hadviselés arányosságát és a győzelem előrelátható valószínűségét is. Gregory M. Reichberg: *Suarez on just war*. In Daniel Schwartz (Ed.): *Interpreting Suarez*. Cambridge University Press. 2012. 195. o.

³⁹ Hugo Grotius: *De jure belli ac pacis*., Grotius alapvetően három *iusta causa*-t említ: önvédelem, tulajdon visszaszerzése és valamely sérelem miatti büntetés. Hugo Grotius: *The Rights of War and Peace*. Liberty Fund. Indianapolis. 2005. Vol. 2. 395. o.

⁴⁰ Convention respecting the Limitation of Employment of Force for Recovery of Contract Debts art. 1.

⁴¹ Versailles-i békeszerződés 227. cikk. „[...] II. Vilmos volt német császárt a nemzetközi erkölcsnek és a szerződések szentségének legsúlyosabb megsértése miatt nyilvánosan vád alá helyezik.”

⁴² The Covenant of the League of Nations art. 10.

⁴³ Geneva Protocol, 1924, Protocol for the Pacific Settlement of International Disputes

⁴⁴ Declaration Concerning Aggression, League of Nations Official Journal. Special Supplement No. 53. 1927. szeptember 24. 22.

felek – Clausewitz sokat idézett szavait visszhangozva⁴⁵ – „ünnepélyesen kijelentik, hogy a háborúnak a nemzetközi viszályok elintézése céljából való igénybevételét elítélik, s egymáshoz való viszonyukban erről, mint a nemzeti politika eszközéről lemondanak.” Továbbá deklarálták, hogy a köztük felmerülő „vitáknak vagy nézeteltéréseknek megoldását vagy elrendezését mindenkor csak békés úton szabad keresni.”⁴⁶

IV. Az ügyészség jogfilozófiája

Harry S. Truman, az amerikai igazságügy minisztérium bűnügyi osztályának vezetőjét, Joseph B. Keenan-t nevezte ki ügyésznek az Egyesült Államok részéről, aki ezt követően az ügyészi szekció vezetőjévé is vált. Ahogy a tokiói tevékenysége és a művei demonstrálják Keenan egy megkülönböztetett természetjogi filozófiát vallott, melyben a jog végső forrásának Istent tekintette.⁴⁷ Írásaiban a természetjogot tette meg a szuverén államok által elkövetett agresszió elleni küzdelem legjobb eszközének, amely a szuverenitás kétségbevonásával gátolja az erőszakot. A háború megítélésénél az igazságos háború eszméjéhez nyúlt vissza, az igazságtalan háborút pedig, mint az „isteni akarattal és az emberi ésszel” ellentétes cselekedetet értelmezte.⁴⁸ Tokióban az agressziót, a nemzetközi egyezményeken túl, az igazságos háború koncepciójával is összefüggésbe hozta. Beszédében úgy nyilatkozott, hogy egy igazságtalanul kezdeményezett háború az bűncselekmény, nevezetesen béke elleni bűncselekmény, még akkor is, ha magát a háborút a lehető „leglovagiasabb” és legemberségesebb módon folytatják.⁴⁹

Ez a gondolkodás erősen áthatotta a törvényszék előtt tartott nyitóbeszédét, amellyel már megadta a tokiói per jogelméleti tónusát. Már az elején, a vádirat alapjául szolgáló jog kapcsán leszögezi, hogy „van egy nagy terjedelmű nemzetközi joganyag, amelyet különböző időkből, különböző szerzők, mint »közös jog«, »általános jog« vagy »természetjog« ismertek”.⁵⁰ A beszédében Keenan hosszasan idézi Lord Wright, az ENSZ háborús bűncselekmények bizottság elnökének szavait:

„A nemzetközi jog forrásait ezért máshol kell keresnünk, mint egy nemzeti jogalkotó hatóság határozataiban. [...] a nemzetközi jog, bármennyire tökéletlen, a jó és rossz érzetének, az igazságosság ösztöneinek és az emberiségnek a terméke volt, amely minden civilizált nemzet közös öröksége. Ezt évszázadokon át 'természetjognak' nevezték [...]. Ez a minden jognak a végső alapja, vagy legalábbis annak kellene lennie.”⁵¹

Keenan nem tekintette a nemzetközi jogot egy statikus jelenségnek, hanem egy progresszív, folyamatosan változó és növekvő jogterületként fogta fel. Erre az ügyészség nyitóbeszédében is utalt: „A szükség nyomása ösztönzi a természetjog és a morális képzetek hatását, és átalakítja azokat olyan jogi szabályokká, amelyeket tudatosan és nyíltan elismer a civilizált emberiség konszenzusa.”⁵² Ez a szükségességen alapuló szabályozás, amely az érvényességét a természetjogból nyeri, egy alapvető motívuma volt az ügyészség érvelésének. Az ügyészség közlései szerint azért tulajdonítottak rendkívüli jelentőséget annak, hogy a bíróság a béke elleni bűncselekmények kapcsán precedenseket állítson fel és

⁴⁵ „der Krieg ist nichts als eine Fortsetzung des politischen Verkehrs mit Einmischung anderer Mittel” (Carl von Clausewitz: Vom Krieg)

⁴⁶ Article I. The High Contracting Parties solemnly declare in the names of their respective peoples that they condemn recourse to war for the solution of international controversies, and renounce it, as an instrument of national policy in their relations with one another.

Article II. The High Contracting Parties agree that the settlement or solution of all disputes or conflicts of whatever nature or of whatever origin they may be, which may arise among them, shall never be sought except by pacific means.

⁴⁷ Aleksandra Babovic: The Tokyo Trial, Justice, and the Postwar International Order. 43-44. o.

⁴⁸ Milinda Benerjee: Does International Criminal Justice Require a Sovereign? Historicising Radhabinod Pal's Tokyo Judgement in Light of his 'Indian' Legal Philosophy, Historical Origins of international Criminal Law: Volume 2. 107-108. o.

⁴⁹ Opening Statement of the Prosecution 22. o.

⁵⁰ Ibid. 14. o.

⁵¹ Ibid. 15. o.

⁵² Ibid. 16-17. o.

bűnösnek mondja ki a vádlottakat, mivel a technológiai fejlődés elérte azt a szintet, hogy egy hasonló agresszió az emberi civilizáció végével fenyeget.

Az ügyészek soraiban Keenan nem volt egyedül a természetjogi eszméivel. Kifejezetten a státútumot megszövegező amerikai jogászcsoportban osztották leginkább a főügyész elgondolásait. John Brabner Smith, egy fiatal jogász, aki Keenan munkáját segítette, mélyen vallásos volt és a személyes írásai elkötelezettséget mutatnak a keresztény ideálok és a természetjog iránt. Az ügyészi osztály egy másik prominens alakja Brendan F. Brown hasonló személyes és szakmai odaadással volt a vallásos természetjogért.⁵³ Brown nem csak későbbi írásaiban fejtette ki ezt, hanem a per folyamán is. Az IPS (*International Prosecution Section*) egyik belső memorandumában is egyértelművé tette ezt, mikor a következőképpen fogalmazott:

„[...] a nemzetközi jog felöleli a nemzetközi társadalmi szabályozás teljes rendszerét. Ez a rendszer nem csak azokat a szabályokat öleli fel, amelyek szerződések, egyezmények vagy hasonló formájában léteznek, hanem egy jogi-morális rendet is, amelyből a pozitív nemzetközi jog az érvényességét származtatja.”⁵⁴

Keenan és Brown a későbbi *Crimes Against International Law* (1950) című közös művükben is megvédik korábbi álláspontjaikat. „A nemzetközi morális rendet – írják a mű bevezetésében a tokiói perről értekezve – a pozitív jog okának, nem pedig okozatának kell tekinteni; az ilyen jog a lényegét nem a fizikai hatalomból származtatja, és bármely próbálkozás, amely a pozitív jogot elkülöníti az erkölctől, jogi skizofréniának a tünete, amelyet a jogász és az emberi lény agyának elválasztása okoz.”⁵⁵

V. A védelem kifogásai

A védelem nemcsak a tények és az egyezmények, hanem a jogelmélet területén is vitába szállt a vádhatósággal. Kenzo Takayanagi, a Tokiói Egyetem nemzetközi jog professzora – és egyben a védelem egyik legkiemelkedőbb alakja, – több ízben is felhívta a figyelmet a természetjog alkalmazásának veszélyeire. Különösen a büntető igazságszolgáltatás területén tartotta elvetendőnek, amely sokkal inkább összefüggésbe hozható a politikával, mint a polgári jog.⁵⁶ A természetjog – szólalt fel Takayanagi az agresszió kapcsán – „minden egyes esetben teljes egészében a törvényszékre hagyná annak eldöntését, hogy egy konkrét háború agresszív vagy védekező, [a törvényszék] döntéseit bármiféle mérce nélkül, amelyhez igazodhatna, valószínűleg a korabeli politikai előítéletek irányítanak.”⁵⁷

Mindemellett a védelem a nemzetközi jog hiányosságaira reflektálva alapvetően hét kifogást fogalmazott meg a törvényszék joghatóságát illetően.

1. A főparancsnokon keresztül cselekvő szövetséges hatalmaknak nincs felhatalmazásuk a törvényszék alapokmányába belefoglalni és elbírálnak jelölni a béke elleni bűncselekményeket.
2. Az agresszív háború önmagában nem jogellenes és az 1928-as párizsi egyezmény, amely lemond a háborúról, mint a nemzeti politika eszközéről, nem tágítja ki a háborús bűncselekmények jelentését és nem minősíti a háborút bűncselekménynek.⁵⁸
3. A háború egy nemzet olyan cselekménye, amelyért nincs egyéni felelősség a nemzetközi jogban.

⁵³ James Burnham Sedgwick: *The Trial Within: Negotiating Justice at the International Military Tribunal for the Far East*. 1946-1948, 2012. pp. 219-220.

⁵⁴ Ibid. 174. o.

⁵⁵ Neil Boister – Robert Cryer: *The Tokyo International Military Tribunal*. 272. o.

⁵⁶ „Equity and natural law is a roughish thing, if not in civil justice, at least in that category of criminal justice which is closely related to politics, national or international.” Neil Boister, Robert Cryer: *The Tokyo International Military Tribunal* 276. o.

⁵⁷ Ibid. 297. o.

⁵⁸ A *clausula rebus sic stantibus* és a *desuetudo* alapján azt is vitatta a védelem, hogy bármilyen jogi kötelezettség is származna a Kellogg-Briand-paktumból. Neil Boister – Robert Cryer: *The Tokyo International Military Tribunal: A Reappraisal*. Oxford University Press. 2008. 121. o.

4. Az alapokmány rendelkezései *ex post facto* jogalkotásnak minősülnek, ezért jogellenesek.
5. A megadási dokumentum, amely biztosítja a Potsdami Nyilatkozat érvényesülését, azt a feltételt támasztja, hogy kizárólag a nemzetközi jog által a nyilatkozat kibocsátásakor elismert háborús bűncselekmények miatt fog vádemelésre sor kerülni.
6. Az emberölés egy háborús hadművelet során, ameddig nem minősül a hadviselés szabályainak vagy törvényeinek és a háborús szokások megsértésének, a háború normális incidense és nem gyilkosság.
7. Számos vádlott, lévén, hogy hadifoglyok, hadbírók előtt vádolhatóak meg az 1929-es genfi egyezmény alapján, nem pedig ezen törvényszéken keresztül.⁵⁹

VI. A többségi vélemény

Az ügyészség eredetileg 55 vádpontot fogalmazott meg a vádiratban, azonban az ítélet ennek csak egy töredékrészét vette alapul. A többi vagy ellentétesnek vélték a bírúk a statútum rendelkezéseivel, vagy egyszerűen redundánsnak tekintették, amelyet más vádpontok konzumálnak.

Ezek közé tartoztak a gyilkosságra vagy szándékos emberölésre (*murder*) vonatkozó vádpontok is (37-52). Ez egy különös sajátossága volt a tokiói vádiratnak. Az emberölés korábban és azóta sem jelent a nemzetközi büntetőbíróságok előtt ilyen értelemben, mint önálló bűncselekmény, hanem pusztán, mint a háborús és emberiesség elleni bűncselekmények elkövetési magatartása. Az ügyészség érvelése a következőképpen foglalható össze: egy illegális háborúban, különösen, ha a III. hágai egyezmény követelményeivel szemben nem került sor előzetes hadüzenetre vagy nem önvédelemből folytatták, az emberölésre semmi nem jogosít fel, ergo ilyen körülmények között az nem különbözik a közönséges gyilkosságtól.⁶⁰ Az emberölés vádja szoros összefüggésben állt az ügyészség jogfilozófiájával. A XX. századra a nemzetközi jogban már élesen elkülönült egymástól a *ius in bello* és a *ius ad bellum* szabályozása. A kettő összemosásának teoretikus alapjait Neil Boister és Robert Cryer a tokiói perről írott könyvükben a középkori igazságos háború elméletében azonosították be, ahol az igazságos fél állt a jog oldalán, míg az igazságtalan fél bűnözést valósított meg a háború során, mintsem legitim hadviselést.⁶¹ A holland és az indiai bíró, akik részletes kritikáját adták ezen teóriának, nemcsak a nemzetközi joggal ellentétesnek, hanem *de lege ferenda* is módfelett veszélyesnek és kártékonynak ítélték meg a vonatkozó vádpontokat.⁶²

A megmaradt vádpontok nagytöbbsége, tekintve, hogy a tokiói per az „A osztályú” háborús bűnösök ellen irányult, a béke elleni bűncselekményekkel állt összefüggésben. Minden vádlottra vonatkozott az 1-es vádpont, nevezetesen az agresszív és nemzetközi joggal ellentétes háborúra irányuló összeesküvés, amelyben mint vezetők, szervezők, felbújtók vagy bűnsegédek vettek részt. Emellett az egyes országok ellen ténylegesen folytatott agresszív háborúk szerepeltek külön vádpontokban.⁶³

⁵⁹ IMTFE Judgment 35-36. o. A 7. pont négy vádlottra vonatkozott, akik azzal, hogy megadták magukat hadifogoly státuszt szereztek. Az egyezmény 63. cikke tartalmazza a vonatkozó kifogást. A törvényszék az USA Legfelsőbb Bíróságának Yamashita-ügyben hozott döntése alapján azzal érvelt, hogy ez csak a hadifogolyként elkövetett bűncselekményekre vonatkozik. (Ibid. 37. o.) Ez egy széles körben kritizált döntése a bíróságnak.

⁶⁰ Neil Boister, Robert Cryer: *The Tokyo International Military Tribunal*. 160. o.

⁶¹ Neil Boister, Robert Cryer: *The Tokyo International Military Tribunal*. 273.o. Hasonló elgondolást fogalmaz meg Szent Ágoston is: *Remota itaque iustitia quid sunt regna nisi magna latrocinia?* (De Civitate Dei)

⁶² Röling: „To assume that every intentional killing in an illegal war, committed with the knowledge of the illegality of that war, is murder, would be a negation of the recognition of war in international relations.” (amely a *ius in bello* normarendszer komplett dezintegrációjához vezetne.) Ibid. 169. Pal: „the entire invading army would be guilty of murder and the victors in such a war will return to their primitive rights of total destruction of the vanquished though now, in the name of justice and a developed sense of humanity.” Dissenting judgment of Justice Pal. 1038. o. Az ügyészség merész kísérletében szerepet játszott egy biztos támpont keresésére törekvés a bizonytalan státuszú bűncselekmények között, illetve a nemzetközi bűncselekmények elkövetőinek „demisztifikálásának” szándéka.

⁶³ Ezek a Kína (27.), USA (29.), Brit Nemzetközösség (31.), Hollandia (32.), Franciaország (33.) és a Szovjetunió (35.) elleni háborúra vonatkoztak.

A törvényszék egyebekben visszautasította joghatóságát vitató indítványait a védelemnek, mondván, hogy a statútum rendelkezései kötelezőek a törvényszékre, így az annak érvényességét vitató indítványokat kötelesek elutasítani. Később ezen döntés alátámasztásaként, az első négy kifogás vonatkozásában, a bírák többségének álláspontját tükröző ítélet a Nürnbergben született ítélet vonatkozó rendelkezéseit idézte.⁶⁴ Eszerint „az alapokmány nem a győztes nemzetek önkényes hatalomgyakorlása, hanem a létrehozásának idején létező nemzetközi jog kifejezése.” A nürnbergi törvényszék álláspontja szerint, a párizsi egyezmény azon rendelkezése, amely elítéli a háborút, mint a nemzeti politika eszközt, szükségszerűen magában foglalja, hogy egy ilyen háború jogellenes, és azt, hogy akik ilyen háborút terveznek vagy folytatnak ennek során bűncselekményt követnek el. Továbbá az ítélet értelmében a nemzetközi jog azon alapelve, amely bizonyos körülmények között védi az államok képviselőt, nem alkalmazható olyan cselekményekre, amelyeket a nemzetközi jog bűncselekménynek nyilvánít.

A béke elleni bűncselekményeket egy alternatív érveléssel is alátámasztotta a Nürnbergi Törvényszék, mintha éreznék, hogy a párizsi egyezmény nem teljes egészében kielégítő hivatkozási pont, és amelyet szintén segítségül hívtak Tokió bírái. A bíróság ezen érvelése szerint:

„a *nullum crimen sine lege maxima* nem a szuverenitás korlátozása, hanem általánosságban igazságosság alapelve. Azt állítani, hogy igazságtalan megbüntetni azokat, akik szembemenve az egyezményekkel és biztosítékokkal figyelmeztetés nélkül támadtak meg szomszédos államokat, nyilvánvalóan nem igaz, mivel ilyen körülmények között a támadónak tudnia kell, hogy rosszat tesz, [...] igazságtalan lenne, ha rossz cselekedete büntetlenül maradhatna.”⁶⁵

A legalitás elve a büntetőjogban (*nullum crimen/nulla poena sine lege*) a bűncselekményekkel és a hozzájuk kapcsolódó szankciókkal szemben alapvetően négy követelményt támaszt:⁶⁶

- *nullum crimen sine lege praevia*: a retroaktivitás tilalma,
- *nullum crimen sine lege stricta*: az analógia tilalma,
- *nullum crimen sine lege certa*: a normavilágosság követelménye
- *nullum crimen sine lege scripta*: az írott (kodifikált) jog követelménye.

Szemben a Jugoszláv Nemzetközi Törvényszékkel (*International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia*), amely már egyértelműen kiállt ezen elv nemzetközi jogban való érvényesülése mellett, a nürnbergi törvényszékhez hasonlóan a tokiói ítélet is adott esetben előtérbe helyezte az igazságosság elgondolását és egyes cselekedetek morális megítélését a törvényesség elvéhez képest.

A törvényszék fentebb idézett érvelése, mely az igazságosságra támaszkodik a jogbiztonsággal szemben, egybecseng a radbruchi-formulával, amely a jogeszmé (*Rechtsidee*) antinómiáinak feloldására tesz kísérletet. Gustav Radbruch a jogeszmének három alapértékét különböztette meg az igazságosságot, a célszerűséget és a jogbiztonságot. Érvelése szerint a legcsekélyebb jelentőséggel ezek közül a célszerűség bír. Az igazi kihívást az jelenti, amikor a jogbiztonság és az igazságosság elgondolása kerül egymással ellentétben, mivel ebben az esetben valójában az igazságosság önmagával áll konfliktusban – látszat szerinti (formális) igazságosság, valamint a valóságos (materiális) igazságosság –, tekintve, hogy a jogbiztonság támasztotta előreláthatóság, kiszámíthatóság elvárása az igazságosság követelménye is. A pozitív jog előírásai mindaddig előnyt élveznek az igazságossággal szemben, amíg a tételes jog tartalmilag nem válik nyilvánvalóan igazságtalanná, vagyis amíg az igazságossággal való

⁶⁴ IMTFE Judgment 36. o.

⁶⁵ Ibid. „The maxim '*nullum crimen sine lege*' is not a limitation of sovereignty but is in general a principle of justice. To assert that it is unjust to punish those who in defiance of treaties and assurances have attacked neighboring states without warning is obviously untrue for in such circumstances the attacker must know that he is doing wrong, and so far from it being unjust to punish him, it would be unjust if his wrong were allowed to go unpunished” Az eredetileg angolul írott ítéletből és bírói véleményekből származó idézetek az írásban magyarul jelennek meg, ezek a szerző saját fordításai

⁶⁶

Claus Kieß, "Nulla Poena Nullum Crimen Sine Lege", in Max Planck Encyclopedia for Public International Law

ellentéte nem válik olyan szinten elviselhetetlenné, hogy a jogbiztonság értékének meghátrálásra kell kényszerülnie.⁶⁷

Azonban meglepő módon egyes pozitivista gondolkodók is morális alapon keltek a második világháború után született ítéletek védelmére, köztük a tiszta jogtan (*reine Rechtslehre*) kidolgozója, Hans Kelsen is. Ahogy az osztrák jogtudós kifejtette, az igazságosság megkívánta ezeknek az embereknek a megbüntetését, annak ellenére is, hogy a pozitív jog alapján nem voltak büntethetőek az elkövetés idején. Azok megbüntetésére, akik a háború alatt erkölcsileg felelősek voltak nemzetközi bűncselekményekért, egyértelműen lényegesebb, mint az *ex post facto* jogi rendelkezések tilalmának való megfelelés.⁶⁸

A II. világháború után a béke elleni bűncselekmények mellett nívumként jelent meg az emberiesség elleni bűncselekmények fogalma is. Ennek ellenére aránylag kevés vita övezte ezen bűncselekményeket, ugyanis a többség számára meggyőzően megfeleltek a nemzetközi szokásjog fogalmának, mint a nemzetek által jogként elismert általános gyakorlatnak és az egyes országok belső jogrendszere sem hagyott sok kétséget afelől, hogy ezek bűncselekményt valósítanak meg. Továbbá az európai és a távol-keleti történelmi események közötti eltérések is kevésbé hangsúlyossá tették az emberiesség elleni bűncselekményeket Tokióban. Ezért önálló vádpontként nem is jelentek meg.

A nemzetközi jogban legegységesebb státusszal a törvényszék joghatósága alá tartozó bűncselekmények közül a háborús bűncselekmények bírtak. A háborús bűncselekményeknél azonban sokkal bizonytalanabb volt az a felelősségi konstrukció, melynek alapján a törvényszék számonkérhetőnek tartotta ezeket a cselekményeket kormánytagokon és egyéb tiszteken, szemben azzal, hogy a nemzetközi jognak tradicionálisan államok képezték az alanyait. A bírósági ténymegállapítás végül e tekintetben két vádpontra lett limitálva.

Az 54. vádpont szerint egyes vádlottak parancsot, felhatalmazást vagy engedélyt adtak a háború jogának és szokásainak rendszeres és szokásszerű megszegésére. Az 54. vádpont esetében bár konkrét parancsokat nem sikerült feltárni,⁶⁹ a törvényszék az atrocitások a háború minden színterét átfogó kiterjedtségéből és hasonló sémájából azt a következtetést vonta le, hogy az erre vonatkozó parancsoknak vagy titokban kellett elhangozniuk vagy az egyes vádlottak tudatosan megengedték azok elkövetését.⁷⁰

A másik a negatív felelősség elvére épült. Ebben az úgynevezett (*passzív*) előjárói felelősség (*command responsibility*) jelent meg. Az előjárói felelősség gyakorlatban elsőként egy távol-keleti amerikai katonai bíróságon jelent meg a Yamashita-ügyben⁷¹ és a Tokió Törvényszék ezt a doktrínát vette át. Azonban elmélet csirái már Grotiusnál fellelhetők, aki a *De Jure Belli ac Pacis*-ban megfogalmazza ezt a gondolatot, miszerint: „el kell fogadnunk az elvet, hogy aki tud a bűncselekményről, és képes és köteles megelőzni, azt, de azt elmulasztja megtenni, ő maga követte el a bűncselekményt”.⁷²

Az 55. vádponttal vádlottak esetében a felelősség amiatt terhelte őket, hogy szándékosan vagy gondatlanul elmulasztották jogi kötelességüket, hogy megfelelő lépéseket tegyenek annak érdekében, hogy a nemzetközi egyezményeknek, valamint a háború jogának és szokásainak biztosítsák a betartását és megelőzzék a megszegését. Míg az előző vádpont a nürnbergi tárgyalásokról sokak számára ismerősen csenghetett, ez utóbbi, amely már a másik vonatkozó vádpont bizonyításának nehézségét is előrevetítette, újonnan jelent meg Tokióban. Ennek egyezményi igazolása az 1907-es Hágai

⁶⁷ Gustav Radbruch: *Törvényes jogtalanság és törvényfeletti jog*. In Jog és filozófia.. Varga Csaba (szerk.). Budapest, 1998 191. o.

⁶⁸ Jacobs, Dov: *Positivism and International Criminal Law: The Principle of Legality as a Rule of Conflict of Theories*. 13. o.

⁶⁹ Ebben nagy szerepet játszott az, hogy a megszállás előtti hetekben óriási mennyiségű bizonyítékot semmisítettek meg a japán vezetés parancsára. Yuma Totani: *The Tokyo War Crimes Trial*. 184. o.

⁷⁰ Yuma Totani: *International Military Tribunals at Tokyo. 1946–1949: Individual Responsibility for War Crimes*. In Morten Bergsmo et. al. (Ed.): *Historical Origins of International Criminal Law*. Vol. 2, 2014, pp. 32–48.

⁷¹ A fülöp-szigeteki csapatok vezetésével megbízott Yamashitát a vezetése alatt álló katonák cselekményeiért ítélték el, amelyeknek az ellenőrzését elmulasztotta. Ld. In re Yamashita, 327 U.S. 1 (1946)

⁷² Kirs Eszter: *Előjárói felelősség az ICTY joggyakorlatában*. In Miskolci Jogi Szemle, 2017/2. szám, 59–62. o.

Egyezményben volt megtalálható, amely megállapítja, hogy a hadifoglyok nem az őket foglyul ejtő személyek vagy csapattestek, hanem az ellenséges kormány hatalma alatt állnak.⁷³

Amikor 1948 novemberében, nagyjából két és fél évvel a tárgyalások megnyitása után kihirdették az ítéletet, az eredeti huszonnyolcból már csak huszonöt vádlott volt jelen azt meghallgatni. Egyet felmentettek egészségügyi okokból, ketten pedig a hosszas eljárás során elhaláloztak időközben. A jelenlévő vádlottakat azonban mind bűnösnek mondta ki a törvényszék: hét halálbüntetés, tizenhat életfogytig tartó szabadságvesztés, valamint egy-egy vádlott esetén hét év és húsz év szabadságvesztés került kiszabásra. Az ítélet alapvetően nemzetközi egyezményeken és nemzetközi szokásjogon alapult, került az explicit hivatkozásokat a természetjogra. Habár a nürnbergi ítélet idézett részéből is kitűnik, hogy a bírák, különösen a Lord Patrick (Egyesült Királyság), MacDougall (Kanada) és Northcraft (Új-Zéland),⁷⁴ úgy vélték, hogy a legalitás elvét akkor nem sértik meg, ha az igazságosság keretein belül hozzák meg az ítéletet.

A fentebb kifejtett jogi kérdések bizonytalanságát remekül szemlélteti, hogy az ítélettel a tizenegy bíróból csak hat tudott teljesen egyetérteni. Többségi ítélethez képest a törvényszék két bírója az ausztrál és fülöp-szigeteki bíró fogalmazott meg különvéleményt (párhuzamos véleményt), valamint három eltérő vélemény is társult hozzá az indiai, a holland, illetve a francia bíró részéről. A különvélemények alapvetően az ítélet érvelését vitatták vagy egyéb megállapításokat közöltek, míg az eltérő vélemények a kiszabott büntetések vonatkozásában is hangot adtak az egyet nem értésnek. A továbbiakban ezek kerülnek röviden bemutatásra.

VII. Radhabinod Pal eltérő véleménye

A calcuttai legfelsőbb bíróság (*Calcutta High Court*) bírója, Radhabinod Pal volt az egyetlen a törvényszéken, aki minden vádlott valamennyi vádpont alóli felmentése mellett szavazott. Pal a törvényszék munkája során markánsan pozitivista álláspontot képviselt, nem morális vagy politikai értelemben, hanem a nemzetközi jog tükrében tartotta ártatlannak a vádlottakat. Az egész véleményét mélyen áthatja a győztesek igazságának kritikája. Ahogy ezt ő megfogalmazta:

„a győztes bármit megadhat a legyőzötnak a kegyelemtől a bosszúig, de az egyetlen dolog, amit győztes nem adhat a legyőzötnak, az az igazság.”⁷⁵

A több mint 1200 oldalas eltérő véleményében nemcsak a vádakkal és a vádlottak felelősségével nem értett egyet, hanem a modern nemzetközi jog elméleti alapjait nézve is különálló szemléletmódot reprezentált. Robert H. Jackson az amerikai képviselő a londoni konferencián, aki a béke elleni bűncselekmények legerőteljesebb támogatója volt, mindezzel a háborúk végét vizionálta.⁷⁶ Az indiai bíró szerint, a nemzetközi jognak az a megközelítése, amely az agresszív háború tilalmával az örökös béke megvalósítását tűzi ki célul, valójában a domináns pozícióban lévő államok terjeszkedéseit biztosítja a status quo fenntartásával. Más államokat pedig ennek elfogadására kötelezni irreális célkitűzés lenne.⁷⁷

Talán ezzel is összefüggésben, elutasította a béke elleni bűncselekmények vádját és magának az összeesküvésnek a kriminalizálását, mely utóbbit a nemzetközi jogban nemlétező kategóriának tartotta. Érvélése szerint a párizsi egyezmény által a jog érintetlen maradt és végül azt a konklúziót vonta le, hogy a háborúnak semmilyen kategóriája nem vált bűncselekménnyé vagy jogellenessé a nemzetközi

⁷³ Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land. The Hague, 18 October 1907. art. 4.

⁷⁴ Neil Boister – Robert Cryer: *The Tokyo International Military Tribunal*. 138. o.

⁷⁵ Dissenting judgment of Justice Pal 700. o.

⁷⁶ Madoka Futamura: *War Crimes Tribunals and Transitional Justice: The Tokyo Trial and the Nuremberg legacy*. 2008, 36-37. o.

⁷⁷ Dissenting judgment of Justice Pal 116-117. o., „A swordsman may genuinely be eager to return the weapon to its scabbard at the earliest possible moment after using it successfully for his gain, if he can keep his spoil without having to use it anymore” 117. o.

jogrendben.⁷⁸ De még ha el is fogadjuk hipotetikusán az agressziót bűncselekménynek, amelyért felelősek az állami vezetők, még ez esetben sem vélte vétkesnek a vádlottakat. Itt egy meglehetősen kiterjesztő értelmezését adja Pal az önvédelem fogalmának, amely ilyen formában szinte korlátlanul legitimálná a háborúindítást. Álláspontja szerint ugyanis nem beszélhetünk agresszióról, ha a háborút az alapozta meg, hogy „*bona fide*” abban a hitben voltak, hogy az ország nemzetbiztonságát fenyegető körülményekkel állnak szemben.⁷⁹

Pal elutasította a háborús bűncselekmények fentebb elemzett két vádpontját is. Alapvetően nem az atrocitások meglétét vitatta, hanem a tokiói vádlottak büntetőjogi felelősségével szemben emelt kifogást. Véleménye szerint ugyanis semmilyen bizonyíték nem állt rendelkezésre arra vonatkozóan, hogy a hadifoglyok bántalmazását megparancsoltak, felhatalmaztak rá bárkit vagy hogy engedélyezték. Továbbá annak ellenére, hogy az „elsősorú vádlottat”, Tojo Hidekit, aki csaknem az egész háború alatt – a Pearl Harbor-i támadás idejét is beleértve – betöltötte a miniszterelnöki és hadügyminiszteri posztot, felelősnek tartotta hadifoglyok katonai célú foglalkoztatására adott parancsért a Burma-vasút kapcsán, amely egyértelműen nemzetközi jogi tilalom alá esik, ezt, mint egy állam cselekményét értelmezte, amiért nem tartotta büntetőjogi értelemben felelősségre vonhatónak⁸⁰, tekintve, hogy korábban nem létezett egyéni felelősség a nemzetközi jogban kormányok cselekményeiért. Az 55. vádpontot pedig egyenesen ellentétnek vélte még a státútum rendelkezéseivel is.⁸¹ Ezek mellett azt is kétségbe vonta, hogy az ítéletben jelentős szerepet játszó 1929-es hadifoglyokról szóló genfi egyezmény, amelyet Japán aláírt, de nem ratifikált, illetve az 1907-es negyedik hágai egyezmény, *si omnes* klauzula okán, egyáltalán érvényes és alkalmazható-e Japánra nézve. Ezen egyezmények elemzése kapcsán szemben a tokiói és a nürnbergi ítélettel, az indiai bíró nem vette figyelembe a nemzetközi szokásjog által keletkeztetett kötelezettségeket.

Pal az eltérő véleményében kitér a természetjogi megközelítésre is.⁸² Elsőként leszögezi, hogy természetjogi gondolkodás nem pusztán egy történelmi jelenség, hanem ma is aktuális a nemzetközi jogban. Ennek igazolásaként az 1907-es Hágai Egyezmény preambuluma idézi, amely a nemzetközi jog forrásaként említi az „emberiesség törvényeit és az általános lelkiismeretet.” Ezt követően azonban - William Edward Hall-t idézve - hamar elveti ezt a megközelítést alapvetően két indokból. Egyrészt azzal az érvel, hogy a természetjognak nincsenek általánosan elfogadott rendelkezései, másrészt, még ha lennének is, azok csak akkor kötnék az államokat, amennyiben szerveik ezt pozitív jogként elfogadnák.

Ugyanakkor ezt a merev pozitívizmust és a természetjognak a kategorikus elutasítását az indiai bíró életrajza kissé árnyalja. Pal korábban a calcuttai egyetemen (a gyarmati India vezető felsőoktatási intézményében) sokáig hindu jogot oktatott és a doktori disszertációja mellett több művet is írt a témában.⁸³ Pal hitt az ősi hindu, védikus hagyományokban jelen levő *rta* koncepciójában. A *rta* szanszkrit kifejezést szokás, mint a természet rendje, törvény vagy igazság fordítani, ez a Védákban egy átfogó kozmikus-morális rendet jelöl. A védikus *rta* fogalmat Pal a római-keresztény *naturalis ratio*, *lex aeterna* és *ratio in Deo existens* fogalmakkal tartotta rokonértelműnek.⁸⁴ A kozmikus-morális rendnek, mind az emberek és mind az istenek alá vannak rendelve, ennek megfelelően Pal nem látott különbségek aközött, hogy a jogot egy politikai entitás akarataként vagy egyetlen monoteisztikus Isten akarataként jellemzik.⁸⁵ A hagyományos hindu jogfelfogás így teljesen elválna a szuverenitás perspektívájától.

⁷⁸ Ibid. 52., 62. o. A béke elleni bűncselekmények szokásjogi alapját elutasítva gúnyosan megjegyzi: „*When the conduct of the nations is taken into account the law will perhaps be found to be that only a lost war is a crime*” Ibid. 62. o.

⁷⁹ Yuma Totani: *The Tokyo War Crimes Trial*. pp. 219., Radhabinod Pal ilyen legitimációs erővel bíró fenyegetéseknek tartotta például a kommunisták előretörésének tényét Kínában vagy a nyugati hatalmak által eszközölt embargókat. Dissenting judgment of Justice Pal 123-131. o.

⁸⁰ Dissenting judgment of Justice Pal 669. o. „*I do not hesitate to say that the accused TOJO was fully responsible for it; but this violation of the rules regarding the labour of prisoners of war is a mere act of state. It is not criminal per se and I would not make him criminally liable for it.*”

⁸¹ Richard H. Minear: *Victors' Justice*. 69-70. o.

⁸² Dissenting judgment of Justice Pal 71-73. o.

⁸³ Yuma Totani: *The Tokyo War Crimes Trial*. 222-223.o

⁸⁴ Milinda Banerjee: Does International Criminal Justice Require a Sovereign? 82. o.

⁸⁵ Radhabinod Pal: *The History of Hindu Law in the Vedic Age and in Post-Vedic Times* Down to the Institutes of Manu, University of Calcutta 1958, preface V.

Ahogy maga Pal megfogalmazza ezt az egyik művében: „A védikus risik (bölcsek látnokok a hindu hagyományban) általában még az isteni szuverenitásnál is magasabbra helyezik a jogot. A jog szerintük szuverenitás nélkül és szuverenitás felett létezik, és ha egy Austin vagy egy Seydel azt mondaná nekik, hogy 'nincsen jog a szuverén nélkül, a szuverén felett, vagy a szuverén mellett, jog csak a szuverén révén létezik', nem hinnének neki. Sőt, azt állítanák, hogy van egy jogrend az egyén és az állam felett, az uralkodó és az alávetett felett, egy szabály, amely kötelező az egyikre és a másikra; és ha létezik is szuverén, isteni vagy más módon, az korlátozva van ezáltal a jogrend által.”⁸⁶

Felmerül a kérdés, hogy hogyan oldható fel az indiai bíró törvényszéki véleményében és az életpályája közötti ellenmondás. Pal bírói véleményét sok kritika érte annak a politika jellege miatt, viszont Japánban pontosan ennek köszönhetette óriási népszerűségét, melyben sokan Japán ártatlanságának a bizonyítékát látták.⁸⁷ Ahogy az a béke elleni bűncselekmény kapcsán írtakból is kitűnik Pal erősen antikolonialista hangnemet képviselt az eltérő véleményében, minden valószínűséggel ez motiválta a jogértelmezésben is.⁸⁸ Az egész véleményében azt sugalmazza, hogy végső soron Japán expanziója voltaképpen a nyugati országok imperializmusának következménye, emellett pedig rendszeresen egy kettősmérce alkalmazásának kritikáját veti fel.⁸⁹ Pal véleménye ezek alapján a TWAIL (*Third World approaches to international law*) egyfajta előzményének tekinthető.⁹⁰ A TWAIL a nemzetközi jognak egy kritikai iskolája, melynek alapvetése, hogy a nemzetközi jog nem egy igazságos globális rendet hoz létre, hanem a harmadik világbeli államok kifosztását és a nyugati országoknak való alávetését szolgálja.⁹¹ Gyakori bírálata továbbá ezen iskolának, hogy a nemzetközi jog túlnyomóan a keresztény Európa jogvilágára épül. Nem meglepő az indiai bíró is következetesen elutasította az ügyészségnek a keresztény filozófiából táplálkozó igazságos háború teóriájára alapozott érvelését.

VIII. B. V. A. Röling eltérő véleménye

Az Utrechti Egyetem professzora a legszeptikusabb és legkritikusabb bírák közé tartozott. Végül eltérő véleményében egy sajátos érveléssel támasztotta alá a béke elleni bűncselekményeket. Röling álláspontja szerint az agresszió a Londoni Egyezmény előtt nem volt „igazi bűncselekménynek” tekinthető, a bíróságnak mégis jogában áll emiatt elítélnie a vádlottakat. Röling, szemben a nürnbergi és a tokiói ítéletben foglaltakkal, a *nullum crimen sine lege praevia* elgondolására nem, mint az igazságosság alapelve tekintett, hanem mint egy politikai szabályra, melynek célja a polgárok védelme a bíróságok és a törvényhozók önkényétől, és amely csak akkor érvényes, ha azt kifejezetten adoptálják.⁹² A holland bíró érvelése szerint a nemzetközi jogban a bűncselekmény fogalma több jelentéssel bírhat. A béke elleni bűncselekmény pedig egy speciális természetű, a nemzeti jogok politikai bűncselekményeihez hasonló bűncselekmény, „ahol a döntő elem inkább a veszélyesség, mintsem a bűnösség, ahol bűnözőt ellenségnek tekintik, nem pedig gonosztevőnek, és ahol a büntetés egy politikai

⁸⁶ Milinda Banerjee: Does International Criminal Justice Require a Sovereign? 85-86.o. „the Vedic Rishis generally place law even above the divine Sovereign. The law according to them exists without the Sovereign, and above the Sovereign; and if an Austin or a Seydel tell them that 'there is no law without a sovereign, above the sovereign, or besides the sovereign, law exists only through the sovereign', they would not believe him. Nay, they would assert that there is a rule of law above the individual and the state, above the ruler and the ruled; a rule which is compulsory on the one and on the other; and if there is such a thing as sovereignty, divine or otherwise, it is limited by this rule of law.”

⁸⁷ Yuma Totani: *The Tokyo War Crimes Trial*. 224-225. o.

⁸⁸ Milinda Banerjee: *Does International Criminal Justice Require a Sovereign?* 96. o.

⁸⁹ Mindez egyáltalán nem volt különös hozzáállás a gyarmatokon, Gandhi és Nehru sem látott lényeges különbséget Kína japán lerochanása és az indiai brit imperializmus között. Ibid. 90. o.

⁹⁰ Rohoni Sen: Retelling Radhabinod Pal: *The outsider and The Native*. In: *The Down of Discipline*, 2020. 257-258. o.

⁹¹ Makau Mutua: *What is TWAIL, Proceedings of the Annual Meeting*. pp.31, In American Society of International Law, 2000, Vol. 94, 2000, pp. 31 – 38.

⁹² Opinion of Mr. Justice Röling, Member for the Netherlands. 44. o.

intézkedést hangsúlyoz, mintsem egy bírói megtorlást.”⁹³ Véleménye szerint ebben az értelemben felfogva a béke elleni bűncselekmény összhangban áll a nemzetközi joggal.

Röling felfogásának értelmében vett béke elleni bűncselekmény fogalma hasonlóságokat mutat az úgynevezett *Feindstrafrecht* teóriájával. Az ellenség-büntetőjog koncepcióját Günther Jakobs dolgozta ki, az elmélet eredetét ő maga a társadalmi szerződésben jelöli meg.⁹⁴ Jakobs ennek a speciális büntetőjognak három főattribútum különíti el: a) a büntetésre jóval azelőtt kerül sor, minthogy a tényleges sérelem bekövetkezni; b) aránytalan szankciókkal jár (hosszú szabadságvesztés), illetve c) csorbulnak az eljárási jogok. Mindezek igazolását az adja, hogy az adott személy, akit ez alapján megbüntetnek, mint ellenség, állandó veszélyforrást jelent a társadalomra, emiatt nem tekinthető annak részének és mint jogon kívül álló elem kezelendő. Jakobs ezzel szembeállítja a liberális-jogállami polgári-büntetőjogot (*Bürgerstrafrecht*), amely az ő felfogásában – klasszikus büntető iskola elméletének megfelelően – nem a veszélyes elemekkel szemben lép fel, hanem a normák létezése ellen intézett támadásra reagál szimbolikusan és a normák érvényességét védelmezi, mintegy „jogépségi büntetés”.⁹⁵ A *Feindstrafrecht* nem hordoz magában ilyen szimbolikus karaktert, egyetlen célja az ellenségnek tekintett személyek megakadályozása abban, hogy sérelmet okozzanak a társadalom tagjainak.⁹⁶

Röling véleményének ugyanazon veszélyesség áll a középpontjában, mint Jakobs elméletének, amely az ellenségnek tartott személyek szankcionálását lehetővé teszi az elkövetéskor hatályos jog megsértésének hiányában is. Röling a „*bellum iustum*” győztes hatalmainak jogosultságát arra vonatkozóan, hogy elítéljék a vádlottakat béke elleni bűncselekményekért, abból származtatja, hogy felelősség terheli őket a béke és a rend elleni fenyegetésekkel szembeni fellépésre, és ennek keretében fogva tarthatják az érintett személyeket. Mindebből azt a konklúziót vonja le a büntetés esetében, hogy mivel a meghatározó elv a béke elleni bűncselekményeknél az egyes személyek veszélyes vonása, a büntetésnek nem megtorlasként kell érvényesülnie, hanem pusztán biztonsági megfontolások alapján szükséges meghatározni.⁹⁷ Ezért azokkal a személyekkel szemben, akiket kizárólag csak béke elleni bűncselekményekkel vádoltak elvetendőnek tartotta a halálbüntetés kiszabását. Különösen jól szemlélteti Röling nézeteit, amikor érvelése alátámasztásaként Napóleon „eliminálását” idézi precedensként,⁹⁸ akit koalíciós nagyhatalmak azon az alapon vettek őrizetbe, hogy mint veszélyes ember fenyegetést jelentett Európa békéjére nézve.

A holland jogász szakterülete eredetileg a büntetőjog és a kriminológia volt, a karrierjét csak a tokiói per mozdította el a nemzetközi jog irányába. A háború után a holland kormány megbízásából az ENSZ-ben tevékenykedett, és bekerült a Nemzetközi Jogi Bizottságba (ILC). Az 50-es években több olyan bizottság munkájában is részt vett (genfi és a new yorki bizottság), amelyeknek feladata egy nemzetközi büntetőbíróság tervezetének kidolgozása volt.⁹⁹ Ezek kísérletek a hidegháború geopolitikai közegében bár kudarcba fulladtak, már megágyaztak az 1998-as római statútummal felállított ICC-nek.

Röling, aki Tokióban mindvégig szimpatizált indiai kollégájával, későbbi élete folyamán is egy „globális” nemzetközi jogi szemléletet képviselt. Pieter Sjoerds Gerbrandy, Hollandia háborús miniszterelnöke úgy nyilatkozott, „komolyan elgondolkodott azon, – jellemezte Rölinget – hogy egy mohamedán vagy egy hindu megértheti-e mi az agresszió lényege; egy ilyen kijelentést, úgy tartotta, csak keresztény kultúrájú államok tehetnek”.¹⁰⁰ Az *International Law in an Expanded World* (1960) című művében az általa európainak tekintett nemzetközi jog radikális átalakítását javasolta, hogy a

⁹³ Ibid. 48. o.

⁹⁴ Ebben a körben Hobbes-t, Rousseau-t és Kantot érdemes kiemelni, ugyanakkor mások Carl Schmitt *Ausnahmezustand* és „ellenség” fogalmával állítják párhuzamba, de az elképzelés gyökerei már Cicero egyes szónoklataiban, mint a Catilina szónoklatok vagy a filippikái, kimutathatóak. Pedro López Barja de Quiroga: Cicero: *Bellum Iustum and the Enemy Criminal Law*. 57-84. o.

⁹⁵ Ld. Szabó András párhuzamos véleménye 23/1990. (X.31.) AB határozat.

⁹⁶ Felix Golser: *The concept a special criminal law as a weapon against „enemies” of the society*.

⁹⁷ Opinion of Mr. Justice Röling. 49. o.

⁹⁸ Ibid. 46. o.

⁹⁹ Lisette Schouten: *From Tokyo tot he United Nations: B. V. A. Röling*. International Criminal Jurisdiction and the Debate on Establishing an International Criminal Court, 1949-1957. In. FICHL Publication Series No. 21 (2014) 192-195. o.

¹⁰⁰ Ibid. 212. o.

nemzetközi jog ténylegesen a világ nemzeteinek jogává válhasson.¹⁰¹ Művében Röling, visszatekintve múltjába, elismeri, hogy a háború utáni perek a béke elleni és az emberiség elleni bűncselekményekért való egyéni felelősség elfogadásával, forradalmat eredményeztek a pozitív jogban, amelyet nem más, mint a természetjog vezérelt.¹⁰²

Összességében Röling véleménye egy köztes útként értékelhető Pal és a többi bíró véleménye között. Egy lehetséges magyarázata a kissé erőltetettnek ható - és egyébként nemzetközi jog által nem kifejezetten megalapozott - extravagáns érvelésének a béke elleni bűncselekmények esetén, hogy szükségesnek gondolta a vádlottak elítélése, de ehhez a párizsi egyezmény nem szolgáltatott megfelelő jogalapot, így más magyarázatok után kellett kutatnia. És a bár a holland bíró használja a *bellum iustum* kifejezést indoklásában, ezt nem a hagyományos természetjogi értelemben teszi. A „kulturálisan semleges” nemzetközi jogi szemlélete alapján feltehető, hogy nem akarta európai filozófiára alapozni az ázsiai vezetők büntetőjogi felelősségét. Hasonló aggályainak adott hangot William Webbnak írott levelében: „Azt sem érzem, hogy idézhetném Grotiust, Gentilit és Vattelt a japán agresszió perében. [...] Habozok, hogy az agresszió kriminalitásának megállapításáért tett erőfeszítéseinknél a Távol-Keletet azon időszak idealistáitól és filozófusaitól származó idézetekkel közelítsem meg, amikor a hőseink és katonáink a [Távol-Kelet] területeit éppen úgy hódították meg, hogy azt nehezen lehetne védekező háborúnak nevezni.”¹⁰³

IX. Henri Bernard eltérő véleménye

A harmadik eltérő vélemény a francia bíróhoz, Henri Bernardhoz köthető. Bernard korábban a gyarmati tisztviselőként dolgozott. 1940-ben részt vett Brazaville-ben a Vichy-kormány elleni felkelésben a Charles de Gaulle vezette *Forces françaises libres* oldalán, ezért hazájában *in absentia* halálra is ítélték.¹⁰⁴ Tokióban az által inspirálva, hogy a nürnbergi francia bíró, Henri Donnedieu de Vabres is hangot adott ellenvetéseinek,¹⁰⁵ megszövegezte saját eltérő véleményét.

A francia bíró kifejezetten természetjogi alapon érvelte meg a védelem kifogásainak visszautasítását. Henri Bernard megállapítja, hogy a párizsi egyezményből nem következik, hogy az agresszív háború bűncselekmény, de az sem, hogy nem hitték volna a szerződő felek, hogy az valójában bűncselekmény. Ezt követően írja Bernard:

*„nincs kétely az elmémbe, hogy egy ilyen háború bűncselekmény és mindig is bűncselekmény volt az ész és az egyetemes lelkiismeret szemében, -- a természetjog kifejezései, amelyekre egy nemzetközi törvényszék alapozhatja és kell is alapoznia a vádlottak magatartásának megítélését.”*¹⁰⁶

A francia bíró a sokat vitatott egyéni felelősség igazolását is természetjogban vélte felfedezni, ahogy ő maga írja: „Nincs kétség afelől sem, hogy az egyén nem rejtheti a közösség felelőssége mögé a felelősséget, amelyet magára vállalt saját cselekményeivel. Feltéve, hogy létezik kollektív felelősség

¹⁰¹ Ebben a művében Röling a nemzetközi jog fejlődését három időszakra osztotta. Mindegyik rendelkezett egy meghatározó közös értékkel: ezek a kereszténység, a civilizáció és a „békeszeretet” voltak. Az 1. szakasz a vesztfáliai békétől (1648) a krími háborút lezáró párizsi békéig (1856) tartott, amelyet a keresztény nemzetek domináltak. A 2. szakasz a második világháború végéig (1945) tartott, amelyet a civilizált nemzetek uraltak. Az ezt követő 3. szakasz az ENSZ keretében a békeszerető nemzetek fázisa. Az egymást követő korszakok közös nevezői három alapvető funkcióval bírtak: a) korlátozták a jogalkotó nemzetek körét, b) meghatározták a szabályok tartalmát és c) morális igazolást nyújtottak a diszkrimináció és az elnyomás legalizálásához. Nico Schrijver: B. V. A. Röling – A Pioneer in the Pursuit of Justice and Peace in an Expanded World. In. *Journal of International Criminal Justice* 8 (2010).1080-1082. o.

¹⁰² Neil Boister – Robert Cryer: *The Tokyo International Military Tribunal*. 284. o.

¹⁰³ Ibid. 292. o.

¹⁰⁴ Esmein Jean: *Le juge Henri Bernard au procès de Tokyo*. In *Vingtième Siècle, revue d'histoire*. pp. 11. No. 59, 1998. pp. 3 – 14.

¹⁰⁵ Ann-Sophie Schöppel: *La France et le proces de Tokyo: L'engagement des diplomates et des magistrats français en faveur d'une justice internationale 1941-1954*. 331.o.

¹⁰⁶ Dissenting judgment of the member from France of the International Military Tribunal for the Far East 10. o.

nyilvánvalóan az utóbbi csak hozzáadódhat az egyén felelősségéhez és nem zárhatja azt ki.”¹⁰⁷ Végül kijelenti, hogy mindez alapvetően nem a törvényszék státútumából vezethető le, hanem elsősorban a természetjog rendelkezései között szerepel, az alapokmány írói csupán felidéztek mindezt. Továbbá vitatta a többségi álláspontot a háborús bűncselekményekért való felelősség kapcsán is. Elutasította a bírák nemzetközi egyezményekre való hivatkozásait és e tekintetben is a természetjogot preferálta támpontként.¹⁰⁸

Bernard eltérő véleményében éliesen kritizálta a törvényszék eljárását. Alapvetően három kifogást emelt, amelyek állítása szerint a legtöbb civilizált nemzetben az egész eljárás semmisségét vonja maga után. Elsőként, nyilvánvalóan a francia eljárásjog logikáját követve, azt emelte ki, hogy nem alkalmazott vizsgálóbíró a törvényszék, amely összegyűjtötte volna a vád és a védelem bizonyítékait. Másodszor, azt hangoztatta, hogy az ügyészség a munkáját „*in personam* és nem *in rem*” végezte, külön kiemelten hangot adva egyet nem értésének annak kapcsán, hogy Hirohito japán császár nem szerepelt a vádlottak között. Végül pedig ellenezte, hogy szóban nem tárgyalták át a teljes ítéletet minden bíró jelenlétével.¹⁰⁹ Mindezek alapján kétségbe vonta a törvényszék ítéletének törvényességét. „Egy ítélet, – írta Bernard – amelyet egy Törvényszék hibás eljárásban hozott meg, nem lehet érvényes.”¹¹⁰

A francia jogász a fenntartásai ellenére végül aláírta a törvényszék ítéletet, amelyhez a felhatalmazást kizárólag a természet-/egyetemes jogból merítette. A véleményében kitér ennek magyarázatára is. Bernard kifejti, hogy a nemzetközi jog, mint szokások és egyezmények eredményeként létrejött jogok és kötelezettségek, nem azonosak azzal a joggal, amelynek minden egyén és minden nemzet részese. Ez utóbbi jogképzetet azonosítja Bernard a természet- és egyetemes jog fogalmakkal, amely nemzeteken kívül és nemzetek felett létezik. Eltérő véleményében nem adja konkrét meghatározását ezen természetjog felfogásnak és nem is idéz semmilyen szerzőt ennek alátámasztásához. Szerinte bár megoszlanak a vélemények a természetjogról, annak létezését senki sem vitatja komolyan és nem is vitathatná, így meglétének deklarációja elegendő az ítélet szempontjából.¹¹¹

X. Delfin Jaranilla különvéleménye

Delfin Jaranilla korábban igazságügy-miniszteri tisztséget is betöltötte hazájában, majd a Fülöp-szigeteki Legfelsőbb Bíróság (*Supreme Court of the Philippines*) tagjaként csatlakozott be a törvényszék munkájába. A Tokiói Törvényszéket számos kritika érte amiatt, hogy a bírák kizárólag azon a győztes nemzetek soraiból kerültek ki, amelyek korábban hadban álltak Japánnal, megkérdőjelezve ezzel a bírák pártatlanságát. Mindezen bírálatok még hangsúlyosabban merültek fel a fülöp-szigeteki bíró kapcsán, aki bataani halálmenet túlélőjeként¹¹² ítélezett a vádlottak felett. Ezekre a vádakra reagálva különvéleményében több oldalt is annak szentel, hogy szövetségesek eljárásának méltányosságát, illetve a bírák elfogulatlanságát igazolja. Az elfogulatlanságára vonatkozó kételyeket talán még inkább felerősítette az a tény, hogy véleményében szereplő kritikáinak nagyrésze egy drákói szemléletet jelenít meg, még a többség által elvetett vádpontokat is több fejezetben védelmezi.

Különvéleményében kifogásolta az ítéletet, hogy túlságosan enyhe ahhoz, hogy elrettentésként szolgáljon a jövőre nézve, valamint aránytalanak is tartotta a bűncselekmények súlyosságával.¹¹³ Emellett az összeesküvés vádját, szemben a többségi állásponttal, kiterjeszhetőnek tartotta a háborús

¹⁰⁷ Ibid. 10-11. o.

¹⁰⁸ David Cohen: *Dissent at Tokyo: The Opinion of Justice Henri Bernard at the International Military Tribunal for the Far East*, In LIU Daqun and ZHANG Binxin (Eds.): *Historical War Crimes Trials in Asia*. 2016. 83-84. o.

¹⁰⁹ Dissenting judgment of the member from France 18-19. o.

¹¹⁰ Ibid. 20. o.

¹¹¹ Ibid. 18. o.

¹¹² Richard H. Minear: *Victors' Justice*. 82. o. A fülöp-szigeteki Bataan-félszigetre visszaszorult szövetségesek miután megadták magukat nagyjából 106 km-t voltak kénytelenek menetelni a hadifogolytáborig. A körülményeknek köszönhetően útközben több ezer fülöp-szigeteki és amerikai veszítette életét, a táborba megérkezve pedig további több tízezer.

¹¹³ Concurring Opinion by the Honorable Mr. Justice Delfin Jaranilla Member from the Republic of the Philippines 35. o.

bűncselekményekre és az emberiség elleni bűncselekményekre is,¹¹⁴ ahogy azt is ellenezte, hogy emberölés vádját elvetették az ítéletben. Machiavellista hangnemben reagált véleményében az atombombákkal kapcsolatos kifogásokra is: „Ha az eszközt szentesíti a cél, az atombomba használata igazolható volt, mivel térdre kényszerítette Japánt és véget vetett a szörnyű háborúnak.”¹¹⁵ Ezután az Egyesült Államok hadügyminiszterét, Henry Stimsont idézi, aki azt fejtegeti, hogy ennek hiányában lényegesen nagyobb pusztítással járt volna és több emberéletet követelt volna meg a háború lezárása.¹¹⁶

Jaranilla szintén elutasította az *ex post facto* jogalkotás kifogását, ezt azon az alapon tette, hogy a *nullum crimen/nulla poena sine lege* elveket nem tartotta a nemzetközi jogban alkalmazhatónak. Mindazonáltal kételyeit fejezte ki az egyéni felelősség megléte kapcsán, mégis szükségesnek tartotta a vádlottak elítélését, tekintve, hogy bűncselekményeket mindig emberek követik el, akkor is, ha ez a cselekmény az államhoz köthető. Egy ilyen felelősségi konstrukció pedig megakadályozhatná az emberek részvételét hasonló akciókban. E tekintetben precedensnek tartotta a nürnbergi ítéletet. Azonban még ha ezt vitatná is valaki, folytatta érvelését, „kétségtelenül világosnak kell lennie, hogy egy precedenst, a jognak és igazságosságnak megfelelően, ott kell felállítani, ahol nem létezik ilyen.” Ezt követően az Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága főbírájának, Harlan F. Stone-nak a szavaival folytatja az érvelést: „Az igazságosság megvalósítása az alapvető célja a bíróságoknak; törvényi akadályok hiányában olyan lépéseket tehetnek, helyesen szemlélve az előttük lévő ügyeket, amelyek elősegítik az igazságszolgáltatást [...]”.¹¹⁷

Jaranilla bírói feladatának kizárólag a jogalkalmazást tekintette, az alapokmányban rögzítettek szerint. Az abban foglaltak megalapozottságának vizsgálatát nem tartotta bírói kompetenciának. Ez tűnik ki különvéleményének azon fejezetéből, amelyben az indiai bíró állásfoglalását opponálta és amelynek legfőbb bírálata, hogy nincsenek feljogosítva a bírák a státútum vitatására miután elfogadták az ennek alapján történő ítélezésre való kinevezést.¹¹⁸

XI. Sir William Webb különvéleménye

Sir William Webb az Ausztrál Legfelsőbb Bíróságról (*High Court of Australia*) érkezett Tokióba. Már a háború alatt részt vett a kormány megbízásából a japánok által elkövetett háborús bűncselekmények kivizsgálásában. A japán fővárosba érkezve Webb a tokiói katolikus Sophia Egyetem professzorától, Peter Herzogtól beszerezett egy tanulmányt, amely a természetjog alkalmazását tárgyalja a háborús és béke elleni bűncselekmények kapcsán. A bíróság elnökeként elkészítette a saját 658 oldalas ítélet tervezetét, amelyben nagyrészt erre a tanulmányra építi fel álláspontját.¹¹⁹ Ezt a tervezetet végül nem nyújtott be, hanem helyette egy jóval rövidebb különvéleményt terjesztett elő.

A törvényszék elnöke a béke elleni bűncselekményeket és az egyéni felelősséget is igazolhatónak tartotta a párizsi egyezmény alapján, ugyanakkor több ponton is kritizálta vagy eltérő indokokkal vélte jogszerűnek az ítéletet. Ellenvetéseinek adott hangot a törvényszék által kiszabott hét

¹¹⁴ Az 53-as vádpont büntette volna a háborús bűncselekmények elkövetésére irányuló közös tervben vagy összeesküvésben való részvételt. Ezt a vádpontot törvényszék az alapokmány rendelkezéseivel ellentétnek találta.

¹¹⁵ Concurring Opinion by Justice Jaranilla 25. o.

¹¹⁶ Radhabinod Pal az atomtámadásokat az első világháborús német hadviseléssel állította párhuzamba. Eltérő véleményében II. Vilmos egyik Ferenc Józsefnek írott levelét idézi, ahol a német császár azt fejt ki, hogy azért rendelte el a mértéktelen pusztítást és a válogatás nélkül öldöklést, hogy háború hónapok alatt véget érhesen és ne húzódjon el hosszú évekig, még több szenvedést okozva ezzel. (Dissenting judgment of Justice Pal 620. o.) A háborút lezáró békeszerződés az ilyen utasításai miatt vád alá helyezte a német uralkodót, és a tényleges felelősségre vonása pusztán azért maradt el, mert Hollandia megtagadta a kiadatását.

¹¹⁷ Concurring Opinion by Justice Jaranilla 22-23. o.

¹¹⁸ A fülöp-szigeteki bíró ezen érvelését a későbbi nemzetközi büntetőbíróságok gyakorlata alátámasztja. David Cohen – Yuma Totani: *The Tokyo War Crimes Tribunal: Law History and Jurisprudence*. Cambridge University Press, 2018, 505-506. o.

¹¹⁹ Robert Cryer: *The Tokyo International Military Tribunal and Crimes Against Peace (Agression): Is There Anything to Learn?* In: Leila Nadya Sadat (Ed.): *Seeking Accountability for the Unlawful Use of Force*. Cambridge University Press, 2018, 92-93. o.

halálbüntetés¹²⁰ vonatkozásában. A büntetések egyetemlegesen elismert elsődleges céljának az elrettentést tartotta, és – hasonlóképpen, mint Cesare Beccaria¹²¹ – úgy vélte ez az elrettentő, visszatartó erő sokkal hatásosabban elérhető egy hosszú börtönbüntetéssel, mint egy gyors kivégzéssel.¹²² Már csak azért sem tartotta kívánatosnak a halálbüntetést, mert sokan felháborítónak találhatják az olyan időskorú személyek kivégzését, mint amilyenek néhányan az elítéltek között voltak.

Csakúgy, mint a francia bíró, ő is fenntartásokat fogalmazott meg a császár „immunitása” kapcsán, tekintettel arra, hogy a háború megindításához a császár felhatalmazására volt szükség, illetve később az uralkodó közbelépése is vetett véget neki. Az ausztrál bírónak a császár felelősségére vonatkozó felvetéseit Tojo is megerősítette az egyik tárgyaláson, mikor kijelentette, hogy nincs olyan japán ember, aki szembemenne őfelsége akaratával.¹²³ A császár megkérdőjelezhetetlen tekintélyében nagy szerepet játszott, hogy a Meiji-restaurációt (1868) követően az uralkodóra élő istenként hivatkoztak,¹²⁴ amely nézetet a japán alkotmány is alátámasztotta.¹²⁵ Jellemzően az uralkodó inkább szimbolikus, legitimáló szerepet játszott a kormányzásban és a miniszterek tanácsainak megfelelően járt el. Ugyanakkor az ügyészség egyik, a per során kiemelten fontos bizonyítéka, Koichi Kido naplója, amelynek szerzője maga is a vádlottak sorát bővítette, meggyőzően igazolja, hogy császár a Peal Harbor-i támadás megelőzően aktívan részt vett a döntéshozatalban és saját meggyőződése szerint hagyta végül jóvá a háborús terveket.¹²⁶ Megalapozottan feltehető, hogy amennyiben vád alá helyezték volna az uralkodót, vétkesnek találta volna a törvényszék béke elleni bűncselekmények vádjában a Tokióban alkalmazott felelősségi konstrukciók alapján (ha másért nem is az összeesküvésben mindenképpen). A döntés hátterében alapvetően politikai indokok húzódtak meg, a császár személyét a szövetségesek nélkülözhetetlennek ítélték meg stratégiai célkitűzéseik megvalósításához és Japán demokratizálásához. Azonban Webb állításával ellentétben az uralkodó nem rendelkezett „immunitással” az amerikaiak pusztán függőben tartották a felelősségre vonásának lehetőségét.¹²⁷ Az uralkodó helyzete így egészen a San Francisco-i békeszerződésig kérdéses maradt, amely 1952-ben véget vetett Japán megszállásának, és amelyben Japán kormánya hivatalosan is elfogadta a Tokiói Törvényszék ítéletét.¹²⁸

Webb különvéleményében többször előtűnik a természetjog kifejezés, és azt általánosságban is támpontnak tekintette a jogban. Ez tűnik ki abból az érveléséből, melyben a státútum védelmére kellve az egyéni felelősség kapcsán, arra hivatkozik, hogy az nem sérti a természetjogot, hanem érvényt szerez neki. Ezzel a jogelméleti felfogással korrelál az a kijelentése is, hogy nemzetközi jog a keresztény civilizáció terméke.¹²⁹ A béke elleni bűncselekmények egyik elkövetői magatartását kifejezetten a természetjogra hivatkozva támasztotta alá. Valamennyi vádlottra vonatkozott azon vádpont, amely az agresszív háború folytatására irányuló összeesküvésben való részvételt volt hivatott megbüntetni. Azonban a védelem kifogásolta a konspiráció vádját, mondván, hogy ez kizárólag az angol-amerikai jogban büntetendő, a kontinentális jogtól, és általánosságban a nemzetközi jogtól pedig teljesen idegen.¹³⁰ Az ausztrál bíró egyetértett abban, hogy pusztán egy angol-amerikai koncepcióra nem

¹²⁰ Az akasztás általi halálraítéltek: Tojo Hideki, Kenji Dohihara (tábornok), Koki Hirota (külügyminiszter, majd miniszterelnök 1933 és 1937 között), Itagaki Seishiro (tábornok, mukdeni incidens szervezője, rövid ideig hadügyminiszter), Heitaro Kimura (tábornok, a burmai atrocitások felelőse), Iwane Matsui (tábornok, a nankingi mészárlás felelőse), Akira Muto (tábornok, többek között a manilai mészárlásért tette felelőssé a törvényszék)

¹²¹ Cesare Beccaria: *A bűnökről és a büntetésekről*. Attraktor. 2017. 57. o.

¹²² Separate Opinion of the President. 17. o. A tokiói per után felállított nemzetközi és „hibrid” büntető törvényszékek (mint a sierra leonei, a kambodzsai vagy a kelet-timori) alapokmányai a halálbüntetés kiszabását már nem tették lehetővé.

¹²³ Madoka Futamura: *War Crimes Tribunals and Transitional Justice*. 93. o.

¹²⁴ Emiko Ohnishi-Tierney: *The Emperor of Japan as Deity*. pp. 204 – 205. In *Ethnology*, Vol. 30, No. 3, 1991, pp. 199 – 215.

¹²⁵ 1889-as japán alkotmány 1. fejezet, 3. cikk, a japán császár az isteni mivoltát csak a II. világháború után tagadta meg (ld: „Humanity Declaration”)

¹²⁶ Yuma Totani: *The Tokyo War Crimes Trial*. 202-204. o.

¹²⁷ Kiválóan szemlélteti ezt MacArthurnak továbbított alábbi üzenet: „*The United States government's position is that Hirohito is not immune from arrest, trial and punishment as a war criminal. It may be assumed that when it appears that the occupation can proceed satisfactorily without him, the question of his trial will be raised.*” Yuma Totani: *The Tokyo War Crimes Trial*. 53. o.

¹²⁸ Treaty of Peace with Japan September 8, 1951, Article 11.

¹²⁹ Separate Opinion of the President 8. o.

¹³⁰ Richard H. Minear: *Victors' Justice*. 41. o.

alapozhat bűncselekmény a törvényszék, továbbá állította, hogy a párizsi egyezményből sem következik ilyen bűncselekmény. Mindemellett nem tartotta ellentétessnek a státútum erre vonatkozó rendelkezéseit a büntetőjogi felelősség egyetemes szabályaival. Ahogy ennek kapcsán írja Sir William Webb: „A nemzetközi jog kiegészíthető az igazságosság szabályai és a jog általános elvei által: a merev pozitivizmus már nincs összhangban a nemzetközi joggal. A nemzetek természetjoga jelentőségében egyenlő a pozitív vagy tételes („akaratlagos”) joggal.”¹³¹

Összegzés

A nürnbergi per árnyékában csekély tudományos figyelem irányul a tokiói perre, amely egy rendkívül alulkutatott területnek mondható – még az idegen nyelvű szakirodalomban is. Ugyanakkor a tokiói per egy meghatározó esemény volt a nemzetközi büntetőjog fejlődése szempontjából. A Távol-keleti Nemzetközi Katonai Törvényszék, az európai nemzetközi törvényszékekkel együtt, a nemzetközi büntetőbíráskodás kiindulópontja volt, amely jogterület, az aktuális nemzetközi események tükrében is, jól láthatóan közel sem veszített jelentőségéből. Egy ilyen lényeges történelmi esemény, és jogfejlődési pont tudományos elhanyagolása semmi esetre sem kívánatos. Nem érdemes szem elől téveszteni azt a tényt sem, hogy a Tokiói Törvényszék, a nürnbergi, a jugoszláv és a ruandai törvényszék mellett, a történelem négy tisztán nemzetközi *ad hoc* jellegű büntetőbíráóságának egyike. A Tokiói Törvényszék nemcsak megerősítette a nürnbergi ítéletet, ezen belül a nürnbergi alapelveket és az agresszió illegalitását (már jóval a római státútum előtt bűncselekményként kezelte az agressziót), hanem önálló hivatkozási pontokkal is szolgált a nemzetközi büntetőjog számára, amelyek megjelennek a ICTY és ICTR ítéleteiben,¹³² különösen a tekintetben, hogy az előjárói felelősség alapján civilek is felelősségre vonhatóak.

A nemzetközi jogban, egy nemzetek felett álló jogalkotó hiányában, a természetjog sokáig meghatározó szerepet játszott. Oppenheim egyenesen azt állítja, hogy a nemzetközi jog a természetjognak köszönheti a létezését.¹³³ A tokiói per során is nélkülözhetetlennek bizonyult a vádlottak elítéléséhez. Mindez legszembetűnőbben az ügyészség állásfoglalásaiban, valamint a francia és az ausztrál bíró véleményeiben jelenik meg. Az ügyészség nyitóbeszéde félreérthetetlenül tette, hogy a vádhatóság milyen jogfilozófiára alapozza a vádat. Henri Bernard mindenféle egyezményi hivatkozást elutasított és olyan fogalmakra alapozta a vádlottak felelősségét, mint az ész vagy az egyetemes lelkiismeret. A törvényszék elnöke különvéleményének is szerves részét képezi a természetjog. Ezenfelül, bár *expressis verbis* nem hivatkoztak természetjogra, a többségi vélemény az igazságosságra (is) alapozta a béke elleni bűncselekményeket, a nürnbergi útmutatást követve a jogbiztonsághoz képest előtérbe helyezték a háború morális megítélését. De még fülöp-szigeteki bíró is az igazságosságot jelöli meg az egyéni felelősség jogalapjaként, más támpont hiányában. Végül pedig Pal életrajza is egy árnyaltabb metafizikai szemléletmódról árulkodik, azonban a vádlottak felmentését csak a pozitivizmus útján tudta igazolni.

Különösképpen a legkétesebb vádpontoknál, a tokiói per középpontjában álló béke elleni bűncselekményeknél érhető tetten a természetjogi tanítás hatása. Pal helyesen vélte, hogy az agressziót sem a szokásjog, sem bármilyen egyezmény nem tette bűncselekménnyé. Történelmileg szemlélve, az erőszak tilalmának elgondolása nemzetközi jogban a keresztény filozófiából és az igazságos háború teóriájából eredeztethető.¹³⁴ Úgy tűnik, hogy Kellogg-Briand paktumra való formális hivatkozások

¹³¹ „International Law may be supplemented by rules of justice and general principles of law: rigid positivism is no longer in accordance with International Law. The natural law of nations is equal in importance to the positive or voluntary.” Separate Opinion of the President 9. o. Hivatkozásként Webb az idézett érveléséhez Oppenheim *International Law* című művét jelöli meg. Oppenheim grotiánusoknak nevezi azokat, akik hasonlóan Grotiushoz fenntartják a nemzetközi jogban a természetjog és a pozitív jog (*ius voluntarium*) megkülönböztetését, azonban szemben a németalföldi jogással tagadják a természetjog primátusát és egyenlő jelentőségűnek ítélik meg a kettőt. Oppenheim például ide sorolta Christian Wolffot és Emerich de Vattelt. L. F. L. Oppenheim: *International law: A Treatise*. Volume I. 1912. 92-93. o.

¹³² A két törvényszék alábbi ügyekben hivatkozik a tokiói ítéletre; ICTY (*International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia*): Čelebići, Blaškić, Halilović, Tadić, Strugar-ügy; ICTR: (*International Criminal Tribunal for Rwanda*): Akayesu, Bagilishema, Musema-ügy. Neil Boister, Robert Cryer: *The Tokyo International Military Tribunal*. 303-307. o.

¹³³ L. F. L. Oppenheim: *International law: A Treatise*. 88.o.

¹³⁴ Malcolm N. Shaw: *International Law*. Cambridge University Press. 2017. 18., 851-854. o.

mögött is az igazságos háború teóriája volt megtalálható. Keenan nem hagyott efelől kétséget és ennek sajátos következményei érhetőek tetten az emberölésre vonatkozó vádpontokban is. Röling későbbi művében úgyszintén elismerte az agresszió természetjogi alapjait a tokiói per során, ezzel lehet összefüggésbe hozni azon állítólagos álláspontját, hogy az agresszió lényegét csak keresztény kultúrájú államok érthetik meg.

A háborúk kapcsán manapság is gyakran szokták idézni Cicero aforizmáját, miszerint *inter arma silent leges*,¹³⁵ fegyverek között a törvények hallgatnak. A tokiói per egy fontos történelmi lépés volt ahhoz, hogy ez a jövőben másképpen legyen, és ennek hátterében a természetjog állt.

¹³⁵ *Silent enim leges inter arma; nec se exspectari iubent, cum ei qui exspectare velit, ante iniusta poena luenda sit, quam iusta repetenda. (Pro Milone)*

Felhasznált irodalom

1. Ádány Tamás Vince: *Nemzetközi büntetőbíráskodás*.
2. Aleksandra BABOVIC: *The Tokyo Trial, Justice, and the Postwar International Order*. Palgrave Macmillan. 2019.
3. Alfred VERDROSS: *Mi a Jog?*. In. Fridvaldszky János (szerk.): *Természetjog. Szöveggyűjtemény – Jogfilozófiák*. Szent István Társulat. Budapest 2006.
4. Amaya AMELL: *The Theory of Just War and International Law*. Hispanic Journal, Spring 2017, Vol. 38, No. 1.
5. Ann-Sophie SCHÖPPEL: *La France et le proces de Tokyo: L'engagement des diplomates et des magistrats français en faveur d'une justice internationale 1941-1954*.
6. Cesare BECCARIA: *A bűnökről és a büntetésekről*. Attraktor. 2017.
7. Claus KREB: *Nulla Poena Nullum Crimen Sine Lege*".
In Max Planck: *Encyclopedia for Public International Law*.
8. David COHEN – Yuma TOTANI: *The Tokyo War Crimes Tribunal, Law History and Jurisprudence*. Cambridge University Press 2018.
9. David COHEN: *Dissent at Tokyo: The Opinion of Justice Henri Bernard at the International Military Tribunal for the Far East*, In LIU Daqun – ZHANG Binxin (Eds.): *Historical War Crimes Trials in Asia* . 2016.
10. Diane ORENTLICHER: *The Tokyo Tribunal's Legal Origins and Contributions to International Jurisprudence as Illustrated by Its Treatment of Sexual Violence*. Nuremberg Academy Series No. 3, 2020.
11. Emiko OHNIKI-TIERNEY: *The Emperor of Japan as Deity*. In Ethnology, Vol. 30, No. 3, 1991.
12. Esmein JEAN: *Le juge Henri Bernard au procès de Tokyô*. In Vingtième Siècle, revue d'histoire, No. 59, 1999.
13. Felix GOLSER: *The concept a special criminal law as a weapon against „enemies” of the society*.
14. Francois RIGAUX: *Hans Kelsen on International Law*, In European Journal of International Law, Vol. 9, Issue 2., 1998.
15. Gregory M. REICHBERG: *Suarez on just war*. In Daniel Schwartz (Ed.): *Interpreting Suarez*. Cambridge University Press. 2012.
16. Gustav RADBRUCH: *Törvényes jogtalanság és törvényfeletti jog*. In Varga Csaba (szerk.): *Jog és filozófia*. Szerk. Varga Csaba. Budapest, 1998.
17. H. L. A. HART: *The Concept of Law*. Oxford University Press, 1961.
18. Helmut COING: *A jogfilozófia alapjai*. Osiris tankönyvek. 1996.
19. Hugo GROTIUS: *The Rights of War and Peace*. Liberty Fund. Indianapolis. 2005.
20. Jacobs, DOV: *Positivism and International Criminal Law: The Principle of Legality as a Rule of Conflict of Theories*.
21. James Burnham SEDGWICK: *The Trial Within: Negotiating Justice at the International Military Tribunal for the Far East, 1946-1948*. 2012.
22. John AUSTIN: *The Province of Jurisprudence Determined*. London: John Murray, Albemarle Street. 1832.
23. KENDE Tamás et. al. (szerk.): *Nemzetközi jog*. Wolters Kluwer, Budapest. 2018.
24. KIRS Eszter: *Elöljárói felelősség az ICTY joggyakorlatában*. Miskolci Jogi Szemle, 12. évfolyam 2017/2.szám.
25. L. F. L. OPPENHEIM: *International law: A Treatise*. Volume I. 1912.
26. Lisette Schouten: *From Tokyo tot he United Nations: B. V. A. Röling, International Criminal Jurisdiction and the Debate on Establishing an International Criminal Court, 1949-1957*. In FICHL Publication Series No. 21 (2014).
27. Madoka FUTAMURA: *War Crimes Tribunals and Transitional Justice: The Tokyo Trial and the Nuremberg legacy*. 2008,
28. Makau MUTUA: *What is TWAIL, Proceedings of the Annual Meeting (American Society of International Law)*. APRIL 5-8, 2000, Vol. 94.
29. Malcolm N. SHAW: *International Law*. Cambridge University Press. 2017.

30. Michael N. SCHMITT: *Debellatio*. Max Planck Encyclopedia of Public International Law (October 2009)
31. Milinda BENERJEE: Does International Criminal Justice Require a Sovereign? Historicising Radhabinod Pal's Tokyo Judgement in Light of his 'Indian' Legal Philosophy, *Historical Origins of international Criminal Law: Volume 2*.
32. Neil BOISTER – Robert Cryer: *The Tokyo International Military Tribunal: A Reappraisal*. Oxford University Press. 2008.
33. Nico SCHRIJVER: B. V. A. Röling – A Pioneer in the Pursuit of Justice and Peace in an Expanded World. In *Journal of International Criminal Justice* 8 (2010).
34. Pedro López BARJA de Quiroga: *Cicero: Bellum Iustum and the Enemy Criminal Law*. In *Philosophical Foundations of International Criminal Law: Correlating Thinkers*. 2018.
35. Radhabinod PAL: *The History of Hindu Law in the Vedic Age and in Post-Vedic Times Down to the Institutes of Manu*. University of Calcutta 1958.
36. Richard H. MINEAR: *Victors' Justice: The Tokyo War Crimes Trial*. Princeton. 1971.
37. Robert Cryer: *The Tokyo International Military Tribunal and Crimes Against Peace (Agression): Is There Anything to Learn?* In Leila Nadya Sadat (Ed.): *Seeking Accountability for the Unlawful Use of Force*. Cambridge University Press 2018.
38. Rohoni SEN: Retelling Radhabinod Pal: *The outsider and The Native*. In *The Down of Discipline*. 2020.
39. Saint THOMAS AQUINAS: *The Summa Theologica*. Encyclopedia Britannica. 1923.
40. Scott J. SHAPIRO: *What is law (and why should we care)? 1st conference on philosophy and law neutrality and theory of law*. Girona 2010.
41. Stephanie BERLIN: *The Tu Quoque Defense*. 2002. War Crimes Memoranda. 227.
42. Thomas HOBBS: *Leviathan*. Oxford at the Clarendon Press. 1965.
43. TÓTH J. Zoltán: *Állam- és jogelmélet*. Patrocinium. Budapest 2019.
44. Yuma TOTANI: "International Military Tribunals at Tokyo, 1946–1949: Individual Responsibility for War Crimes". In Morten Bergsmo et. al. (Eds.): *Historical Origins of International Criminal Law: Volume 2* (2014).
45. Yuma TOTANI: *The Tokyo War Crimes Trial: The Pursuit of Justice in the Wake of World War II*. 2008.

Törvényszéki dokumentumok:

1. B.V.A. Röling véleménye: <https://www.legal-tools.org/doc/fb16ff/pdf>
2. Delfin Jaranilla véleménye: <https://www.legal-tools.org/doc/67f7b0/pdf>
3. Henri Bernard véleménye: <https://www.legal-tools.org/doc/675a23/pdf>
4. ítélet: <https://www.legal-tools.org/doc/8bef6f/pdf>
5. Radhabinod Pal véleménye: <https://www.legal-tools.org/doc/38eba7/pdf>, <https://www.legal-tools.org/doc/2a3d21/pdf>
6. törvényszék statútuma: <https://www.legal-tools.org/doc/a3c41c/pdf>
7. ügyészség nyitóbeszéde: <https://www.legal-tools.org/doc/ea8eea/pdf>
8. William Webb véleménye: <https://www.legal-tools.org/doc/1db870/pdf>

Hivatkozott egyezmények és nemzetközi dokumentumok:

1. The Cairo Declaration, November 26, 1943.
https://www.ndl.go.jp/constitution/e/shiryo/01/002_46/002_46tx.html
2. The Covenant of the League of Nations
<https://www.ungeneva.org/en/about/league-of-nations/covenant>
3. Convention relative to the Treatment of Prisoners of War. Geneva, 27 July 1929.
<https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gc-pow-1929>
4. Convention respecting the Limitation of Employment of Force for Recovery of Contract Debts
<https://www.legal-tools.org/doc/af0649/pdf>

5. Declaration Concerning Aggression, League of Nations Official Journal. Special Supplement No. 53. 1927. szeptember 24.
https://digitallibrary.un.org/record/720794/files/A_2211-EN.pdf
6. General Assembly resolution 95 (I) of 11 December 1946
https://legal.un.org/avl/pdf/ha/ga_95-i/ga_95-i_ph_e.pdf
7. General Treaty for the Renunciation of War. Paris, 27 August 1928
<https://iilj.org/wp-content/uploads/2016/08/General-Treaty-for-the-Renunciation-of-War-Kellogg-Briand-Pact.pdf>
8. Geneva Protocol, 1924, Protocol for the Pacific Settlement of International Disputes
<https://www.loc.gov/item/2021667896>
9. London Agreement of 8 August 1945
<https://www.legal-tools.org/doc/844f64/pdf>
10. Moscow Declaration on German Atrocities of 30 October 1943
<https://www.legal-tools.org/doc/3c6e23/pdf>
11. The Potsdam Declaration July 26, 1945
<https://www.ndl.go.jp/constitution/e/etc/c06.html>
12. Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land. The Hague, 18 October 1907.
<https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/hague-conv-iv-1907>
13. Soviet-Anglo-American Communiqué At Moscow Conference, December 27, 1945.
<https://www.legal-tools.org/doc/653d48/pdf>
14. Treaty of Peace with Japan September 8, 1951
<https://treaties.un.org/doc/publication/unts/volume%20136/volume-136-i-1832-english.pdf>
15. The Versailles Treaty June 28, 1919
<https://avalon.law.yale.edu/imt/parti.asp>

Pup Dorina Brigitta
*Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc
Állam- és Jogtudományi Kar
joghallgató*

*XV. évfolyam | Vol. XV
2025/1-2. szám | No. 1-2./2025
Tanulmány | Article
www.mjat.hu*

Az igazságosság kódolása - a bírói döntéshozatal jövője a mesterséges intelligencia korában^{*}

The algorithm of justice - The future of judicial decision-making in the age of artificial intelligence

ABSTRACT

The potential of artificial intelligence raises countless new challenges and questions, and the world of law is no exception. This study explores the applicability of AI in the field of justice, with a particular focus on the translatability and graspability of the idea of justice to technology.

KEYWORDS: *artificial intelligence, justice, judicial decision-making, justice system, modernisation*

^{*} A szerző jelen írása a 2025. március 24-26. között megrendezett XXXVII. OTDK Állam- és Jogtudományi Szekció Jog- és állambölcsélet Tagozatában elhangzott előadásának szerkesztett változata, amely I. helyezést ért el.

Bevezetés

Társadalmunk és emberi kapcsolataink legmeghatározóbb eleme a *bizalom*. Bizalomra épül a közlekedésünk, a munkahelyi hierarchia, az oktatás, az egészségügy és számos más szegmens – így az igazságszolgáltatás is. Az ember hisz abban, hogy a házat, amibe beköltözik jól felépítették, hogy a repülőgépet, amire felszáll a pilóta jól vezeti és abban is, hogy ha bíróság elé kerül, akkor a bíró részrehajlástól mentes, jogszabályoknak megfelelő és igazságos döntést hoz majd az ügyében. Az eddig felsoroltak között kivétel nélkül emberi tevékenység ad okot a bizalomra, tehát van, akihez kérdéssel lehet fordulni, és aki büntudatot érez hibás munkája után. A szolgáltató éppúgy emberi lény, mint aki a szolgáltatást igénybe veszi.

Egészen a 21. század elejéig ez teljesen természetesnek számított, ekkor ugyanis a technológiai fejlődés hatalmas mértéket öltött, számos eszközzel könnyítve az emberek munkáját és kikapcsolódását egyaránt - az érintőképernyős telefonoktól eljutva egészen az érzelmeket is kifejező humanoid robotokig. Ez a fejlődés hozta létre napjaink egyik legtöbbet vitatott, véleményem szerint legnagyobb lehetőséget és egyben veszélyt jelentő produktumát: a *mesterséges intelligenciát (MI)*.¹ Dolgozatomban e terület igazságszolgáltatásban való hasznosításával, veszélyeivel és nemzetközi gyakorlatával kívánok foglalkozni, különös figyelemmel a bírói hivatás segítőjeként és a bíróságokon végzett munka megkönnyítőjeként adott lehetőségekre. Kiemelt figyelmet szentelek a címadó témának, az igazságosság fogalmi kezelésének és informatikai feldolgozhatóságának, valamint a jogrendszerben bekövetkező esteleges változásoknak. A filozófiai megközelítés értelmében a mesterséges intelligencia fogalmának négy fejlődési irányzata különíthető el: emberi módon való gondolkodás, emberi módon való cselekvés, racionális gondolkodás és racionális cselekvés, azonban arról kevés szó esik, hogy mit kezdhet olyan irracionális fogalmakkal, mint az igazságosság.² Fontosnak tartom e téma jogelméleti vetületét, hiszen a mesterséges intelligencia használata a gyakorlatban még messze jár a megvalósulástól, azonban komoly etikai kérdések kapcsolódnak hozzá, amelyeket az alkalmazás előtt kell megválaszolni.

A dolgozat nyitásként kitekintést kívánok adni a jog és a technológia korokon átívelő kapcsolatára nemzetközi, illetve hazai szintén egyaránt, s ugyanezen fejezetben taglalom röviden a jelenlegi szabályozási viszonyokat. A következő fejezetben képet szeretnék adni a mesterséges intelligencia igazságszolgáltatásba történő bevezethetőségéről, valamint egy skálán szemléltetem a technológiai megoldások bírói döntéshozatalba történő beépíthetőségének lehetséges folyamatát. Ezt követően az igazságosság fogalmát és alkotóelemeit igyekszem meghatározni a mesterséges intelligencia lehetőségeivel összevetve, végül pedig nemzetközi kitekintéssel és példákkal szemléltetem az igazságszolgáltatás digitalizációját, illetve a már megvalósult MI - igazságszolgáltatás kapcsolatát.

Témaválasztásom oka, hogy a mai joghallgatók azon generáció tagjai, amelynek már mindennapos jelenség gyanakodni egy videó deepfake³ jellegén, kreatív ötleteket megvalósítani AI-képgenerátorral⁴, vagy ChatGPT-vel⁵ tökéletes programot készíteni a nyaralásra. Egész online jelenlétünket behálózza a mesterséges intelligencia, s eközben a jogalkotó számára egyelőre kevésbé megfogható eszközről van szó. Ez egyre nagyobb problémát jelent és nyilvánvaló, hogy a jognak fel kell vennie a versenyt a rohamosan fejlődő technikával, azonban dolgozatomnak nem célja a

¹ A mesterséges intelligencia rövidítéseként helyenként az MI kifejezést használom, szinonimaként pedig az Artificial Intelligence és az AI szavakat.

² Russel, Stuart – Norvig, Peter: *Artificial Intelligence, A Modern Approach*. Upper Saddle River, New Jersey, 2010. 2. o.

³ A „deepfake” olyan videók vagy hanganyagok, amelyek mesterséges intelligencia és gépi tanulás segítségével készülnek, ezzel olyan személyeknek tulajdonítanak szavakat vagy tetteket, melyeket valójában sosem mondtak vagy tettek meg. Lásd bővebben: Aczél Petra – Veszelszki Ágnes (szerk.): *Deepfake: A valótlán valóság*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2023.

⁴ Az AI-képgenerátor egy mesterséges intelligencia-rendszer, amelyet arra terveztek, hogy új képeket hozzon létre bemeneti paraméterek vagy feltételek alapján.

⁵ Chat Generative Pre-trained Transformer egy mesterséges intelligencia alapú generatív nyelvi modell, amelyet az OpenAI fejlesztett ki. A modell képes emberi szöveges kommunikációra és interakcióra, valamint kérdésekre válaszolni és felhasználói igényekre reagálni. Lásd bővebben: Nagy Péter: *ChatGPT és más nyelvi modellek (LLM-ek) biztonsági kérdései, szervezeti és társadalmi hatásai*. In Rendvédelem, 2024/2. szám, 2-15. o.

szabályozás lehetőségeit kutatni, a mesterséges intelligencia felhasználására, hasznosítására helyezem a hangsúlyt.

Úgy gondolom, hogy a bizalom igényének felmerülése, amely eddig csak emberekkel szemben állt fenn, alappal alakulhat ki önállóan „gondolkodó” gépekkel szemben is. De bízhatunk-e a mesterséges intelligenciában olyan sorsdöntő és emberközpontú területen, mint az igazságszolgáltatás? És ha a válasz igen, csupán előkészítőként vagy segítőként, társként vehetne részt a bíróságokon végzett munkában? Van-e mód az igazságosság dekódolására egy olyan gép számára, amelynek nincsenek érzései? Előfordulhat a távoli jövőben, hogy *ad absurdum* egy algoritmus döntsön felettünk? Dolgozatomban ezekre a kérdésekre kívánok választ találni.

I. Jog és technológia

Ahhoz, hogy megismerjük a mesterséges intelligencia és a jog kapcsolatát, nagyon fontos, hogy az elméleti és gyakorlati szempontok állandó egyeztetés alatt álljanak, így derülhet ki az, hogy az alkalmazható módszerek mekkora változást hozhatnak ténylegesen a jogrendszer életébe. A különböző jogi informatikai megoldások már jelen vannak a jogalkotásban és a jogalkalmazásban egyaránt. A különös kapcsolat eredete, hogy párhuzam vonható a számítógépben tárolt szabályok és jogszabályok között. Mindkét esetben ha – akkor szerkezetű logika jelenik meg, tehát bizonyos feltételekhez bizonyos következményeket rendel.⁶ Jelen fejezet hivatott annak ismertetésére, hogy az ember munkaerejét és elméjét segítő, a munkavégzés tempóját gyorsító informatikai lehetőségek miként jelentek meg a jogrendszerben, különös tekintettel a bíróságok intézményeire. Vajon tényleg olyan újkeletű az igazságszolgáltatásban a gépek hozzájárulása, mint gondolnánk? A válasz természetesen nem. Ugyan nem humanoid robotok ítéleznek és gyakran annyira beleolvad a digitalizáció jelenléte a mindennapjainkba, hogy szinte észrevehetetlenné válik. Hosszú ideje kíséri a számítástechnika mind a jogalkalmazás, mind a jogalkotás folyamatait.

I. 1. Korszakok szétválasztása – a bíróságok digitalizációja

A joganyagok és a számítástechnika összehangolásának ötlete valójában elég hosszú időre nyúlik vissza. Louis O. Kelso 1946-ban már arra hívta fel a figyelmet, hogy a joganyagok száma egyre növekszik, a technológiai megoldások azonban hiányoznak az információfeldolgozás hatékonyságának növelése terén.⁷ A technológia fokozatos fejlődését a bíróságokon három különböző szakaszra lehet elkülöníteni. Az első korszak az 1970-es évektől számítható, melyben – főként Nyugat-Európában és Amerikában – megjelentek az irodaautomatizálási megoldások. Ezen technológiák nem csupán az igazságszolgáltatási intézmények, hanem az általánosságban vett hivatalok modernizálását, elektronizálását valósították meg. Az elektronizálásba beletartozott a szövegszerkesztők használata, az elektronikus dokumentumok kezelése, valamint ide sorolható a később érkező jogtárak használata.⁸ A személyi számítógépek használata nyilvánvalóan nem rejtett etikai problémákat, csupán felgyorsította a dokumentumok elkészítését és megsokszorozta az eljárások iratmennyiségét. A fejlesztés azonban nem maradt következmények nélkül, hiszen a bírácoknak és egyéb bírósági, hivatali dolgozóknak egyre nagyobb szövegmennyiséget kell feldolgoznia a hagyományos, lineáris olvasási módszerekkel. Erre jelenthetnek megoldást a még tesztelés alatt álló szövegelemző szoftverek, amelyek nem csak a bíróságokon dolgozóknak, de laikusoknak is segítséget jelenthetnek a joganyagok értelmezésében. Például a *Wolters Kluwer* folyamatos fejlesztéseket végez a döntvények szövegeinek elemzésével, abból a célból, hogy a legrelevánsabb információkat algoritmusok nyerjék ki.⁹

⁶ Zódi Zsolt: *A digitalizáció hatása a jogászai szakmára*. 7. o. In *Gazdaság és Jog*, 2018/12. szám, 3 – 9. o.

⁷ Princz Adrienn: *Technológia és jog, avagy a jogi tartalomszolgáltatás pár kulcsmozzanata a 30 éves Jogtár® évfordulója alkalmából*. 138. o. In *Miskolci Jogi Szemle*, 2023/2. szám, 137 – 161. o.

⁸ Zódi Zsolt: *A bíróságok és a technológia*. 4. o. In *Bírósági Szemle*, 2020/1. szám, 4 – 13. o.

⁹ Princz: i.m. 155. o.

A második szakaszban az internet megjelenése hozta a változást. A 2000-es évektől kezdődően a világ digitalizációja töretlen lendületet kapott, s ez a bővülés az elmúlt évtizedben kapcsolt igazán elképesztő sebességre, ideértve a modernizáció bevezetését a bírósági eljárásokba is. Az igazságügyi kormányzat jogalkotási tevékenysége – enyhe túlzással, hiszen csak mellékszálon – az „e-bíróság koncepció” megvalósítása felé halad. Magyarországon az elektronikus okiratok felhasználása a polgári peres eljárásokban már 2005-től megvalósult, majd 2008-tól az elektronikus cégeljárást, 2009-től az elektronikus közokirat és magánokirat bevezetését tette lehetővé a jogrendszer. Később az elektronikus kapcsolattartást először választható módon, majd 2016-tól kötelező jelleggel írja elő a jogi képviselők és a belföldi gazdálkodó szervezetek, közigazgatási szervek számára.¹⁰ Ezen modernizációs lépések eredményezték, hogy 2019-ben az Európai Bizottság igazságügyi eredménytábláján az elektronikus ügyintézési lehetőségek terén a magyar bíróságok az első helyet foglalhassák el.¹¹ Ezen kívül megemlíthető, hogy az Országos Bírósági Hivatal 2017-ben indított projektje a „Digitális Bíróság” nevet kapta, amely több fronton (E-Akta, Eljárási Időtartam Kalkulátor) törekszik a bírósági rendszer digitalizálására. Véleményem szerint elvitathatatlan, hogy a koronavírus járvány következtében az online és informatikai megoldások és kényszerutak sokak szemét felnyitották azon tény kapcsán, hogy a technológiai eszközök mennyire jól használható a mindennapi feladatok gyorsabbá tételére, illetve a hivatalos teendőiben való alkalmazásra. Emellett megmutatkozott, hogy a gyakorló jogászok viszonylag gyorsan képesek reagálni a megváltozott körülményekre, kihasználva a rendelkezésükre álló eszközök lehetőségeit.¹² A veszélyhelyzeti eljárási rend lényege az volt, hogy az emberi személyes kapcsolatok minél inkább kiküszöbölhetők legyenek, erre kínált lehetőséget a digitális eljárási megoldások aktívabb használata, valamint az írásbeliség elsődlegessé tétele. Ezen időszakban nem volt idegen az *E-tárgyalás*¹³ sem, amely abban az esetben valósulhatott meg, ha minden tárgyalásra idézendő személy rendelkezett a szükséges elektronikus kép és hang továbbítására alkalmas eszközzel.¹⁴ Úgy gondolom, hogy ez a fejlődés kiváló alapot nyújt a további modernizáció lépéseihez. A második korszak újítása a *non-core*¹⁵ jellemvonásai mellett lehetőséget teremtett a hálózat megragadására, amely számos eljárást egyszerűsítő és ügyfélbarát megoldást jelentett. Gondolok itt a távmeghallgatásokra, a videóhívás lehetőségére, az elektronikus iratbetekintésre és elektronikus kapcsolattartásra, valamint a Bírósági Elektronikus Tájékoztatási és Figyelmeztető Rendszer fejlesztésére is.

A harmadik és egyben a mai napig utolsó szakasz ismertető jellemzője, dolgozatom központi eleme: a mesterséges intelligencia használata. Az eddig csupán a bírósági részfeladatok szolgálójaként jelen lévő digitalizáció a 2010-es évektől kezdődően olyan fejlődésen ment keresztül, amely megengedi, hogy mára már – bizonyos etikai problémák felmerülésével ugyan, de bizonyos értelemben az emberi munkát is helyettesíthesse.

Mit is értünk mesterséges intelligencia alatt? A mesterséges intelligencia már a múlt század közepe óta foglalkoztatja a tudomány iránt érdeklődőket, azonban csak az elmúlt években érte el azt a szintet, hogy egyre szélesebb körben legyen alkalmazható.¹⁶ Röviden megfogalmazva az MI egy rendszer azon képessége, hogy gondolkodjon és tanuljon a tapasztalatokból.¹⁷ Az egyik legpontosabb definíciót véleményem szerint Kálmán Kinga dolgozta ki, mely szerint *az MI egy emberekhez hasonlóan racionálisan cselekvő gép, amely képes arra, hogy környezetét megfelelően érzékelje, észleléséből racionális következtetéseket vonjon le, majd ezt követően az elérhető legnagyobb teljesítménymértékű*

¹⁰ Nagy Adrienn: *Digitalizáció és mesterséges intelligencia a magyar igazságszolgáltatásban*. 107. o. In Miskolci Jogi Szemle, 2020/3. szám, 105 – 111. o.

¹¹ *Az Európai Bizottság 2019-es igazságügyi eredménytáblája (Európai Bizottság)* https://commission.europa.eu/document/download/525a35b4-7808-4565-af3e-cf9cf7caa463_en?filename=justice_scoreboard_2019_en.pdf&prefLang=hu (2024. 09. 25.)

¹² Timár Balázs: *A polgári igazságszolgáltatás kihívásai Magyarországon a koronavírus-járvánnyal összefüggésben*. In Gárdos-Orosz Fruzsina – Lőrincz Viktor Olivér (szerk.): *Jogi diagnózisok, A COVID-19-világjárvány hatásai a jogrendszerre*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2020. 125.o.

¹³ Kúria 2/2020. (IV. 30.) PK vélemény

¹⁴ Nagy: i. m. 109. o.

¹⁵ Olyan feladatvégzés, amely nem a főtevékenységhez kapcsolódik, hanem mintegy mellékszálként működik.

¹⁶ Princz: i. m. 154. o.

¹⁷ Lontai Márton et. al.: *Mesterséges intelligencia a törvényszéki tudományokban, Revolúció vagy invázió?* In Belügyi Szemle, 579. o. 2024/4. szám, 577 – 592. o.

*cselekvéssel válaszoljon az adott észlelésre.*¹⁸ Dolgozatom nem hivatott elmélyedni a mesterséges intelligencia technikai kivitelezésén, illetve különböző megjelenési modelljein, azonban az igazságosság témakörében szorítkoznék a gépi tanuló és a mélytanuló szoftverek tárgyalására. Előbbi lényege, hogy a betáplált adatokból képes intelligens döntést hozni, tehát működéséhez – legalábbis kezdetben – szükség van emberi beavatkozásra. A mélytanulás pedig valójában a gépi tanulás egyik részterülete, ahol kevesebb emberi segítségre van szükség. Ebben az esetben az algoritmus automatikusan nyeri ki a folyamatjellemzők többségét, így nagyobb adatkészletek használatára képes.¹⁹ A tudomány jelenlegi állása szerint ezen algoritmusok képesek leginkább a jogi döntéshozatal terén érvényesülni, s teszik lehetővé a lehető legnagyobb számú és legrelevánsabb eljárás adatok szolgáltatását, valamint az esetleges önálló döntéshozatalt. Kérdéses azonban, hogy elméleti síkra terelve a témát képes-e megbízhatóan jelen lenni az igazságszolgáltatásban és főbb szerepet ellátni? Minden kérdés közül azonban a legfontosabb ezen dolgozat szempontjából, hogy algoritmizálható-e az igazságosság? Az elkövetkezendő fejezetek erre keresik a választ.

I.2. A mesterséges intelligencia jelenlegi szabályozása

Ha egy új technológia jelenik meg a szabályozási horizonton két kategóriába tartozhat. Egyrészt felboríthatja az egész addigi társadalmi és gazdasági viszonyokat, ezt a jelenséget nevezzük romboló technikának. Ezek nem hoznak létre új piacokat, hanem a hagyományos területeken jelennek meg és ott jelentenek új kihívásokat (pl. Airbnb, Uber). Második lehetőségként azon technológiák merülnek fel, amelyek a már ismert szegmensben kínálnak valami egészen új lehetőséget. Ezeknek szabályozása nehezen megközelíthető, hiszen előre pontosan nem megjósolható, hogy a jövőre nézve milyen megragadható jellemzői vannak e körbe tartozik a mesterséges intelligencia is.²⁰

Az Európai Unió Bizottsága 2020. február 19-én tette közzé a mesterséges intelligenciáról szóló fehér könyvét²¹, melyben kettős célt tűz ki. Egyrészt támogatni kívánja az innováció fejlődését, másrészt pedig az MI esetleges kockázatainak csökkentését szorgalmazza. A fehér könyv célja, hogy a későbbi szabályozás esetén fektessen le alapelveket, mint például az *ethics by design*, melynek lényege, hogy az MI-rendszerek fejlesztői már a technológia előállításának legkorábbi szakaszában is foglalkozzanak etikai kérdésekkel.²² Véleményem szerint ez volna a legbiztonságosabb és az MI felé bizalomra leginkább okot adó lépés a jogalkotók részéről, hiszen így a technológia igazodna a joghoz, nem pedig a szabályozás követné le a technológiát.

Következő lépésként 2024 májusában az Európai Unió Tanácsa is elfogadta az ún. „Mesterséges intelligenciáról szóló rendeletet”²³, amely különbséget tesz a mérsékelt, a nagy és az elfogadhatatlan kockázatú MI-rendszerek között, ezzel kockázati alapon megközelítve a szabályozás témakörét. Teljességgel megtiltja például a kognitív magatartási manipuláció és a társadalmi pontozás használatát, emellett szankciókat is megnevez, valamint tervként említi több, MI-vel foglalkozó testület felállítását,

¹⁸ Kálmán Kinga: *Nyomokban kódokat tartalmazhat? A mesterséges intelligencia igazságszolgáltatásban történő alkalmazásának alkotmányjogi vonatkozásai a tisztességes eljáráshoz való jog tükrében.* 8. o. In MTA Law Working Papers, AI and Law Series, 2021/2 szám, 2 – 18. o.

¹⁹ Lontai et. al.: i. m. 579. o.

²⁰ Tóth András: *A mesterséges intelligencia szabályozásának paradoxonja és egyes jogi vonatkozásainak alapvető kérdései.* 4. o. In Infokommunikáció és Jog, 2019/2. szám, 3 – 9. o.

²¹ Fehér könyv a mesterséges intelligenciáról: a kiválóság és a bizalom európai megközelítése. Brüsszel, 2020. 02. 19. 2020/65. *Fehér könyv a mesterséges intelligenciáról: a kiválóság és a bizalom európai megközelítése.* (Európai Bizottság) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0065>

²² Mezei Kitti: *A mesterséges intelligencia jogi szabályozásának aktuális kérdései az Európai Unióban.* 54. o. In In Medias Res, 2023/1. szám, 53 – 70. o.

²³ Az Európai Parlament és a Tanács Rendelete a mesterséges intelligenciára vonatkozó harmonizált szabályok megállapításáról, valamint a 300/2008/EK, a 167/2013/EU, a 168/2013/EU, az (EU) 2018/858, az (EU) 2018/1139 és az (EU) 2019/2144 rendelet, továbbá a 2014/90/EU, az (EU) 2016/797 és az (EU) 2020/1828 irányelv módosításáról. Brüsszel, 2024. május 24.

például az Európai Mesterséges Intelligencia Testületet, amely az új szabályok összehangolt végrehajtását könnyíti meg.²⁴

A hazai szinten történő szabályozás követi az Európai Unió irányvonalait, azonban az MI témakörében kifejezetten új jogszabály megalkotására még nem került sor. Mivel a mesterséges intelligencia már a technika jelen állása szerint is gondolkodásra képes cselekvő, ami a fejlődéssel csak bővíti eszköztárát, a jogalkotóknak feltétlenül gondolkozni kell a minél gyorsabb és minél átfogóbb szabályozáson. Magyarország Kormánya egyébként 2020 májusában elfogadta *Magyarország Mesterséges Intelligencia Stratégiáját*, amely 2030-ig főként az adatgazdaságban, illetve az oktatásban rejlő lehetőségeket merítené ki.²⁵

Magyarországon egyelőre nem mutatkozik törekvés az MI lehetőségeinek igazságszolgáltatásban felmerülő előnyeinek állami szintű kiaknázására, melynek oka lehet a társadalom felkészületlensége, a technológia kezdetlegessége és kidolgozásának magas költsége, amely nem áll arányban a kapott segítséggel. A lehetőségek elemzése, a gyakori társadalmi egyeztetés, valamint a kérdéskör jogelméleti vonatkozású megközelítése az MI-döntéshozatal megvalósulásának közelségétől vagy éppen távolságától függetlenül egyaránt fontos annak megismeréséhez, hogy képet kaphassunk a jövő igazságszolgáltatásáról.

II. Az MI, mint a bírói döntéshozatal támogatója

Témám központi kérdése, hogy miként képzelhető el – ha egyáltalán elképzelhető – az igazságszolgáltatás, ha az a bizonyos „igazság” a mesterséges intelligencia által lenne szolgáltatva. Az már nyilvánvaló, hogy a gépek tudják szimulálni a gondolkodást, azonban az, hogy meg tudják-e ragadni az emberi bölcsességet még rejtett előttünk. Ez a felvetés csak lépésről-lépésre valósulhat meg, valamint az egyes lépcsőfokok között is átmeneti fázisokra van szükség. Jelen fejezet hivatott bemutatni, hogy hogyan jutunk el a teljességében emberi döntéshozattól a „magára hagyott gép” munkájáig, s melyik ponttól kerül szóba az MI feladatköreiben az igazságosság leképezésének kérdése. Tania Sourdin három állomását említi az igazságszolgáltatás technológiai változásának, mely gondolatmenetet követni kívánok dolgozatom során.²⁶

Az első fokozatként a *támogató technológiákat*²⁷ említhetjük, melyek abban nyújtanak segítséget a bírának, de szűkítés nélkül lényegében minden jogrendszerben dolgozó vagy éppen azt igénybe vevő egyénnek, hogy nyers adatokat biztosítanak a lehető legcélrátörőbben és a lehető legrövidebb idő alatt. Ezen a ponton kerülnek használatba a különböző szövegelemző szoftverek, fordító szoftverek, keresőszavas adatbázisok. A nemzetközi kapcsolatok fejlesztésében is segédkezhetnek a támogató MI rendszerek, akár országok közötti együttműködés jeleként a nemzetközi jogtalálás problémáját feloldva. Például, ha a joghatóság szerinti ország bírósága nem egyezik a jogvitára alkalmazandó jog országával, bonyolult bürokráciai fordulatok és hosszú ideig tartó kutatás helyett egy nemzetközi szinten elérhető MI szoftver gyorsabban és hatékonyabban működne közre az idegen ország vonatkozó joganyagának kikérésében vagy akár feldolgozásában. Extrémebb, de a gyakorlatban már megvalósult példaként hozhatók fel az olyan „kérdőíves” rendszerek, mint például az Egyesült Államokban használt COMPAS, amely a bűnelkövetők visszaesési esélyeit fejezi ki arányszámokban. Jelen esetben, hétköznapi fogalmazással élve a gép véleményezi az adott kérdést, javaslatot ad a döntéshozónak, aki vagy egyetért vele, gondolatait abba az irányba tereli, vagy pedig elutasítja és egészen másként látja az eset kimenetelét. Ez napjaink társadalmában mondhatni elfogadott, hiszen az orvostudományban is megfigyelhetők hasonló előkérdéseket megválaszoló technológiák, mint pl. az MRI, vagy egyszerűen egy vérvétel.

²⁴ Mezei: i. m. 67. o.

²⁵ *Mesterséges Intelligencia szabályozási irányok*. (Országgyűlés Hivatala)
<https://www.parlament.hu/documents/d/guest/mesterseges-intelligencia> (2024. 09. 27.)

²⁶ Sourdin, Tania: *Judge v Robot? Artificial Intelligence and Judicial Decision-Making*, pp. 1117. In UNSW Law Journal, 2018/4. szám, pp. 1114 – 1133.

²⁷ *Supportive technology*.

Következő, azaz második fokozatként a *helyettesítő technológia*²⁸ jelenik meg. Itt már részben vagy egészben a humán erőforrást hivatott helyettesíteni a technológiai eszköz, olyan funkciók vagy tevékenységek elvégzésével, amelyhez eddig emberi közrehatás volt szükséges. Ezt a szerepet tölthetik be az olyan szoftverek, mint a Kolumbia Alkotmánybíróságán használatos *PretorIA*, amely a beérkező gondnokság alá helyezéssel kapcsolatos beadványokat mérlegeli, feldolgozza és kiszűri, hogy melyek lesznek alkalmasak arra, hogy a bíróság érdemben is foglalkozzon velük.²⁹ Ez a feladatkör az említett szoftver megjelenése előtt sok bírói dolgozó figyelmét vette igénybe és időigényesebb folyamatot eredményezett, mint a gépi megoldás. A bíróságokon helyettesítő technológiaként jelenhet meg egy olyan MI rendszer, amely polgári ügyekben a keresetlevelek kötelező tartalmi elemeit térképezi fel, ezáltal segítve és gyorsítva az eljárás elindítását, akár automatikus hiánypótlás kérésére vagy elutasításra is módja lehetne. Véleményem szerint egy jól kivitelezett programmal sok idő spórolható meg, amely a felek érdekeit is szolgálja a problémájuk mihamarabbi megoldásában. A második pont különlegessége, hogy már önállóan dolgozó tech-megoldást feltételez, azonban ártalmatlannak bizonyul a feladatvégzés, kiválóan előkészíti a következő ugrást.

A harmadik, és egyben Sourdin szerint utolsó szintet a *szétszakító technológia*³⁰ foglalja el. A megnevezést az adja, hogy ezen fokozaton olyan változtatások mennek végbe, amelyek gyökeresen forgatják fel azt az igazságszolgáltatást és azt a bírói feladatkört, amit eddig megszokottnak tekintettünk. Ezen az állomáson játszódik dolgozatom, s úgy vélem, itt jön szóba először a megkérdőjelezhető igazságosság témája. Ez valahol az első kettő fokozat összetett eredménye, hiszen a szoftver a mélytanulás és az általa meghatározott együtthatók segítségével képes olyan eredményt létrehozni, amelyek az emberi munkát pótolhatják akár teljes mértékben – ilyen kontextusban képzelhetők el az online bíróságok, vagy például a digitális esküdtszék is. Nyilvánvaló, hogy ezen a fokozaton a gép hiába lát el emberközpontú feladatokat, nem az emberi gondolkodásmód szerint végzi a dolgát, hanem összetett számítástechnikai folyamatok eredménye a végleges döntés, így vezethet ez az igazságszolgáltatás – és talán az egész jogrendszer – átkódolásához.

Fontosnak tartom megemlíteni, hogy természetesen a skála két végpontján helyezkedik el a két Sourdin által nem említett szélsőség. Nulladik szinten található az évezredek óta megszokott, a mesterséges intelligenciától érintetlen bírói ítéletkezés, negyedik fokozatként pedig a *robot bíró* eszméje és lehetősége áll. A gyakorlatban mindegyik lépcsőfokon központi elemként kell tekinteni az emberközpontúságot, hiszen bármilyen szintű gépiesítés is tekinthető megvalósíthatónak, az igazságszolgáltatás minden elemében emberi sorsokról dönt és emberekkel foglalkozik.

Hogyan is lehetne leképezhető a bírói gondolkodás a mesterséges intelligencia számára? A megoldás a logikai megközelítésben található. Olyan szempontból nagyon hasonlóan működik mind az emberek, mind pedig az MI általi következtetés, hogy már meglévő információkból alkotunk egy új állítást, amely addig nem képezte tudásunk részét. Ez megfeleltethető a jogalkalmazás működésének, a következtetés pedig akkor lesz helyes, ha az alap információk helyesek voltak. A jogalkalmazásban legtöbbször előforduló következtetés a dedukció, tehát ezen logika az általános halmazból kiindulva halad az egyedi esetek irányába, így a törvényszerűségeket gyakorlatba önti, azonban számos más logikai elem is szükséges a döntéshozatalhoz.³¹ Azaz egy tökéletes jogeset példájával élve a tényállás megfelel a jogszabályban leírtaknak, a bíró pedig az adott kereteken belül megfogalmazza az ítéletet. Jogi környezetbe helyezve a következtetést lényegtelen, hogy az adott normának van-e igazságtartalma, arra kell fókuszálni, hogy egy normatív kódexnek eleme-e az adott norma. A való életben azonban ritkák a tökéletesen jogra illeszkedő esetek, ezért van szükség a *defizibilis* logikára, ez ad képességet a hiányos információk pótlására, így a jogeset megítélhetővé alakítására.³² A logika hozza tehát közös fedél alá az ember és a gép gondolatmenetét, hiszen matematikai fogalomról van szó. A jogrendszerben ennek megvalósíthatóságát a *formalizmus* teszi lehetővé, melynek lényege, hogy a szabályok lekorlátozzák a

²⁸ *Replacement technology.*

²⁹ Kálmán Kinga et. al.: *Mesterségesintelligencia-alapú szoftverek a világ bíróságain: gyakorlati tapasztalatok, perspektívák, kihívások.* 5. o. In Zódi, Zsolt (szerk.) *Jogi technológiák: Digitális jogalkalmazás.* Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest, 2022. 107 – 138. o.

³⁰ *Disruptive technology.*

³¹ Szabó Miklós: *A jogeset elmélete.* Bibo Kiadó, Miskolc, 2022. 19-20. o.

³² Markovich Réka: *Logika és jog.* In Jakab András et. al. (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia* (Jogbölcselet rovat, rovatszerkesztő: Szabó Miklós, Jakab András) <http://ijoten.hu/szocikk/logika-es-jog> 2023. 15. bekezdés. (2024. 10. 25.)

szabad értelmezésen alapuló döntéshozatalt.³³ Minél több minden van konkrét szabályokba öntve, annál inkább lesz a bíró „a törvény szavait kimondó száj”.³⁴ Ez a jelenség kedvez az MI térnyerésének, hiszen nagyobb biztonsággal hozhatna döntést a különböző élethelyzeteknek megfelelően. Az értelmezés azonban nagyban befolyásolja a jogszabályok jelentését az adott ügyre vetítve, igazságos döntés pedig csak akkor születethet, ha a következtetés helyes az értelmezés tekintetében.

Különösnek tartom, hogy a jogi szektoron kívüli világ fokmérője gazdasági és fejlettségi tekintetben egyaránt az, hogy mennyire automatizált, gépesített rendszerrel működik egy-egy intézmény, milyen mértékben tudja akár a mesterséges intelligenciát a javára fordítani. Kutatásom során azonban – az igazságszolgáltatásban leginkább kiütköző – különös jelenség hívta fel magára a figyelmemet. Az ember gépiesedik, a gép emberibbé válik a munkavégzés során. Minél hatékonyabbá, tökéletesebbé vagy „profibbá” kíván válni az ember feladatvégzése során, annál erőteljesebben jelennek meg azon jellemvonásai, amelyek csupán munka-központúvá teszik. A másik oldalon azonban a technológia azon vívmányai, amelyek nem többek gépeknél, robotoknál, ahhoz, hogy a társadalomban nagyobb bizalomban és elfogadásban részesüljenek, emberi tulajdonságokkal lesznek felruházva. A bíró annak érdekében, hogy a lehető legjobban láthassa el hivatását, munkája során minden érzelmnyilvánítástól tartózkodnia kell. Nem fejezheti ki önkényesen a gondolatait, személyes preferenciáit, tartózkodnia kell mindenféle emóciótól, és bölcsen kell prezentálnia a törvények erejét, illetve hatalmának nagyságát. Ez egy elvárt minta a jogrendszer és a társadalom által, amely hatalmas profizmust igényel, hiszen – valljuk be – az érzelmek teszik az embert emberré. Majd jön a kérdés, hogy hogy lehetne teljesen kizárni ezen emberi tulajdonságokat? Hiszen a bíró is a Földön él, lehetetlen, hogy minden ügy és azok résztvevői *tabula rasa*-ként érkezzenek a bíróságra. Itt jelenik meg a gép szerepe, ami nem érez. Ez esetben nem jelenhetnek meg az előítéletek, az élettapasztalat során kialakult nézetek, a személyes szimpátia a döntéshozatal során. Azonban a gépen a jogrendszer és a társadalom – teljesen jogosan – számonkéri, hogy miért nem lehet egy kicsit emberi? Hozzon az intelligenciájával méltányos, szociális faktorokra érzékeny, emberközpontú ítéletet, amely nem csupán a jogszabályokon, hanem az *igazságon* is alapul. Ehhez azonban az emberi bíró megérzései kellenek, melyet éppen kizárni kívántunk. Véleményem szerint ez a paradoxon teszi igazán bonyolulttá a mesterséges intelligencia általi döntéshozatal körüli vitákat. Vajon elméleti síkon megvalósítható-e, hogy akár a bírák túlerheltségének csökkentésére, akár a könnyebb ügyek lefolyásának gyorsítására egy szoftver a mesterséges intelligencia segítségével emberi igazságot tudjon szolgáltatni? Létezhet-e a mindenki számára egyaránt megfelelő igazság és egyáltalán tudhatja-e az ember, hogy mi az? Ezen kérdésekre keresem a választ a következő fejezetben.

III. *Iustitia regnorum fundamentum*

Az igazságosság és érvényre jutásának vágya a történelem minden korszakában a példás emberi életnek központi elemét képezte, így a görög kultúra, a római jog és a keresztény erkölcs is központi kategóriájaként kezelte.³⁵ Az igazságosság a legtöbb ember számára fontos és pozitív jelentéstartalommal bír, azonban az elvont fogalom mögé kifejezett, egyértelmű tartalmat rendkívül nehéz meghatározni. Ennek oka, hogy egy intuitív, mindenki számára más szemszögből tárgyalt témáról van szó, amelyet az aktuális korszak és környezet nagyban befolyásol. Arisztotelész a legmagasabb rendű erénynek tartja, amelyben minden erény benne foglaltatik,³⁶ Platón pedig *Az állam* első lapjain úgy fogalmaz: „*Igazságos az, hogy mindenkinek meg kell adnunk, amivel tartozunk neki.*”³⁷ Gyakran keveredik a *helyes rend* fogalmával, vagy éppen utalhat egy lelki összetevőre is.³⁸ Az igazságosság tehát érzékeny és számos módon színezhető kérdés, amely – már a nevéből adódóan is – az

³³ Szabó Miklós: *A formalizmus és változatai*. 35. o. In Magyar Jogi Nyelv, 2019/2. szám, 33 – 40. o.

³⁴ Montequieu, Charles-Louis: *A törvények szelleméről*. (ford.: Csécsy Imre – Sebestyén Pál) Osiris-Attraktor, Budapest, 2000. 257. o.

³⁵ Szabó Miklós: *Rendszeres jogelmélet*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2015. 64. o.

³⁶ Arisztotelész: *Nikomakhoszi etika*. (ford.: Szabó Miklós) Európa Könyvkiadó, Budapest, 1997. 7.o.

³⁷ Platón: *Az állam*. (ford.: Jánosy István) Gondolat Kiadó, Budapest, 1988. 9.o. – Első könyv: Az igazságosság meghatározásának első kísérlete.

³⁸ Takács Péter: *Jog és igazságosság*. In Szigeti Péter – Takács Péter: *A jogállamiság jogelmélete*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2004. 302. o.

igazságszolgáltatás nélkülözhetetlen elemét képezi. Emberek esetében az *igazságérzet* kétségkívül életélmény, egy belső késztetés, amely arra ösztönöz, hogy embertársinkat a megfelelő módon kezeljük, s ennek eredményeként elégedettséget érzünk, az igazságtalanság pedig zsigeri ellenszenvet szül. Gyermekkorunktól kezdve igényünk alakul ki rá, hiszen a mese végén a jó jutalmat kap, a rossz pedig elnyeri méltó büntetését. A valóságban a bíróság intézménye az, ahol a polgárok lehetőséget kapnak arra, hogy érvényesítsék jogaikat, azaz segítséget kérjenek az őket ért igazságtalanságok orvoslására. A bíró az ítélet kihirdetésekor - Platónra visszautalva - mindenkinek megadja, ami tettei alapján neki jár, a jogalkalmazás tehát mondhatni akkor „sikerült jól”, ha a külső szemlélő jogérzetével egyezik az eljárás végkifejlete. Ez az egyezés kulcsfontosságú, hiszen a társadalom számára elengedhetetlen a visszacsatolás arról az eszméről, hogy a jog és annak megítélése helyes. Ha ez az állítás meginogna, értelmét veszítené a jogrendszerbe vetett hit, amely nem kisebb veszélyt hordoz magával, mint a jogszabályok és jogi intézmények értékvesztését. Ahogy Dworkin is fogalmaz, egy igazságtalan bírói ítélet sebet ejt a társadalom igazságérzetén, mert a közösség erkölcsi sérelmet okoz ezzel egyik tagjának.³⁹

Emberi bírák esetében a belső jogi iránytű megkérdőjelezése fel sem merül, hiszen alkalmassági próbák tömkelegén esik át karrierje során egy bíró, ameddig önállóan döntést hozhat egy adott ügyben. Továbbá ahogy a hazai bírói eskü szövege is szól: „Fogadom, hogy a rám bízott ügyeket [...] kizárólag a törvényeknek megfelelően bírálom el. Hivatásom gyakorlása során az igazságosság és a méltányosság vezérel.”⁴⁰ Az eskü tehát visszaadja, hogy törvény kötelezi, az igazságosság vezérli a bírót hivatása során. A kérdés a mesterséges intelligencia döntéshozatalánál merül fel. Egy esetleges MI szoftvert döntéshozatala során hogyan vezérelhet az, amely minden elemének absztrakt megfogalmazására nem vagyunk képesek? Egy szoftvernek nincs élettapasztalata, lelkiismerete, morális késztetése, vagy éppen büntudata. A probléma egyértelműnek tűnő megoldása az, hogy az algoritmus a megtanult jogszabályokból építkezik, amelyek nyilvánvalóan igazságosak. Ezen áthidalás hibája, hogy a jogalkotó valóban igyekszik a társadalmi igazságosságot leképezni a törvényekben, azonban a bíróságra kerülő élethelyzetek gyakran nem feleltethetők meg tökéletesen a jognak, így nem végezhető el kielégítően a szubszumpció. A jogászai gondolkodás megköveteli a megkettőzött igazságfogalom létezését, mely szerint a jogi igazságosságot el kell választani az erkölcsi igazságosságtól. Eszerint egy teljesen jogszerű ítélet is lehet igazságtalan, s lehet, hogy a jogszabályoknak nem megfelelő döntés az erkölcsileg helyes.⁴¹ Éppen ezért alakult ki egy szkeptikus álláspont, mely szerint a jog *sohasem lehet teljesen igazságos*, hiszen minden megnyilvánulásával egy nézet szerinti igazságosságot szolgál, amely egy másik felfogás alapján kifejezetten igazságtalannak számít. Mindez csupán a szemléletmódon múlik, ezért a következőkben nem igazságossági elméletek, hanem alkotóelemek mentén kívánok értekezni az igazságosság mesterséges intelligencia számára való átadhatóságáról. Ehhez egy jogi futurológiával foglalkozó kutató, Richard Susskind tipizálása nyújt segítséget, aki a klasszikus igazságossági fogalmakat hét igazságossági alkotóelemként foglalja össze. Ezek az anyagi, eljárási, nyilvános, osztó, arányos, végrehajtó, valamint a fenntartható igazságosság.⁴² Ezen gondolatmenet alapján kívánom levezetni az MI döntéshozatalának erkölcsi korlátait, amelyek akár a jogállamiságra is fenyegetést jelenthetnek.

III. 1. Anyagi igazságosság (méltányos döntések)

Egy bírói ítélet kapcsán az első asszociáció, amelyre gondolhatunk, hogy a döntés méltányos legyen, illetve erkölcsileg is helyes.⁴³ Ezt az érzetet testesíti meg az anyagi igazságosság, amely a leginkább egyéni értékelésen alapuló kategória, tehát véleményem szerint ezen fogalommal boldogul legnehezebben egy MI alapú szoftver. Feltételezésem oka, hogy filozófiában és a

³⁹ Dworkin, Ronald: *Law's Empire*. Harvard University Press, London, 1986. 1. o.

⁴⁰ 2011. évi CLXII. törvény a bírák jogállásáról és javadalmazásáról 22. § (1)

⁴¹ Takács: i. m. 307. o.

⁴² Susskind, Richard: *Online bíróságok és az igazságszolgáltatás jövője*. (ford.: Osztovits András) ORAC Kiadó, Budapest, 2023. 7. fejezet – Igazságszolgáltatás a törvény szerint. 91. o.

⁴³ Susskind: i. m. 94. o.

jogtudományban is éles vitákat szül a felvetése. Leegyszerűsítve elgondolhatnánk, hogy a szoftver által használt jogszabályok magukban hordozzák az elemi igazságosságot, így a jogalkotó által lefedett tényállás gépies alkalmazása önmagában nem eredményezhet méltánytalan végkifejletet. Azonban az élethelyzetek kiszámíthatatlanok, végtelen mennyiségű variáció állhat fenn, az igazságszolgáltatásnak pedig pont ezen változékony szituációkat kell kezelnie. Ezzel a gondolattal nem a törvények igazságtartalmára kívánok fókuszálni, hiszen azoknak, ha köze van az erkölshöz (természetjogi gondolkodás), ha nincs (jogpozitivistá álláspont) kötelezően alkalmazandóak, a hagyományos bírói döntéshozatal sem tud rajtuk változtatni. Központi gondolatmenetem jelen esetben a mérlegelendő döntésekre irányul, ahol szabadsága van a bírónak, említeném itt példaként a büntetés kiszabásának időtartamát, pénzösszegek mértékét, például rendbírság vagy akár tartásdíj megállapításakor. Egy esetleges modernizálás esetén nem várhatjuk el, hogy egy jogban laikusként résztvevő, csupán a technológia megfelelő működéséért felelős szoftverfejlesztő, programozó határozza meg, hogyan is fog „gondolkodni” a gép jogkérdésekben. Ez a feladat a jogászokra hárul. Ebből következik, hogy nem meglepő módon az anyagi igazságosság kérdésére is tipikus jogászi válasz várható: attól függ. Ha metaetikai nézőpontra alapozzuk a meghatározást, a valódi kérdés az lesz, hogy egyáltalán létezik-e meghatározható módon az, amit anyagi igazságnak nevezünk. Objektivisták szemszögből egyértelműen léteznek az erkölcsi igazságok, a relativista álláspont szerint a helyes és helytelen felfogása attól függ, hogy hol és milyen időben alkalmazzák, tehát a helyes és helytelen ideája változó, a szubjektivisták elgondolás alapja pedig, hogy egyáltalán nincsenek abszolút erkölcsi igazságok.⁴⁴ Nyilvánvalóan egy „robotbíró” célzatú MI szoftvert fejlesztő cégnek a legjobb hír az volna, ha az objektivisták nézetrendszer nyerne validitást, így elképzelhető egy vezérfonal, ami alapján algoritmizálható volna az igazság, és a jogszabályokkal összehangoltan, deduktív módszer alkalmazásával tökéletes ítéletek születhetnének. Azonban álláspontom szerint a történelem során leginkább a relativista elmélet bizonyult általánosnak, gondoljunk csak a Harmadik Birodalom igazságtalanságaira, melyek a német korszakban teljességgel támogatottak voltak, *horribile dictu* igazságosnak számítottak. Így tehát a két végpontot tiszteletben tartva, a relativista álláspontot vélem az ítélkezésben megragadhatónak, és leginkább életszerűnek. Ha azonban ezt elfogadjuk, kimondhatjuk, hogy konkrét megfogalmazása nincs az igazságosságnak, hiszen az a relatív ellentéte volna. Összességében egy jól működő államban az adott tér és idő társadalmi igazságossága vezérli a politikai berendezkedést és a legfontosabb gazdasági vagy társadalmi intézményeket.⁴⁵ Ez az MI szempontjából rossz hír, hiszen annyira megnöveli a lehetséges döntés-variációk számát, hogy emberi belső iránytű nélkül rendkívül bonyolult kiválasztani a legméltányosabbat mind közül.

Egy új megközelítést feltételez annak gondolata, hogy nem az anyagi igazságosság fogalmi kereteit próbáljuk meghatározni, hanem a bírói gondolkodást kívánjuk leképezni a szoftverek működésében. Ahogy Aquinói Szent Tamás kifejti: „*a bíró a lélekkel rendelkező igazságosság*”⁴⁶, tehát a bírói gondolkodás algoritmizálása esetlegesen visszaadná az anyagi igazságossággal rendelkező ítéleteket, hiszen kellően rugalmas megoldást biztosítana. Ennek megragadása azonban sokkal nagyobb feladat, és túl is terjeszkedik a dolgozat keretein. A távoli jövőben azonban az MI döntéshozatalnak ez a gondolat lehet az egyik kulcsa a sikeres alkalmazáshoz, egyelőre azonban úgy tűnik, az anyagi igazságot nem lehet kódolni.

A teljes képhez hozzátartozik, hogy a sourdini kategorizálás alapján a skála első és második fokán lévő *támogató*, illetve *helyettesítő technológia* esetén az anyagi igazság problematikája nem kerül szóba, hiszen konkrét szabályok vonatkozhatnak az MI által összesített információgyűjtés menetére és emberi felülvizsgálat is könnyebben lehetséges, hiszen a végső döntés hagyományosan születik.

III. 2. Eljárási igazságosság (tisztességes eljárás)

Ezen alfejezet a korábban bemutatott anyagi igazságosság garanciáját, az eljárási igazságosságot ismerteti az MI döntéshozatal térszínén. Összességében elmondható, hogy a magyar

⁴⁴ Susskind: i. m. 95. o.

⁴⁵ Rawls, John: *Az igazságosság elmélete*. (ford.: Krokovay Zsolt) Osiris Kiadó, Budapest, 1997. 25. o.

⁴⁶ Aquinói Szent Tamás: *A Summa Theologiae kérdései a jogról*. (ford.: Tudós Takács János) Szent István Társulat, Budapest, 2011. 209. o.

jogrendszer - valamennyi EU tagállamhoz hasonlóan - előnyben részesíti a tárgyi és formális elvekre támaszkodó jogbiztonságot, a részleges, anyagi igazságossághoz képest.⁴⁷ Erről már az Alkotmánybíróság is állást foglalt, a testület szerint az anyagi igazságosság jogállami követelménye a jogbiztonságot szolgáló intézményeken és garanciákon belül képes megvalósulni, így csak a tisztességes eljárásra biztosíthat a jogrendszer alanyi jogot.⁴⁸ Kétségtől a tisztességes eljáráshoz való jog a jogállam egyik sarokköve. A felek nem távoznak pozitív élménnyel a bíróság intézményéből – eredménytől függetlenül –, ha olyan érzés merül fel bennük, amely kétséget hagy az eljárás tisztessége tekintetében. Az eljárási igazságosság érvényre jutása nem csak a sikert elérni kívánó félnek fontos. Lélektani szempontból a pervesztes félnek, vagy éppen az elítéltnak is sokat számít az ítélet feldolgozásában és elfogadásában, ha nem merül fel hiányérzete afelől, hogy őt valóban meghallgatták, figyelembe vették álláspontját, illetve relevánsan értékelték azokat az elfogadás vagy elutasítás tekintetében. Ez az eljárás lefolyásának méltányossága, amely szintén a társadalom igazságérzetén alapszik, azonban az anyagi igazságossághoz képest teljes mértékben társadalmi konstrukció, tehát kielégítőbben behatárolható. A technológia jelen állása szerint elképzelhetőnek tartom, hogy a mesterséges intelligencia képes megfelelően feldolgozni a tisztességes eljárás követelményét. Állításom alapja, hogy az erkölcs ugyan nem programozható, az intelligencia viszont igen – a jogállamiság keretei pedig “játékszabályokként” leírhatóak.⁴⁹ Mivel ez a kategória konkrét jogszabályokon alapszik, törvényekben lefektetett, így az emberek számára is tanult rendszert képez.

Az eljárási igazságossághoz hozzátartozik az eljárásban résztvevő személyek, tanúk meghallgatása, amely a tisztán jog alapján eldönthetetlen, azonban hiányos tényállások esetén a megfajtást adhatja, kulcsmozzanat lehet. Az ugyan egyértelmű, hogy a mesterséges intelligencia képes jól célozni kérdéseket, de vajon helyesen tudja-e kezelni a per során az azokra érkezett válaszokat? Ha minden ember igazat mondana és jóhiszeműen járna el, nem lenne szükség bíróságokra, nem lennének jogviták, bűncselekmények, azonban ez nincs így. Ezen szituációk alanyai elképzelhető, hogy az eljárás során is kitartanak álláspontjuk mellett, és akárcsak figyelmetlenségből vagy elfogultságból valótlan állíthatnak. A fél vagy a vádlott valótlan mondata pedig éppúgy hozzátartozik az eljárás irataihoz, mint az ellenfél igaz állítása, amely azzal ellentétes. Az algoritmus pedig az aktákból építkezik, bevitt információkból hozza meg döntéseit. Úgy gondolom, hogy két teljesen különböző tanúvallomás esetén egy gép nem tud gyanakodni arra, hogy az egyik hazudhatott. Vagy ha ez esetleg megvalósítható, milyen alapon fogadja el igaznak az egyiket és hamisnak a másikat, hogyan lehet algoritmizálni a kételkedést? Véleményem szerint ezen problémák miatt a személyesség nem tud kikopni az eljárásból. A bíró életpasztyalata és emberi mivolta ruhazza fel azon képességekkel, hogy megbízhatóan állapíthatja meg nonverbális jelekből vagy egyszerűen megérzésből, hogy valamelyik információ relevánsabb, igazabbnak hat. Nyilvánvalóan azt, hogy miért döntött az egyik állítás valódisága mellett, sokszor az emberek sem tudják megindokolni, azonban napi kapcsolataink rutinja kifejleszti ezt az érzéket. Az eljárási igazságosság tekintetében csupán itt érzek esetleges gyengeséget az MI felhasználásában.

III. 3. Nyilvános igazságosság (átláthatóság)

A kezdetleges, ősi bírósági eljárásoknak is már alapvető feltétele volt, hogy “Isten színe előtt”, nyilvánosan folyjon a tárgyalás, majd a plénum számára széles körben és teljességgel megismerhető legyen az ítélet. Amellett, hogy a mindenkori társadalmi kíváncsiság kielégítésére szolgált, fontos garanciát jelentett az eljárás szabályszerű menetének ellenőrizhetőségére és az ítélet általános jogérzet szerinti igazságosságára. A társadalomban alapvető igény keletkezett a bíróság tevékenységének megismerhetőségére, azonban az átláthatóság követelménye nem csupán ezért fontos. A tárgyalásokon írt jegyzőkönyvek pontossága az eljárások és ítéletek bírósági rendszeren belüli ellenőrizhetőségét teszi lehetővé, így biztosítva a jogorvoslathoz való jog teljesülését az eljárásban

⁴⁷ Varga Ádám: *Igazságosság kontra igazságosság? Gondolatok a jogbiztonság, az igazságosság és a tisztességes eljárás kapcsolatáról.* 136. o. In *Iustum Aequum Salutare*, 2015/11. szám, 131 – 139. o.

⁴⁸ 9/1992. (I. 30.) AB határozat.

⁴⁹ Galántai Rita Tünde: *Kérdések a mesterséges intelligencia bírósági alkalmazása kapcsán.* In *Studia Iurisprudentiae Doctorandorum Miskolciensium*, 101. o., 2021/21.szám, 87 – 104. o.

résztvevők számára. Ahogy Susskind említi: „Az igazságszolgáltatásnak nem egyszerűen meg kell történnie. Azt látni is kell, hogy megtörtént.”⁵⁰

A mesterséges intelligencia döntéshozatala esetében azonban kétséges, hogy a nyilvános igazságosság feltétele maradéktalanul teljesülhet, ezen kategóriánál több, újkeletű jelenségről is szót kell ejteni. Az átláthatóság követelményéhez tartozik többek között az is, hogy nyilvánossá váljon, hogyan jutott el az algoritmus a bevitt adatok feldolgozásától egészen a végleges döntésig. A gépektől többet várunk el ezen a téren, mint az emberektől, ezt a jeleséget nevezzük *algoritmikus averzió*nak.⁵¹ Más-más kockázatok állnak fenn attól függően, hogy milyen mértékben van jelen a gép a döntéshozatalban. Amennyiben a bíró segítségére szolgál például a jogtalálás vagy statisztikai adatelemzés során, esetleg szakvéleményt állít ki, emberi felülbírálat döntheti el, hogy mennyire életszerű vagy releváns a gép által szolgáltatott információ. Ennek ellenőrzése miatt elengedhetetlen, hogy az MI képes legyen a javaslatait indokolással ellátni, pontos levezetést adjon a végleges döntéshez. A feltétel teljesülése esetén a bíró pontos képet kaphat arról, hogy mennyire egyezik a saját gondolatmenetével, ezáltal felhasználható-e az eljárás során a kapott javaslat. Ugyan nem elvárható, hogy jogi indokolással lássa el döntéseit, hiszen az MI-rendszerek nem jogászként, hanem algoritmusként gondolkoznak, de a magyarázhatóságnak valamilyen – akár alternatív – formában minden döntésnél meg kell valósulnia.⁵² Lényeges különbség a döntéshozatal során, hogy míg a bírók esetében a jogi döntések természetes nyelven születnek, és a jogszabályok tényekre való alkalmazása elszámoltatható, addig az algoritmus előrejelzései szükségszerűen adat alapúak, tehát a gépi döntések vagy formalizált logikai és matematikai szabályokat alkalmaznak, vagy a korábban felismert adatmintákból építkeznek.⁵³ Ez utóbbi veti fel a „lefordítás” problémáját, hiszen gépi tanuló szoftverek indukálta szabályok, amelyek alapján a végső döntésre jutnak, nem feltétlenül tűnnek észszerűnek a jogászok számára.⁵⁴ Ez az úgy nevezett black box effect (*fekete doboz hatás*), amely az MI döntések nyomon követhetőségének problémái között legtöbbször hangoztatott kockázat. A *black box effect* lényege, hogy az MI döntéshozatala során hatalmas mennyiségű információ feldolgozására kerül sor, ennek eredményei pedig gyakran még az azt tervező emberek számára sem előre láthatóak.⁵⁵ Véleményem szerint azonban ennek megoldása az informatikai szakemberekre hárul, a jogászok csak a biztonságos alkalmazás kötelező feltételeit tudják meghatározni, azaz, hogy a gép minden következtetése visszakövethető legyen, vagy éppen megszakítható és visszafordítható. A gondolatmenet emberi bírák esetében természetesen nem általánosítható, és súlyos tapintatlanság lenne a bírói döntéshozatali folyamatot az MI-hez hasonló módon lépésről-lépésre számonkérni. Másrészt az emberi agy kognitív korlátai fennállnak azáltal, hogy nem képes elemezni minden rendelkezésre álló információt rövid idő alatt, ezért gyakran az optimális megoldás helyett a kielégítő megoldás megtalálására fókuszálunk.⁵⁶ A mesterséges intelligencia lehetőségei ilyen szempontból utolérhetetlenek és hiszem, hogy jó szolgálatot tehetnek ezen képességükkel az emberiségnek. Jogbiztonság szempontjából azonban elengedhetetlen volna ragaszkodni az MI transzparenciájához. A jelen technológiai megoldások mellett úgy gondolom, hogy az információs átláthatatlanság miatt nem teljesítheti a mesterséges intelligencia a nyilvános igazságosság kritériumait, azonban az *explainable AI*, azaz az elmagyarázó MI fogalma már megjelent az egészségügyi döntéshozatal területén.⁵⁷ Csak idő kérdése és ezen alfejezet problémája kiküszöbölhető lesz, véleményem szerint az MI a közeljövőben képes lesz boldogulni az igazságszolgáltatás nyilvánossági követelményével.

III. 4. Osztó igazságosság

⁵⁰ Susskind: i. m. 216. o.

⁵¹ Zödi Zsolt: *Algoritmikus megmagyarázhatóság és jogi érvelés*. 29. o., In Fundamentum, 2022/3. szám,

⁵² A GDPR Preambulumának 71. bekezdésében is megjelenik a magyarázathoz való jog. 27 – 42. o.

⁵³ Zödi 2022: 38. o.

⁵⁴ Galántai: i. m. 95. o.

⁵⁵ Tóth: i. m. 4. o.

⁵⁶ Tóth: i. m. 5. o.

⁵⁷ Alam, Mohammad et. al.: *Explainable AI in Healthcare: Enhancing Transparency and Trust upon Legal and Ethical Consideration*. pp. 830. In International Research Journal of Engineering and Technology, Vol. 10., No.6 2023. pp. 828 – 835.

Gyakori kijelentés, hogy a természet igazságtalan. Az emberek nem egyenlő egészséggel, javakkal, képességekkel rendelkeznek, azonban társadalmi konstrukciókban az emberiség általánosságban az igazságosságra törekszik, azt tartja egyértelmű standardnak. A társadalom igazságosságának fokmérője az, hogy hogyan osztja el a közösség tagjai között a különböző javakat, illetve terheket, tehát a jogokat és kötelezettségeket, hatásköröket és lehetőségeket, vagy éppen az anyagi eszközöket. Ez jelenti az osztó igazságosságot, azaz – ahogy Platon is megfogalmazta – mindenkinek megadni, ami neki jár.⁵⁸ Kiterjesztően értelmezve ezen igazságosságfogást, ide tartozik azon törekvés, hogy az igazságszolgáltatás minél szélesebb rétegek számára hozzáférhető legyen, azaz az igazságszolgáltatáshoz való jog kérdésköre.⁵⁹ Úgy gondolom, hogy mesterséges intelligencia használata új kapukat nyithat ezen területen. Ezen értelmezésben jelent először előnyt az MI gépi mivolta az emberi működéshez képest. Tekintve, hogy egy szoftver nem fárad el, nem éhez meg és nem is igényel szabadidőt, folyamatos használat mellett is képes rengeteg ember számára rendelkezésre állni. Az, hogy az igazságszolgáltatás milyen szinten hozzáférhető, első sorban a polgári peres ügyekben szembetűnő, jogpolitikai kérdés. A bíróságok túlterheltsége esetén növekedésnek indulnak az eljárási költségek és az időtartamok. A támogató, illetve helyettesítő technológiák biztosíthatják az eljárási feltételek egyenletesebbé tételét és könnyíthetnek a bíróságok terhein. Mivel a bírósági eljárás időtartamát és hatékonyságát leginkább az adminisztráció szervezetsége befolyásolja, egy erre kifejlesztett MI szoftver várhatóan képes lenne a beadványok kezelésével, a határozatok kiküldésével, illetve a peranyagok rendezésével jelentősen csökkenteni a pertartamot és a költségeket.⁶⁰ Az olcsóbb igazságszolgáltatás növelné a perek számát, azonban megfelelő technológiai adottságokkal ez kezelhető volna. Az ítélkezéstől eltekintve hasznos szolgálatot tehetne a mesterséges intelligencia a bíróságok szolgáltatási funkciója terén is. Futurisztikus gondolat ugyan, de elképzelhető egy olyan MI alapú jogsegély intézmény, amely az ügyvédi munkának egy részét helyettesítené, akár csak annyit megjósolva, hogy érdemes-e bíróságra vinni az ügyet, illetve milyen költségek, problémák, bizonyítandó kérdések állhatnak fenn a pereskedés során. A szétszakító technológiák között említett online bíróságok, illetve a digitalizált bírósági reformok⁶¹ gondolata szintén az igazságszolgáltatáshoz való jog kiterjesztését jelenthetné, amennyiben a felek anyagi helyzetétől függetlenül kapcsolódhatnak be az eljárásba és gyorsan, személytelenül intézhetnék el ügyeiket, akár egy robotbíró segítségével. Az online bíróságok lényege, hogy az indítványokat és bizonyítékokat valamilyen online platformon terjesztik a bírák elé, akik szintén online szolgáltatáson keresztül kézbesítik a döntést.⁶² Ez a lehetőség valószínűleg kevésbé színvonalas ítélkezést valósítana meg, azonban azon emberek számára, akik a magasabb költségekkel, megjelenéssel járó tárgyalást nem lennének képesek megfizetni, hatékony megoldásként szolgálna. Véleményem szerint a mesterséges intelligencia kiválóan szolgálatába az osztó igazságosság szélesebb körű érvényre jutását.

III. 5. Arányos igazságosság (megfelelő egyensúly)

Az arányos igazságosság nem tartozik az igazságszolgáltatással kapcsolatos viták központi témái közé. Lényege, hogy különböző nehézségi fokozaton lévő ügyek arányos időráfordítással, valamint költségekkel járjanak.⁶³ Magyarországon az ügytípus szerinti elosztás a bírósági intézményrendszerben megvalósul, azonban az ügyek könnyűsége vagy éppen nehézsége olykor nem a jogvitában felmerülő jogcímen, hanem az eljárás megindítása után megismert jellemzőin

⁵⁸ Takács: i. m. 302. o.

⁵⁹ Susskind: i. m. 101. o.

⁶⁰ Osztovits András: *Online bíróságok és az igazságszolgáltatáshoz való jog – esély vagy veszély?* 627. o. In Magyar Jog, 2020/11. szám, 625 – 632. o.

⁶¹ Angliában és Walesben 2016-ban kezdődött az Őfelsége Bírósági Hivatala nevezetű projekt megvalósítása, amely egy internet alapú digitális szolgáltatás. Ma már jól funkcionáló rendszerként működik egy háromszintű bírósági szolgáltatás formájában, amely kis perértékű jogviták eldöntésére vállalkozik. Első szinten a feleket problémájuk meghatározásában, másodikban tanácsadás formájában nyújt segítséget, harmadik fokozatként pedig a felek bírókkal beszélhetnek az ügy tárgyalótermi folytatása kapcsán. – Osztovits: i. m. 629. o.

⁶² Susskind: i. m. 80. o.

⁶³ Susskind: i. m. 103. o.

alapul. Az eset természetéből is fakad, hogy könnyű vagy nehéz ügyről van szó. Megoldásként felmerülhet, hogy egyszerűbb eljárások esetén a feleknek lehetősége lenne igénybe venni az MI által kínált igazságszolgáltatást, "robot bírót" vagy esetleg online bíróságokat, ahol a felek költséghatékonyan, a hagyományos eljárás tartamának töredéke alatt kapnak választ a kérdéseikre. Az arányos igazságosság ilyen szintű megvalósításához és a korábbi rendszer felforgatásához egy elengedhetetlen kérdést viszont meg kell határozni: mit nevezünk könnyű vagy éppen nehéz esetnek? E kérdés megválaszolása jelen dolgozat kereteinél nagyobb terjedelmet igényel, azonban Jeremy Waldron gondolata iránymutató lehet: *"Könnyű esetek azok az esetek, amelyekben nincs vita arról, hogy mit mond a törvény, vagy hogyan kell alkalmazni egy adott tényállásra. A nehéz esetek olyanok, amelyekben vita van arról, hogy mit mond a jogszabály, és a bíróságoknak dönteniük kell, hogy hogyan oldják meg."*⁶⁴ Amennyiben ebből indulunk ki, az adott esetnél először mérlegelni kell, hogy a technológia számára biztonságosan „átadható-e”. Ha tökéletes a tényállás, kétségtelen a rá illő jogszabály, illetve erkölcsileg sem merül fel bizonytalanság, nyugodt lelkiismerettel lenne átadható az eset a mesterséges intelligencia algoritmusának. Véleményem szerint azonban az ilyen "tökéletes esetek" nagyon ritkák, ha egyáltalán léteznek. A felek bármennyire rövid idő alatt és olcsón akarnak végrehajtható ítéletet kapni, ügyeik jogilag sokszor bonyolultabbnak bizonyulnak, mint azt előre sejtették, így szükség van az eljárás hagyományos lefolytatására. Ráadásul az egyszerűbb ügyek ma is viszonylag gyorsan és alacsony költséggel zárulnak le a bíróságokon, emberi bírák közreműködésével.

Összességében úgy gondolom, hogy az MI alkalmazása önmagában nem képes jelentős mértékben csökkenteni a bíróságokra nehezedő terheket az arányos igazságosság jegyében. Ha a felek az eljárás támogatási kötelezettségeiknek eleget tesznek és együttműködnek, nagyban hozzájárulhatnak a saját perük megrövidítéséhez, gördülékeny lezárásához, ezáltal egy nehéz eset is könnyűvé válhat.

III. 6. Végrehajtható igazságosság

A bírói hatalmi ág legfőbb erejét társadalmi szinten kétségtelenül a végrehajtható ítéletek jelentik. Az igazságszolgáltatás egy olyan bástyát testesít meg, amelynek intézményeihez bárki alanyi jogon fordulhat és az eljárás végeztével hosszabb-rövidebb idő után tényleges változás és orvoslás érhető el.⁶⁵ Az igazságosság érvényre jutásának egyik legfontosabb mozzanata a végrehajtás, hiszen hiába születik meg egy polgári vagy büntetőeljárás lezárásaként az igazságos ítélet, ha az papírfomában maradván nem eredményez változást a világban. A bíróságok tekintélye éppen ebben a társadalmi ráutaltságban gyökerezik, a végrehajthatóság pedig a törvények hatékonyságának, erejének záloga. Mivel a végrehajthatatlan jog nemhogy gyenge védelmet nyújt, de mondhatni értelmetlen is, felmerül a kérdés, hogy az MI döntései is végrehajthatóvá válnának? A probléma csak azután válhat relevánssá, ha a mesterséges intelligencia működése megbízható, emberi felülbírálat nélküli ítéletet eredményezhet, amely megfelel az anyagi és az eljárási igazságosság követelményének. Határozottan úgy gondolom, hogy a távoli jövőben, ha a technológia képes lesz a megbízható működésre, végrehajthatók lehetnek döntései. Minden döntés ellenőrzése csak az eljárások megkettőzéséhez vezetne, így a korai tesztelési fázison kívül feleslegesnek tartom a kivitelezését. Önmagában a végrehajtó igazságosság sokadrangú kérdésnek mutatkozik az MI vonatkozásában, azonban a döntések komolysága tekintetében igenis fontos gondolatról van szó. De végrehajthatja az ember és így a társadalom a gép rendelkezéseit? Véleményem szerint a fenti feltételekkel igen, sőt, lehet, hogy a megvalósulás idejére már más gépek fogják egy részét végrehajtani, például az adatok továbbításával kapcsolatos feladatoknál. Ismeretes egy pszichológiai jelenség, úgy nevezett automatizációs elfogultság (*automation bias*), mely szerint az ember automatikusan helyesebbnek fogadja el az algoritmustól kapott információt, mint a saját gondolatmenetén alapulót.⁶⁶ E probléma nyomán előfordulhat, hogy a mesterséges intelligenciától

⁶⁴ Waldron, Jeremy: *The Law*. Routledge, London - New York, 1990. 139. Idézi: Pődör Lea: *A könnyű eset - nehéz eset problémája a bírói döntéshozatalban*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2022. 265. o.

⁶⁵ Susskind: i. m. 104. o.

⁶⁶ „A kísérlet során azt állapították meg, hogy a résztvevők több, mint fele akkor is a számítógép által szolgáltatott információt ítélte helyesnek, és annak megfelelően cselekedett, ha saját szemével is meg tudott győződni arról, hogy a gép tévedett és rossz információkat adott.” – G. Karácsony Gergely - Glavanits Judit: *A mesterséges*

származó utasítást nehezebben vagy óvatosabban kísérlük meg felülbírálni az azt végrehajtók, pedig ez esszenciális volna az MI döntéshozatal és a jogállami követelmények teljesülése során. Bárhogy is alakul a jövő az MI döntéseinek végrehajtása terén, talán a végrehajthatóság területén nyer leginkább megvalósulást a gépi hatalom az emberek világában.

III. 7. Fenntartható igazságosság

A fenntarthatóság egy újkeletű szempont. A manapság gyakran használt kifejezés kapcsolódhat a divathoz, hulladékgyűjtéshez, vagy jelen esetben az igazságossághoz. A fenntartható igazságosság leginkább az igazságszolgáltatás rendszeréhez kapcsolódik, s nem közvetlenül az igazságosság vagy igazságtalanság kérdéskörét taglalja.⁶⁷ Ezen kategória keretében úgy kell egyensúlyozni a digitalizációs, felhasználásra szánt eszköztáron, hogy az ne legyen sem elavult, sem pedig elfogadhatatlanul új a többség számára. Első gondolatként egyértelmű modernizációra lenne szükség, hiszen mindenkinek a zsebében ott lapul az okostelefonja, profilt alkotott magáról a social media felületeken, és naphosszat görgetheti a különböző videómegosztó platformokat. Maga a gondolat, hogy a mesterséges intelligencia használatát megkíséreljük az igazságszolgáltatás területén *utilitarista* töből fakad. A benthami elgondolás szerint, ha egy cselekedet többet használ, mint árt, azaz több örömet okoz a társadalom számára, mint bánatot, akkor azt jónak kell tekinteni.⁶⁸ Az MI gyorsasága és lehetőségei tekintetében egyelőre ilyen eszköznek tűnik, de valóban megérett az igazságszolgáltatás világa egy digitális rendszerváltásra? Ez a kérdés csak statisztikai adatok alapján megválaszolható. Az Európai Unió legutóbbi felmérése, 2024-es *Digital Economy and Society Index (DESI)* megmutatja a tagállamok technológiai felszereltségét és digitális fejlettségét.⁶⁹ Az különböző vizsgált területeken Magyarország helyzete változatos, hol az Unió átlag alatt, hol felette helyezkedik el. Egyik alapvető feltétele a fenntartható igazságosságnak, hogy a társadalom képességeihez és igényeihez legyen igazítva. Az istenítételek kora is leáldozott éppen az elvárt követelmények változása miatt, a DESI pedig azt mutatja, hogy a társadalom jó úton halad a technológiai modernizáció felé. A magyar lakosság csaknem 59%-a rendelkezik legalább alapszintű digitális készségekkel, amely például egy dokumentum megszerkesztését vagy az interneten való böngészést takarja. Ez a kategória növekedett legtöbbet a korábbi évek felméréseihez képest. Az alap kompetenciáknál magasabb szinten pedig a lakosság 28%-a kezeli a technológiát. Ezen arányok a lakosság fiatalodásával és az idő múlásával organikus fejlődéssel fokozatosan javulnak, azonban azt a 13%-ot sem szabad figyelmen kívül hagyni, akik egyáltalán nem képesek digitális térben önálló, aktív tevékenység kifejtésére. Számukra – ha minden feltétel adott lenne ezek kialakításához – a digitális bíróságok megjelenése vagy éppen az MI használata nagyban megnehezítené az igazságszolgáltatás igénybevételét és megértését. Meglátásom szerint, akik csak alacsony intenzitással, felhasználói szinten vesznek részt a digitális világban, idegenként éreznék magukat egy digitalizált igazságszolgáltatásban, így a diszkomfort érzet a hazai lakosság csaknem 72%-ra érvényes volna. Ezt semmiképpen sem szabad figyelmen kívül hagyni, hiszen, ha a bizalom elemileg hiányzik, teljesülhet a fenti 6 igazságossági elem közül valamennyi, nem kívánt eredménnyel járhat az MI döntéshozatal bevezetése – legalábbis front office szinten. Témához kapcsolódva fontosnak tartom, hogy kitérjek a fenti felmérés mesterséges intelligenciát használó vállalkozásokkal kapcsolatos eredményeire. Eszerint Magyarországon a 10 vagy több alkalmazottal rendelkező vállalkozások 3,7%-a használ MI-t, amely nemcsak az Unió átlagától marad el, de a tagállamok utolsó negyedében is végez. Az első helyen álló Dánia esetében ez a szám 15,2%. Következtetesként megállapítható, hogy nagyfokú

intelligencia által támogatott jogtálcálás lehetőségei a bírósági gyakorlatban. 136. o. In Jog, állam, politika, 2022/2. szám, 131 – 139. o.

⁶⁷ Susskind: i. m. 105-107. o

⁶⁸ Ormándi Kristóf: *A robot is ember? A mesterséges intelligencia és az emberi jogok helyzete a modern életben és a populáris kultúrában.* In Erdős Csaba (szerk.): *Doktori műhelytanulmányok.* Gondolat Kiadó, Budapest, 2018. 42. o.

⁶⁹ *Digital Decade - Digital Economical and Society Index 2024* (European Commission) https://digital-decade-desi.digital-strategy.ec.europa.eu/datasets/desi/charts/desi-indicators?period=desi_2024&indicator=desi_dsk_bab&breakdown=ind_total&unit=pc_ind&country=AT,BE,BG,HR,CY,CZ,DK,EE,EU,FI,FR,DE,EL,HU,IE,IT,LV,LT,LU,MT,NL,PL,PT,RO,SK,SI,ES,SE (2025. 04. 18.)

fejlődés szükséges az MI hazai alkalmazása tekintetében, az igazságszolgáltatásban történő használata pedig még bőven várat magára.

A mérleg másik nyelvén azonban az áll, hogy ma a negyedik ipari forradalom napjait éljük, amely robbanásszerűen megváltozott világot hoz magával. Az ügyek megszorodása az egész Földön megfigyelhető, példaként hoznám Brazíliát 100 milliós, illetve Indiát 30 milliós ügyhátralék felhalmozódásával.⁷⁰ E két országban egy megbízható MI szoftver megoldást jelenthetnek emberek millióinak jogi problémájára, így a fenntartható igazságszolgáltatást szolgálná annak használata. Az ENSZ is célkitűzései között említi a fenntartható fejlődést, kiemeli az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférést.⁷¹ De mi fog történni, ha ez a jogász hivatás végét jelentené? A világ egyre összetettebb körülöttünk és gyakrabban találkozunk olyan jelenségekkel, melyekre sem jogi norma, sem bírói tétel nem vonatkoztatható. Ennek oka, hogy minél komplexebb egy rendszer, annál kevésbé kiszámítható. A kiszámíthatatlansággal, illetve az esetleges paradoxonokkal az algoritmusok nem boldogulnak. Ez is hozzájárul ahhoz, hogy Max Tegmark a jogi hivatások gyakorlóit a technológiai forradalmak biztos túlélői közé sorolja, hiszen ilyen szituációkat egyelőre várhatóan csak emberek kezelhetnek sikeresen.⁷² A fenntartható igazságosság kérdésköre kapcsán megállapítható, hogy a társadalom digitális felkészültsége esetén (tehát legalább a lakosság fele rendelkezik az alap képességeknél magasabb tudással), illetve az MI előnyeit (gyorsaság, nagy mértékű adatfeldolgozás) megfelelő ügyekre alkalmazva, az mesterséges intelligencia használata remek lehetőségeket rejt az igazságszolgáltatás területén.

IV. Nemzetközi gyakorlat

A fent leírtak nagyrésze bár science fictionnek tűnik, már velünk élő és használható technológiákról van szó. Mióta a technológiai lehetőségek szelleme kibújt a palackból, számos ország vezette be a mesterséges intelligenciát a bíróságokon folyó munka szerves megsegítőjeként. Jelen fejezetben nemzetközi példákkal kívánom prezentálni a világban zajló modernizáció sikeres bevezetését egyes országok igazságszolgáltatásába. Az MI bevonása ezen szintéren kétféleképpen valósulhat meg: egyik formában, mint támogató szoftver nyújt segítséget a bírósági munka részfeladataihoz, egy lépcsőfokkal feljebb lépve a bizalomban pedig emberi beavatkozástól teljesen függetlenül működő döntéshozóként lehet jelen, így szétszakító technológiaként értelmezhető.⁷³

Mind közül talán a legáltalánosabb példa, 2017-ben Argentínában kezdték meg a *Prometea* elnevezésű MI-rendszer fejlesztését, amely azóta jelentős felhasználókkal van jelen Dél-Amerikában. A Buenos Aires-i igazságügyi rendszer mellett a Kolumbiai Alkotmánybíróságon és a costa ricai Amerikai-közi Emberi Jogok Bíróságán is bevezették. A *Prometea* egyelőre távol áll attól, hogy az emberi kreativitás helyébe lépjen, ugyanis jelenlegi alkalmazása rutinszerű, ismétlődő feladatok elvégzésében merül ki. Ezt a gépi tanuló szoftvert arra fejlesztették ki, hogy emberi felügyelet mellett segítse intelligens asszisztensként a bírókat és a bírósági alkalmazottakat – így ellátva az ügyfelekkel való kapcsolattartási feladatokat, egyes ügyek határidejének nyomonkövetését, vagy akár probléma nélkül készítsen el dokumentumokat, határozatokat. Főként olyan ügyekben nyújt nagy segítséget a gyors és szinte hibátlan működése, amelyek nagy számban fordulnak elő és általában azonos döntéssel zárulnak, mint például a lakhatással, közfoglalkoztatással kapcsolatos eljárások, fizetési meghagyások, lefoglalások.⁷⁴

⁷⁰ Susskind: i. m. 320. o.

⁷¹ 2015-ben elfogadták a „2030-ig tartó fejlődési menetrendet”, melynek 16. pontjának célja: a fenntartható fejlődés érdekében a béke és a befogadó társadalmak előmozdítása, az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés biztosítása mindenki számára, valamint minden szintre kiterjedő hatékony, számon kérhető és befogadó intézmények kiépítése. In: Susskind: i. m. 319. o.

⁷² Parti Tamás: *Gondolatok a jogalkotás és a jogalkalmazás technológiai fejlődéséhez való alkalmazásról*. 3. o. In: *Gazdaság és Jog*, 2019/9. szám, 1 – 7. o.

⁷³ Chronowski Nóra et. al.: *Régi keretek, új kihívások: a mesterséges intelligencia prudens bevonása a bírósági munkába és ennek hatása a tisztességes eljáráshoz való jogra*. 19. o. In: *Glossa Iuridica*, 2021/4. szám, 7 – 38. o.

⁷⁴ Galántai: i. m. 99. o.

Véleményem szerint a hazai bírósági rendszerben nem mutatna idegenként egy Prometea-hoz hasonló szoftver alkalmazása. Az említett MI-rendszer olyan kereteken belül mozog, amely tisztán segítséget nyújt, tehát a támogató technológiákhoz sorolandó, szerepe a bíróságon végzett munka egyszerűbbé tételében van, azért, hogy az eljárás szempontjából fontosabb és komplexebb mozzanatokra lehessen koncentrálni. Nincs kordában tarthatatlanul sok a funkciója a programnak, csupán egy új, hibrid modellt tesz elképzelhetővé, amely ötvözi az emberi intelligenciát a mesterséges intelligenciával.⁷⁵ Merülnek fel azonban megoldásra váró problémái, mint például az adatkezeléssel kapcsolatos célhoz kötöttségi elv megsértése, illetve az indokoláshoz való jog sem teljesül feltétlenül a rendszer működésének pontos lekövethetőségének hiánya miatt.

Dél-Amerikához hasonló megoldás született Kínában, ahol a büntető ügyekben magas számban keletkeztek hibák mind a nyomozó hatóságok, mind a bíróságok részéről. Ezt az állapotot hivatott elkerülni a „206 System”, amely a Shanghai Legfelsőbb Bíróságon került bevezetésre, és akárcsak a Prometea emberi tevékenységet segítő mesterséges intelligencia rendszerként van jelen. Ezen program különlegessége, hogy korábbi eseteket összevet az éppen folyó eljárással, illetve könnyedén hangolja össze a rendőri, ügyészi és bírósági szervezet munkáját. Funkciója továbbá, hogy ellenőrző listát szolgáltat a kihallgatások alkalmával a feltett kérdésekről, valamint segítséget nyújt a felvett vallomásokban lévő ellentmondások feltárásában.⁷⁶ Kínából azonban nemcsak egy példa hozható a mesterséges intelligencia igazságszolgáltatásban való alkalmazásához. Innen származtatható a világon leginkább futurisztikus és az MI-vel kapcsolatban talán a legtöbbet említett rendszere is, ahol bizonyos ügyekben az emberi bírót teljesen mellőző döntéshozatal mutatkozik természetesnek. Ezek az internetbíróságok. Az első digitális bíróságot 2017-ben hozták létre Hangzhou városában, majd kettőt Pekingben és Kantonban. A bíróságokat bárki felkeresheti az „internet világával” kapcsolatos kérdésekkel, például fogyasztóvédelmi panaszok, online szerzői jogi viták vagy elektronikus fizetési problémák esetén.⁷⁷ A kínai MI-rendszer arcfelismerést és beszéd felismerést is alkalmaz, amellyel a jegyzőkönyvet is képes megírni emberi beavatkozás nélkül. A felek videóhíváson keresztül kapnak lehetőséget a tárgyaláson való részvételre, iratokat és beadványokat is online tölthetnek fel a megadott helyre, titkosított formában – *blockchain* technológiával.⁷⁸ A „bíróságon” egy mesterséges intelligenciával találják a felek szembe magukat, amely gép tanulási módszerekkel oldja meg a jogvitát a rendelkezésre álló adatok alapján.⁷⁹ Az említett kínai bíróság bár még messze áll attól, hogy egy tényleges „robot bíró” hirdessen ítéletet, arra már nagyszerűen rámutat, hogy valóban lefolytatható egy minden ízében, cselekményében – sőt tematikáját tekintve is – digitalizált, emberi felügyelettől teljesen mentes bírósági eljárás.

Az eddig említett esetekben Európán kívüli országokról, Kína esetében erős kommunista diktatúráról volt szó, amelyek jogvédelmi lépései és jogállami kritériumai megkérdőjelezhetők, így könnyen feltételezhetnénk, hogy az MI alkalmazhatósága lazább kereteket kapott. De mi a helyzet az emberi jogok védelmét leginkább hangoztató országgal? Az Amerikai Egyesült Államokban sem példa nélküli az MI használata az igazságszolgáltatás területén. A COMPAS⁸⁰ nevű szoftver konkrét döntési javaslatot fogalmaz meg a bíróságok számára, használata engedélyezett New Yorkban, Kaliforniában, Wisconsinban és Floridában is. Feladata, hogy egyes büntető eljárásokban becsülje meg a visszaesés kockázatát. E becslés figyelembevételével dönt később a bíró a fogvatartott személy esetleges szabadon bocsátásáról, vagy éppen a büntetés kiszabásáról. A rendszer kérdőív-szerűen működik, a terhelt 137 meghatározott adatából következtet végül három számra, amely orientálhatja a bírót a döntésével összefüggésben. A három szám fedile a tárgyalás előtti szabadon bocsátás kockázatát, a visszaesési, valamint az erőszakos visszaesési együtthatót. Mivel a program működéséhez meg kell adni a terhelt lakhatási körülményeit, családi viszonyait, iskolai végzettségét és még számos érzékeny adatot, a COMPAS eredményei gyakran primitív mérlegelésen alapulnak és valóságot torzítják. 2016-ban Wisconsin Legfelsőbb Bírósága ennek megfelelően kimondta a program diszkriminatív jellegét, majd

⁷⁵ Corvalán, Juan Gustavo: *Prometea: Artificial Intelligence to transform justice and public organisations*. pp. 89. In *International Journal Digital and Data*, Vol. 6, 2020. pp. 89 – 101.

⁷⁶ Galántai: i. m. 100. o.

⁷⁷ Kálmán et al.: i. m. 9. o.

⁷⁸ Blokklánc, amely egy elosztott adatbázis, amely egy folyamatosan növekvő, adatblokkokból álló lista nyilvántartását végzi, a hamisítást és módosítást kizáró módon.

⁷⁹ Chronowski et. al.: i. m. 22. o.

⁸⁰ Correctional Offender Management Profiling for Alternative Sanctions.

további kutatások⁸¹ igazolták a program átlagos hatásfokát. A 2010-es években nagy társadalmi ellenérzéseket váltottak ki az algoritmikus profilozó és kockázatelemző rendszerek átláthatatlansága és kiszámíthatatlansága. A *State v. Loomis* ügyben például az elítélt öt bűncselekményből kettőben elismerte bűnösségét és vádalkut kötött. A COMPAS igénybevételével a bíróság arra a döntésre jutott, hogy a vádlott visszaesési esélyei nagyon magasak, nagy társadalmi kockázatot jelent, ezért a maximálisan kiszabható büntetési tétellel zárta le az eljárást. Loomis a wisconsini legfelsőbb bírósághoz fellebbezett, melyben a tisztességes eljáráshoz való jogának sérelmére hivatkozott, mivel nem ismerhette meg a szoftver működését, nem ellenőrizhette az adatok pontosságát, valamint a csoportadatok helyességét.⁸² A bíróságoknak a COMPAS használata mellett is minden esetben mérlegelnie kell, hogy valójában életszerű-e a program számítása.⁸³ A visszaesés kockázatának kérdésköre nyilvánvalóan túlmutat statisztikai adatokon és talán a leginkább egyedi, személyes deviancián alapuló problémát feltételezi. Követendő példa, hogy az amerikai társadalom és döntéshozók mérlegelik, hogy egy már bevezetett és esetlegesen továbbfejlesztendő szoftver több kárt okoz-e az alkalmazása során, mint hasznot. Jelen esetben helyesen hagyták meg a bírák kezében a döntést azzal kapcsolatban, hogy a kapott adatot felhasználja-e az eljárás során, vagy sem, így maradt végül a COMPAS eredménye a bíraskodás esetleges kiegészítő adata.

Egy egészen új példával élhetek Mexikó esetében, ahol az egyik legrégebben kifejlesztett mesterséges intelligencia alapú bírósági szoftver 2010 óta családjogi ügyekben nyújt segítséget a bíróságokon. Az *ExpertIUS* azt ítéli meg, hogy az adott ügyben adott személyt szükséges-e tartásdíjban részesíteni, így segítve abban, hogy a bírók a komplexebb feladataikra tudjanak fókuszálni. A szoftver az esetjogot veszi alapul, illetve figyelemmel kíséri a tárgyalásokon elhangzottakat is. Az *ExpertIUS* nem zárja le véglegesen a kérdést, csupán később felülvizsgálandó, használhatóságával kapcsolatban mérlegelhető választ szolgáltat.⁸⁴

A teljesség igénye nélkül további nemzetközi gyakorlat figyelhető meg a Kolumbiai Alkotmánybíróság esetében, ahol a *Pretoria* gondnokság alá helyezési ügyekben az ezzel kapcsolatos beadványok megfelelőségének kérdésében hoz döntést. Brazíliában pedig a *Radar* nevű MI-rendszer értelmezi a bírósághoz érkező beadványokat, valamint az azokban használt kifejezésekből von le következtetést az alkalmazandó jogszabályokkal kapcsolatban. Mindkét esetben emberi felülvizsgálat követi a gépi tevékenységet.⁸⁵

Malajziában már az eljárások laikus résztvevői is szembesülnek a mesterséges intelligencia közreműködésével, hiszen 2022-től fokozatos kiterjesztés után az *AISS*⁸⁶ szoftver valamennyi bűncselekmény elkövetője esetében szankció kiszabására tesz javaslatot, a következő fejlesztés pedig terv szerint a polgári ügyekre fókuszál majd. A program pozitív bírálói szerint csupán egy segédeszköz, amely akár képes lehet az emberi bírónál objektívebb mérlegelést eszközölni. Az *AISS* bevonása egyetlen esetben sem kötelező, a bíró szintén elvetheti a javaslat tartalmát, valamint a felek is teljességgel megismerhetik az MI-rendszer döntését, majd vagy egyetértenek a javasolt büntetéssel, vagy pedig indítványozzák a kapott eredmény enyhítését, esetlegesen súlyosbítását. Másrésről azonban az *AISS* torzíthatja a bírák gondolkodását, számolása pedig teljesen figyelmen kívül hagyja az emberi tényezőket, hiszen csupán az esetjogra támaszkodik kalkulációja során.⁸⁷ Úgy gondolom, hogy a gép ebben az esetben is gép marad, s nem pótolhatja az emberi döntést. Súlyos jogállami kritériummal kapcsolatos jogsértést vélek felfedezni Malajzia gyakorlatában, hiszen a bírók döntésének minden és mindenki véleményétől függetlennek kell lennie, ez garantálja a helyes és pártatlan végkifejletet. Ha a

⁸¹ Egy kutatás kimutatta, hogy míg 20 véletlenszerűen kiválasztott laikus ugyanazon kérdésekre 62,8%-ban válaszol a későbbi tapasztalatoknak megfelelően, a COMPAS alig több, 65,2%-os valószínűséggel ér el helyes eredményt. – Dressel, Julia – Farid Hany: *The accuracy, fairness, and limits of predicting recidivism*. pp. 2. In *Science Advances*, Vol. 4. No. 1, 2018. pp. 1 – 5.

⁸² Osztoivits András: *A tisztességes eljáráshoz való jog a digitális korban*. In Tóth J. Zoltán (szerk.): *A tisztességes eljáráshoz való jog*. Wolters Kluwer Hungary, Budapest, 2021. 262. o.

⁸³ Kálmán et. al: i. m. 3-4.o.

⁸⁴ Uo. 5.o.

⁸⁵ Chronowski et. al.: i. m. 22.o.

⁸⁶ *Artificial Intelligence Sentencing System*.

⁸⁷ Kálmán: i. m. 3. o.

bíró helyett már előzetesen egy gép fejt meg az ügyet, szaktudása ellenére könnyen a kapott eredményhez húzhat, itt jelenik meg a korábban említett automatizációs elfogultság.⁸⁸

Az mesterséges intelligencia igénybevétele az igazságszolgáltatási részcsелеkmények elvégzéséhez Európában sem maradt tervek nélkül. Észtország, a digitális közigazgatás egyik mintaállama azt tervezi, hogy az MI helyettesítse az emberi bírakat a 7000 eurót meg nem haladó vagyoni jogi ügyekben, konkrétan az automatizált gyorsított fizetési meghagyási eljárásokban.⁸⁹

A fejezet összegzéseként fontosnak tartom megjegyezni, hogy véleményem szerint egy ország jogrendszerének, igazságszolgáltatásának rugalmassága nagyban mutatkozik meg a mesterséges intelligencia alkalmazásának bíróságokra való bevezetésével. Ugyan nemzetközi szinten viszonylag sok kezdeményezést lehet említeni, azonban ez nem jelenti azt, hogy a fent említettek vakon követendő példák lennének. Épp ellenkezőleg, úgy gondolom, hogy a jognak nem szabad „kapkodnia” és a gyakran hangoztatott technológiától való elmaradottságot sokkal inkább *megfontoltságként* kell értelmezni. A jog, jogalkotás és a jogalkalmazás évszázadokon át olyan fejlődésen ment keresztül, melyben az anyagi és alaki keretek némely időszakban hosszabbak vagy éppen rövidebbek lettek, de kétségtelenül így változtatták a jogrendszert egyre biztonságosabbá, körültekintőbbé és mai szemmel *igazságosabbá*. Ezt a több évszázados felemelkedést emberek alkották meg emberek számára, ezért a jelenkor jogásza sem spórolhatja meg az időt annak biztosítása érdekében, hogy a *transzhumanizmus*⁹⁰ ne rombolhassa le azt a biztonságot, amelyet mindeddig építettek számukra.

Összegzés

Az igazság keresése hatalmas vállalkozás, amely számomra megvalósíthatatlannak bizonyult. Valójában ez a meglehetetlenség adja a téma örökérvényűségét, és világít rá a mesterséges intelligencia esetében felvetődő megfoghatatlanság problémájára. A társadalmi bizalom fontosságáról már a bevezetőben értekeztem, azonban témában való elmerülés során bizonyosodtam meg arról, hogy bizalmat mindig az igazságos cselekvés - vagy annak legalább a reménye - ébreszti a társadalomban. A bizalom tehát a döntéshozó mesterséges intelligenciával szemben akkor elvárható, ha az megfelelően képes az emberek által várt igazságosságot és bölcsességet megragadni. Ez a susskindi tipizálás alapján véleményem szerint csupán az eljárási igazságosság és az osztó igazságosság, illetve a jövőben a fenntartható igazságosság esetén tud kielégítő mértékben megvalósulni. Minden más alkotóelem alkalmával felmerül a gyakran hangoztatott tétel, hogy az emberi jogok és életek megkövetelik az emberi döntéshozatalt. A mesterséges intelligencia esetében minden szoftvernek megvan a maga zsenialitása, akár gyorsaságban, akár több ember adminisztrációjának helyettesítése terén, de hiányzik belőlük a humán, általános intelligencia teljessége.⁹¹ Az idő- vagy erőforrástakarékosság oltárán nem áldozható fel a legjobb ítéletek meghozatalára való törekvés. Az ügyek felületes „átfuttatása” bizalomvesztéshez és az igazságszolgáltatás társadalmi szintű megkérdőjelezéséhez vezethet. Az ítélezés nem fogható fel mechanikus folyamatként, és nem lehet önkényes sem. A bírókban azért bízhatunk, mert gyakorlati bölcsesség húzódik meg a hivatásban, amely speciális szakmai tudást és általános emberi ismeretet egyaránt magában kell, hogy foglaljon.⁹² Ez a feltételezés adja a társadalmi bizalom forrását, amelyet egyelőre az MI nem tud felülmúlni.

Dolgozatom végére konklúzióként arra a megállapításra jutottam, hogy a technológia nem helyettesítheti az emberi intuíciót, különösen nem az igazságszolgáltatásban. Nem bízhatjuk rá magunkat a gépek bírói ítélet szintű döntéseire, amennyiben az emberiség sem tudja, hogy pontosan mit is jelent számára az igazságosság. Az igazságszolgáltatásban emberi sorsokról születnek döntések, amelyeket az emberi bíró számtalan készségével megért és – akár tudat alatt is - átérz. Mivel minden technológiai előny esetében kiütközött egy-egy humán képesség nélkülözhetetlensége, így a következtetésem, hogy habár az MI van olyannyira fejlett, hogy képes utánozni az emberi

⁸⁸ G. Karácsony – Glavanits: i. m. 137. o.

⁸⁹ Chronowski et. al.: i. m. 24. o.

⁹⁰ A transzhumanizmus egy filozófiai, technológiai mozgalom, melynek vezérgondolata, hogy az embereknek túl kell lépniük jelenlegi állapotukon és korlátaikon a technológia használatával.

⁹¹ Parti: i. m. 2. o.

⁹² Darák Péter: (Mesterséges) bírói intelligencia? (Kúria) https://kuria-birosag.hu/sites/default/files/sajto/z_dr_darakpeter.pdf (2024. 09. 20.)

ítélőképességet, jelen állapotában nem tudja helyettesíteni azt. Ennek ellenére meggyőződésem, hogy a mesterséges intelligencia nagyszerű eszköz lesz a bíróságokon elvégzendő tevékenységek megkönnyítésében, de nem, mint szétszakító, hanem mint támogató technológia. Az eljárások megindításától egészen az ítélethozatalig képes lenne – megfelelő felhatalmazottság és kifejezetten erre a szerepre megalkotott programok esetén – hasznos információkat szolgáltatni, segíteni a döntéshozatalt, ezzel számottevően rövidíteni az eljárások tartamát anélkül, hogy sérelmet szenvednének az igazságszolgáltatással szemben elvárt követelmények.

De ki tudja, hogy mit hoz a jövő? A technológia világában valamire lehetetlent kiáltani roppant nagy felelőtlenség, hiszen a fejlődés hamar rácsfolhat. Ami ma még elképzelhetetlennek bizonyul, holnapra valóság lehet, így csupán az emberiség felelőségén múlik, hogy mi lesz megvalósítva a jövő jogrendszeiben. Jelen dolgozat ugyan a bírói döntéshozatalt helyezte fókuszba, azonban az igazságszolgáltatás esetleges megújításában, változtatásában gondolkodni a többi hivatásrend képviseltetése nélkül teljességgel értelmetlen. A gyakorlati kivitelezés csak akkor valósítható meg etikusan, ha ügyvédek, ügyészek és egyéb bírósági dolgozók is prezentálhatják álláspontjaikat a téma kapcsán. Meglátásom szerint ilyen szintű reformhoz széleskörű jogász- és társadalmi egyeztetés szükséges.

A fejlődés gyorsaságától függetlenül úgy gondolom, hogy egy nagyon hosszú út vezet az MI általi bírói döntéshozatal megvalósulásáig, és nem feletétlenül kell várni azt a világot, amelyben nem szemek tekintenek ránk a bírói székből. Elképzelhetőnek tartom ugyan, hogy a távoli jövőben bonyolult formalizációval kódolható lesz az igazságosság tartalma, azonban a legfőbb különbség változatlan: a gép számítja, az ember érzi.

Bibliography

1. Alam, Mohammad – Kaur, Mandeep – Kabir, Shahin: *Explainable AI in Healthcare: Enhancing Transparency and Trust upon Legal and Ethical Consideration*. In International Research Journal of Engineering and Technology. 2023/10. szám, 828-835. o.
2. Aquinói Szent Tamás: *A Summa Theologiae kérdései a jogról*. (ford.: Tudós Takács János) Szent István Társulat, Budapest, 2011.
3. Arisztotelész: *Nikomakhoszi etika*. (ford.: Szabó Miklós) Európa Könyvkiadó, Budapest, 1987.
4. Chronowski Nóra - Szentgáli-Tóth Boldizsár - Kálmán Kinga: *Régi keretek, új kihívások: a mesterséges intelligencia prudens bevonása a bírósági munkába és ennek hatása a tisztességes eljáráshoz való jogra*. In Glossa Iuridica, 2021/4. szám, 7-38. o.
5. Corvalán, Juan Gustavo: *Prometea: Artificial Intelligence to transform justice and public organisations*. In International Journal Digital and Data, Vol. 6, 2020. pp. 89 – 101.
6. Dressel, Julia – Farid Hany: *The accuracy, fairness, and limits of predicting recidivism*. pp. 2. In Science Advances, Vol. 4. No. 1, 2018. pp. 1 – 5.
7. Dworkin, Ronald: *Law's Empire*. Harvard University Press, London, 1986.
8. G. Karácsony Gergely - Glavanits Judit: *A mesterséges intelligencia által támogatott jogtalálás lehetőségei a bírósági gyakorlatban*. In Jog, állam, politika, 2022/ 2. szám, 131-139. o.
9. Galántai Rita Tünde: *Kérdések a mesterséges intelligencia bírósági alkalmazása kapcsán*. In Studia Iurisprudentiae Doctorandorum Miskolciensium, 2021/21. szám, 87-104. o.
10. Kálmán Kinga - Kiss Laura Olga – Szentgáli-Tóth Boldizsár: *Mesterségesintelligencia-alapú szoftverek a világ bíróságain: gyakorlati tapasztalatok, perspektívák, kihívások*. In Zódi, Zsolt (szerk.) *Jogi technológiák: Digitális jogalkalmazás*. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest, 2022. 107-138. o.
11. Kálmán Kinga: *Nyomokban kódokat tartalmazhat? A mesterséges intelligencia igazságszolgáltatásban történő alkalmazásának alkotmányjogi vonatkozásai a tisztességes eljáráshoz való jog tükrében*. In MTA Law Working Papers, AI and Law Series, 2021/2. szám, 1-21. o.
12. Lontai Márton - Pamzsav Horolma - Petrétei Dávid: *Mesterséges intelligencia a törvényszéki tudományokban, Revolúció vagy invázió?* In Belügyi Szemle, 2024/4. szám, 577-592. o.
13. Markovich Réka: *Logika és jog*. In Jakab András – Könczöl Miklós – Menyhárd Attila – Sulyok Gábor (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia* (Jogbölcsélet rovat, rovatszerkesztő: Szabó Miklós, Jakab András) 2023. 1-18. o.
14. Mezei Kitti: *A mesterséges intelligencia jogi szabályozásának aktuális kérdései az Európai Unióban*. In In Medias Res, 2023/1. szám, 53-70. o.
15. Montesquieu, Charles-Louis: *A törvények szelleméről*. (ford.: Csécsy Imre – Sebestyén Pál) Osiris-Attraktor, Budapest, 2000.
16. Nagy Adrienn: *Digitalizáció és mesterséges intelligencia a magyar igazságszolgáltatásban*. In Miskolci Jogi Szemle, 2020/3. szám, 105-111. o.
17. Ormándi Kristóf: *A robot is ember? A mesterséges intelligencia és az emberi jogok helyzetet a modern életben és a populáris kultúrában*. In: Erdős Csaba (szerk.): *Doktori műhelytanulmányok*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2018. 32-48. o.
18. Osztovits András: *A tisztességes eljáráshoz való jog a digitális korban*. In Tóth J. Zoltán (szerk.): *A tisztességes eljáráshoz való jog*. Wolters Kluwer Hungary, Budapest, 2021. 253-267. o.
19. Osztovits András: *Online bíróságok és az igazságszolgáltatáshoz való jog – esély vagy veszély?* In Magyar Jog, 2020/11. szám, 625-632. o.
20. Parti Tamás: *Gondolatok a jogalkotás és a jogalkalmazás technológiai fejlődéséhez való alkalmazásról*. In Gazdaság és Jog, 2019/9. szám, 1-7. o.
21. Platón: *Az állam*. (ford.: Jánosy István) Gondolat Kiadó, Budapest, 1988.
22. Pődör Lea: *A könnyű eset - nehéz eset problémája a bírói döntéshozatalban*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2022.
23. Princz Adrienn: *Technológia és jog, avagy a jogi tartalomszolgáltatás pár kulcsmozzanata a 30 éves Jogtár® évfordulója alkalmából*. In Miskolci Jogi Szemle. 2023/2. szám, 137-161. o.
24. Rawls, John: *Az igazságosság elmélete*. (ford.: Krokovay Zsolt) Osiris Kiadó, Budapest, 1997.

25. Russell, Stuart – Norvig, Peter: *Artificial Intelligence, A Modern Approach*. Upper Saddle River, New Jersey, 2010.
26. Sourdin, Tania: *Judge v Robot? Artificial Intelligence and Judicial Decision-Making*. In UNSW Law Journal, 2018/4. szám, pp. 1114 – 1133.
27. Susskind, Richard: *Online bíróságok és az igazságszolgáltatás jövője*. (ford.: Osztovits András) ORAC Kiadó, Budapest, 2023.
28. Szabó Miklós: *A formalizmus és változatai*. In Magyar Jogi Nyelv, 2019/2. szám, 33-40. o.
29. Szabó Miklós: *A jogeset elmélete*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2022.
30. Szabó Miklós: *Rendszeres jogelmélet*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2015
31. Takács Péter: *Jog és igazságosság*. In: Szigeti Péter, Takács Péter (szerk.): *A jogállamiság jogelmélete*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2004. 301-324. o.
32. Timár Balázs: *A polgári igazságszolgáltatás kihívásai Magyarországon a koronavírus-járvánnyal összefüggésben*. In: Gárdos-Orosz Fruzsina, Lőrincz Viktor Olivér (szerk.): *Jogi diagnózisok, A COVID-19-világjárvány hatásai a jogrendszerre*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2020. 111-126. o.
33. Tóth András: *A mesterséges intelligencia szabályozásának paradoxonja és egyes jogi vonatkozásainak alapvető kérdései*. In Infokommunikáció és Jog, 2019/2. szám, 3-9. o.
34. Varga Ádám: *Igazságosság kontra igazságosság? Gondolatok a jogbiztonság, az igazságosság és a tisztességes eljárás kapcsolatáról*. In Iustum Aequum Salutare, 2015/11. szám, 131-139. o.
35. Zódi Zsolt: *A bíróságok és a technológia*. In Bírósági Szemle, 2020/1. szám, 4-13. o.
36. Zódi Zsolt: *A digitalizáció hatása a jogász szakmára*. In Gazdaság és Jog, 2018/12. szám, 3-9.o.
37. Zódi Zsolt: *Algoritmikus megmagyarázhatóság és jogi érvelés*. In Fundamentum, 2022/3. szám, 27-42. o.

Liktor, Attila Zoltán
Pázmány Péter Catholic University
The Faculty of Law and Political Sciences
lecturer, PhD.

XVI. évfolyam | Vol. XVI
2025/1-2. szám | No. 1-2./2025
Tanulmány | Article
www.mjat.hu

The legal status of the Indies within the Spanish Empire -the messianic concept of the Spanish monarchs*

ABSTRACT

The legal history of the Spanish Empire is not taught at the Legal History Departments of the Hungarian Universities, only its general history at the Early Modern History Departments. The investigation on the Spanish rule in America is mostly from the aspects of the economy and society, but never the legal status of the Americas within the Spanish Empire. This study tries to focus on the most relevant legal questions, and to give answers on the basis of the most relevant legal sources.

KEYWORDS: Habsburg, Spanish Empire, Catholicism, America, Indies

* Supported by the EKÖP-24-4 University Research Scholarship Program of the Ministry for Culture and Innovation from the source of the National Research, Development and Innovation Fund.

Introduction

The Spanish rule in America and Philippines – the so called ‘Indies’ in Spanish primary sources – is usually interpreted as *colonialism*, and the Indies as *colonies* in international historiography. Vocabularies offer similar definitions for the term ‘colony’, according to this, it is a territory subject to a foreign power, which rules the territory and its indigenous peoples separated from the foreign rulers, the colonizer, and their metropole. Metropoles at their centres, making colonies neither annexed or even integrated territories, nor racial or cultural mixture. But is that conception fit for to determine the Spanish Empire, the Spanish rule in the Americas? Will we find these aspects in primary legal sources? What was the legal status of the Indies within the Spanish Empire exactly? What did influence the legal thought of the Spanish monarchs during the 15th and 17th centuries? I try to answer to these questions in present study.

First of all, we must distinguish between the (legal) nature of the primary sources. The most important and relevant legal sources for this topic are the papal bulls,¹ the laws and royal orders of the kings of Castile, also called king of Spain.² There is a huge collection of the laws of the Indies, published by King Charles II of Spain at the end of the 17th century, which includes all the laws and orders of the Indies issued during the 16th and 17th centuries.³ The testaments of the monarchs, mainly Queen Isabel I of Castile’s one,⁴ and the Habsburg rulers’ last wills⁵ must be taken into account as well. We must count the contracts made between the Crown and the various explorers or conquistadors among the prominent primary sources as well. The most known is the contract firmied by Isabel I of Castile (1474–1504) and Ferdinand II of Aragon (1479–1516) and the explorer and navigator Christopher Columbus at Santa Fé in 1492 before his voyage to the Indies.⁶ The other famous one, is the deal between Emperor Charles V and Francisco Pizarro at the court of Toledo in 1529,⁷ although the document itself was signed by Empress Isabel due to the absence of Emperor Charles V, he had left Spain by that time. The privileges granted to the various individuals from the part of the monarchs, like in the cases of Hernán Cortés – giving him the hereditary title Marquess of the Oxaca Valley⁸ – for conquering Mexico, or Francisco Pizarro – granting him the hereditary title Marquess of the Conquest – after having conquered Peru, are also important sources.⁹ And finally we can talk about the other category of the sources, particularly the chronicles from the Early Modern Ages written by eyewitnesses where we can also read about the Spanish concept on the rule of the Indies.¹⁰

I. Papal donations and the ‘*bulas alejandrinas*’

After the first new discoveries in Africa led by the Portuguese at the beginning of the 15th century, the Holy See granted licences to the Crown of Portugal to conquer in Africa. It was in accordance with the consequent Medieval legal thought that the pope has power and right to donate a

¹ Hernaez, Francisco Javier : *Colección de Bulas, Breves y otros documentos relativos a la Iglesia de América y Filipinas I*, Bruselas, Imprenta de Alfredo Vromant, 1879, 12.

² *Cortes de los antiguos reinos de Castilla y León*, Madrid, Real Academia de la Historia, 1882.

³ *Recopilación de las Leyes de los Reynos de las Indias*, Madrid, 1681.

⁴ The full text is available: https://es.wikisource.org/wiki/Testamento_de_Isabel_la_Cat%C3%B3lica

⁵ Fernández Álvarez, Manuel, *Testamento de los reyes de la Casa de Austria*, Madrid, Editora Nacional, 1982.

⁶ Fernández Sotelo, Rafael Diego, *Capitulaciones Colombinas (1492–1506)*, Michoacán, El Colegio de Michoacán, 1987.

⁷ *Cedulario del Perú, siglos XVI, XVII y XVIII, (1529–1534)* Tomo I, Lima, Departamento de relaciones culturales del Ministerio de relaciones exteriores del Perú, 1944, 18–24.

⁸ *Colección de documentos inéditos para la historia de España*. Tomo I, Madrid, Imprenta de la Viuda de Calero, 1842, 103–108.

⁹ Cordero Alvarado, Pedro, *El escudo de armas de Francisco Pizarro reflejo de la conquista del Perú*, Madrid, Academia Asociada, 1999, 27.

¹⁰ For example: Oviedo, Gonzalo Fernández de, *Sumario de la natural historia de las Indias*, 1526, López de Gómora, Francisco, *Historia general de las Indias*, 1553, Cieza de León, Pedro, *Cronica del Perú*, 1554, Pizarro, Pedro, *Relación del Descubrimiento y Conquista de los Reinos del Perú*, 1571.

territory to an individual or to a state, and it was based on the ancient concept of the *Donatio Constantini*. During the Middle Ages various donations were made by the Holy See, maybe the most widely known is linked to the Norman Conquest of England led by William the Conqueror in 1066. The Duke of Normandy got the previous authorization from Pope Alexander II before the conquest.¹¹ While the siege of Rhodes in 1310, the Order of Saint John asked Pope Clement V to give to the Order the Island, the Supreme Pontiff finally made the donation.¹² In the middle of the 14th century a Spanish-French aristocrat, Luis de la Cerda, the Prince of Fortuna asked Pope Clement VI to give him an authorization to conquer the Canary Islands.¹³ In the course of the discoveries and exploration in Africa reached by the Portuguese Crown from 1415, the popes gave various privileges to the Portuguese kings.¹⁴ In the second half of the 15th century the biggest challenge for the Christianity was the unstoppable growing power of the East, the Ottoman Empire, the Ottoman conquest of Constantinople in 1453 was a real shock for the Holy See and the Iberian Kingdoms. In the very hour of the need a Spanish cardinal, Alonso de Borja – the former professor of the University of Lérida – was elected Supreme Pontiff as Callixtus III (1455–1458). Both Alonso and his nephew, Rodrigo de Borja (known as Borgia in international historiography), the future Pope Alexander VI (1492–1503) were educated and well prepared jurists, Rodrigo was a student of the University of Bologna, the legal thought was essential in their policy.¹⁵ Both Borgia Popes granted fundamental privileges to the Crowns of Portugal and Castile during their pontificates. The purpose was to looking for new lands and nations, those who potentially could be converted to the Catholic faith and thus to unite as much power and as many people as it was possible to be able to resist the coming Ottoman threat or conquest. I wrote a study about this context.¹⁶

For us, the most relevant documents are the bulls issued by Pope Alexander VI after that Columbus had returned from his voyage to the Indies in 1493, the famous ‘*bulas alejandrinas*’.¹⁷ In the Bull Breve Inter caetera the pope granted the newly discovered territories to the kings of Castile and Aragon and their successors with his plenitude of apostolic power:

‘We of our own motion, and not at your solicitation, nor upon petition presented to Us upon this subject by other persons in your name, but of our pure free will and certain knowledge, and with the plenitude of apostolic power, by the authority of God omnipotent granted to Us through blessed Peter, and of the vicarship of Jesus Christ, which we exercise upon earth, by the tenor of the presents give, concede, and assign for ever to you, and to the kings of Castile and Leon, your successors, all the islands and main-lands discovered and which may hereafter be discovered, towards the west and south, with all their dominions, cities, castles, places, and towns, and with all their rights, jurisdictions, and appurtenances, whether the lands and islands found or that shall be found, be situated towards India, or towards any other part whatsoever’.¹⁸

Although the demarcation line had done by the Borgia Pope in these bulls, it was modified later by the the Portuguese and Spanish monarchs at the meeting in Tordesillas in 1494 to the favour of the Portuguese Crown.¹⁹ Very interesting that Pope Alexander VI recognized never that modification since

¹¹ Morton, Catherine, Pope Alexander II and the Norman Conquest, *Latomus*, 34, Fasc. 2 (AVRIL-JUIN 1975), 362–382.

¹² Luttrell, Anthony, The Hospitallers at Rhodes, 1306–1421, In Setton, Kenneth M – Hazard, Harry W. (eds.): *A History of the Crusades, Volume III: The Fourteenth and Fifteenth Centuries*, Madison and London: University of Wisconsin Press, 1975, 278–313.

¹³ *Monumenta Henricina*, Vol I, Coimbra, 1960, 207–214.

¹⁴ Onyemechi Adiele, Pius, *The Popes, the Catholic Church and the Transatlantic Enslavement of Black Africans 1418–1839*, Georg Olms Verlag, Hildesheim – Zürich – New York, 2017.

¹⁵ Schüller Piroli, Susanne, *Los papas Borgia Calixto III y Alejandro VI*, Valencia, 1991, 83.

¹⁶ Liktó, Zoltán Attila, *Recuperata fuit Hispania, Jogtörténeti Szemle*, 2024/1.szám, 18–28.o.

¹⁷ Dawson, Samuel Edward, *The lines of demarcation of Pope Alexander VI and the Treaty of Tordesillas A.D. 1493 and 1494*, Toronto, 1899.

¹⁸ Dawson, 533.

¹⁹ Ribot García, Luis Antonio – Carrasco Martínez, Adolfo – Adão da Fonseca, Luis (ed.), *El Tratado de Tordesillas y su época*, Junta de Castilla y León, 1995.

he interpreted it as a kind of harm of his sovereign decision, Pope Julius II finally gave his consent to it in 1506.²⁰

The donation's aim was a special mission marked by a clear messianic thought, the task of the propagation of the Catholic faith in the entire World. This was specifically emphasized in the text of the bull:

'We therefore, highly commending in the name of God your holy and laudable resolution, and wishing that it may be conducted to the desired end, and the name of our Saviour introduced into those parts, exhort you warmly in the Lord, and by the holy baptism you have received, by which you subjected yourselves to the apostolic commands, and by the bowels of the mercy of our Lord Jesus Christ, earnestly intreat you to proceed in taking up and prosecuting completely this expedition, the zeal for the orthodox faith continuing in you, you will and ought to induce the people, who inhabit the foresaid islands and continents, to embrace the Christian religion'.²¹

The process of the evangelization was started with an emblematic act, when Columbus returned to Spain in 1493 he brought Indians to Iberia from the New World to the royal court, the first six newly converted Indians' Godfathers were the royal couple and the heir to the throne.²² Queen Isabel stipulated in her testament in 1504 that the main obligation of her successors was the propagation of the Catholic faith and the evangelization of the Indians.²³ If we read the laws of the Indies, we can notice that this was the main obligation of the viceroys, governors, bishops as well.²⁴ This messianic vision was widely known in the society as well, the chronicle of Francisco López de Gómora starts with this rhetoric.²⁵ By the Mid-16th century, a good part of the Indians were converted to the Catholic faith,²⁶ very interesting the data Toribio de Benavente, a Franciscan friar (one of the 'Twelve Apostles of Mexico') mentions in his chronicle that by 1536 (the year he wrote his chronicle) 'more than four millions of souls were converted to the Holy Catholic faith'.²⁷ In Peru the very first convents and churches were founded by the Inca elite, like the Iglesia de San Cristóbal in 1546, established by Huascar Túpac Paullu Inca converted to the Christianity, or the Convento de la Merced de Trujillo, founded by Francisca Pizarro Yupanqui, the daughter of Francisco Pizarro and an Inca princess, Quispe Sisa. Numerous paintings from the 16th and 17th centuries show the baptism of the Indians or Catholic Processions led by the Indian elite.²⁸ This was the primary task of the Spanish monarchs, and it was fundamental in the interpretation of the Spanish Crown, in the laws of King Philipp IV, the monarch stated the following: 'with the

²⁰ *Alguns documentos do Archivo Nacional da Torre do Tombo acerca das navegações e conquistas portuguesas publicadas por ordem do governo de Sua Magestade Fidelissima ao celebrar-se a comemoração quadricentenaria do descobrimento da America*. Lisboa, Imprensa Nacional, 1892, 142–143.

²¹ Dawson, 532.

²² *Historia general de las Indias* Cap. XVII.

²³ Codicilo de Isabel 'por quanto al tiempo que nos fueron conçedidas por la sancta Se Apostólica las Yslas e Tierra Firme del Mar Océano, descubiertas e por descubrir, nuestra prinçipal yntençión fue, al tiempo que lo suplicamos al papa Alexandro Sexto, de buena memoria, que nos hizo la dicha conçesión, de procurar de ynduzir e traer los pueblos dellas e les conuertir a nuestra sancta fe cathólica, e enbiar a las dichas Islas e Tierra Firme prelados e religiosos e clérigos e otras personas doctas e temerosas de Dios, para ynstruir los vesinos e moradores dellas en la fe cathólica, e les enseñar e doctrinar buenas costunbres, e poner en ello la diligencia deuida, segund más largamente en las letras de la dicha conçesión se contiene, por ende suplico al rey mi señor muy afectuosamente, e encargo e mando a la dicha prinçesa, mi hija, e al dicho prinçipe, su marido, que así lo hagan e cumplan, e que este sea su prinçipal fin, e que en ello pongan mucha diligencia, e no consientan nin den lugar que los yndios, vesinos e moradores de las dichas Yndias e Tierra Firme, ganadas e por ganar, reçiban agrauio alguno en sus personas ni bienes, mas manden que sean bien e justamente tratados, e si algund agrauio han reçebido lo remedien e provean por manera que no se exceda en cosa alguna lo que por las letras apostólicas de la dicha conçesión nos es iniungido e mandado'.

²⁴ *Recopilación...* Libro I, Título I, Ley V (1563).

²⁵ *Historia general y natural de las Indias*, Libro II, Cap. VII, 29.

²⁶ Chiva Beltrán, Juan, El Corpus y el Imperio hispánico. Autoridades, naturales y usos de la devoción al cuerpo de Cristo. In Mínguez, Víctor – Rodríguez, Inmaculada (ed.): *La Piedad de Casa de Austria*, Valencia, 2018, 63–86, 73.

²⁷ *Historia de los Indios de la Nueva España*, Parte II, Cap. II.

²⁸ <https://escriturasvirreinales.wordpress.com/2014/02/11/museo-de-arte-religioso-del-palacio-arzobispal-de-cusco/>

responsibility and obligation by which we are the Masters of the Indies, our wish is to convert all the Indians to our Holy Catholic Faith'.²⁹

II. The legal status of the Indies

Pope Alexander VI donated the Indies to the kings of Castile, and Queen Isabel wrote in her testament that 'the Indies shall be full part of the Crown of Castile'. Royal chaplain to Queen Isabel, Juan Rodríguez de Fonseca was entrusted by the sovereigns with the organisation of the administration of the Indies from as early as Columbus' second voyage to America in 1493.³⁰ Fonseca's main duty was to ensure the propagation of the Catholic faith in the Indies, the evangelization of the Indians. By the early 1510 the Greater and the Lesser Antilles were discovered and conquered, the administration of the new lands – thanks to its territorial expansion – needed to be more institutional than ad-hoc, and thus a new institution, the Junta de Indias was created under the chair of Rodríguez Fonseca in 1511. The Junta worked within the Council of Castile until 1524 the death of Rodríguez Fonseca. Because of the massive expansion of the Empire in Mesoamerica and the Caribbean at the beginning of the 1520, it was needed the Junta to be reorganised into an independent Council, the Council of the Indies.

From the very beginning, the Crown paid particular attention to the papal wish that the Indians to be treated well and justly by the Spaniards, and tried to act decisively against any abuses. The rumours and accusations against Columbus about his 'errors' and 'crimes' were enough to remove him from his dignity as viceroy and to arrest him, later he could clear himself of the charges though, the monarchs denied to restore his authority in the Indies. In the 1500 the sovereigns created new provinces (Veragua, Castilla del Oro, Cuba etc.) step by step as the new territories were discovered. The Junta de Indias made a comprehensive proposal to the remedy of the abuses committed by the encomenderos,³¹ which was issued by Queen Joanna of Castile and his father, Governor Ferdinand of Aragon during the Cortes of Burgos in 1512, these are known as The Laws of Burgos.³² These rules became the very basis of the policy of the Spanish Crown that manifested by the end of the 17th century in an enormous law compilation as I have mentioned it above.

The papal bull granted the Indies to the Crown of Castile and Leon, but the other Spanish kingdoms like Aragon, Valencia, Catalonia etc. had no right to take part in the discoveries and conquest, although a kind of division between Isabel and Ferdinand could be existed. King Ferdinand II of Aragon declared her daughter, Joanna as his 'successor universal' in his testament in 1516, mentioning the Indies among his domains as well.³³ Charles of Habsburg – as co-ruler of Castile and Aragon together with his mother Queen Joanna – in his inauguration oath in Valladolid in 1518 and during his presence in Barcelona in 1519 stated that the Kingdoms of the Indies should never be separated from the Crown of Castile.³⁴ Thus the Spanish monarchs considered the Indies as kingdoms full part of their Crown of

²⁹ *Recopilación...* Libro II, Título II, Ley VIII (1636).

³⁰ Fernández-Prieto Domínguez, Enrique D. Juan Rodríguez de Fonseca delegado regio en los asuntos de Indias (1493–1524), *Hidalguía: la revista de genealogía, nobleza y armas*, 268-269, 1998, 435–447.

³¹ Sagarra Gamazo, Adelaida, La reina Juana y don Juan de Fonseca ¿una hoja de servicios con precio político?, *Revista de estudios colombinos*, 6, 2010, 13–23.

³² *Cortes de los antiguos reinos de Castilla y León*. Tomo IV, Madrid, 1882, 235–244.

³³ Manzano, Juan, ¿Por qué se incorporaron las Indias a la Corona de Castilla? *Revista de Estudios Políticos* I. (1941) 95–124, 104.

³⁴ *Recopilación...* Libro III Título I Ley I (1519) 'Por donación de la Santa Sede Apostólica y otros justos títulos, somos Señor de la Indias Occidentales, Islas, y Tierra firme del Mar Océano, descubiertas, y por descubrir, y están incorporadas en nuestra Real Corona de Castilla. Y porque es nuestra voluntad, y lo hemos prometido y jurado, que siempre permanezcan unidas para su mayor perpetuidad y firmeza, prohibimos la enagenacion de ellas. Y mandamus, que en ningún tiempo puedan ser separadas de nuestra Real Corona de Castilla, desunidas, ni divididas en todo, o en parte, ni sus Ciudades, Villas, ni Poblaciones, por ningún caso, ni en favour de ninguna persona. Y considerando la fidelidad de nuestros vasallos, y los trabajos que los descubridores y pobladores pasaron en su descubrimiento y poblacion, para que tengan mayor certeza y confianza de que simper estarán y permanecerán unidas a nuestra Real Corona, prometemos, y damos nuestra fe y palabra Real por Nos, y los reyes nuestros sucesores, de que para siempre jamas no serán enagenadas ni apartadas en todo, o en parte, ni sus Ciudades ni

Castile, as we can read in their laws and orders ‘*the Kingdoms of the Indies and the Kingdom of Castile are from the same Crown*’³⁵ and they treated the Indians as their subjects (‘*vasallos*’) similarly to their other Spanish subjects of the Crowns of Castile and Aragon for example.³⁶ The Indies had the same government system as the European states of the Spanish monarch had. The Spanish monarchs never visited the overseas territories, so viceroys represented the royal authority there. It was the same level as in their European domains in Navarre, Aragon, Catalonia, Valencia, Portugal or Naples, in the Low Countries or in Milan governors only.³⁷

III. Columbus, Cortés, Pizarro and the Crown of Castile

The messianic policy urged by Pope Alexander VI was totally in accordance with the Crusader Medieval concept of Isabel of Castile and her husband King Ferdinand of Aragon. The Spanish Monarchs wanted to fulfil this idea, to build a ‘New Jerusalem’ in the Americas. During the second voyage of Columbus, the Spaniards founded the first town in Santo Domingo in 1496 and they started to convert the inhabitants of the islands of the Caribbean Sea to the Christianity, for which the Borgia Pope granted the title ‘Rex Catholicus’ to the Spanish Monarchs to ‘stimulate other Christian Princes with their example’.³⁸ This concept and legal thought proved to be fundamental for the Spaniards during the conquest of the Indies.

After the Reconquista had been fulfilled in 1492, Isabel and Ferdinand could accept Columbus’ offer and could support him on his voyage to the undiscovered West, a contract was made with him at Santa Fé in 1492 just before he would have left towards the unknown New World. Due to the contract, Columbus – and his successors as well – was to become the hereditary viceroy and governor of all the lands to discover.³⁹ The Spanish Monarchs considered the Indies the full part of the Crown of Castile. Alexander VI’s Bull gave the Indies to the Castilian monarch, Isabel I of Castile wrote in her Testament in 1504 that ‘the Indies shall be fully incorporated to this Crown of Castile as the Bull of Pope Alexander VI requires it, just as the Kingdom of Granada or the Canary Islands were incorporated before’. So the new lands were not treated as alien territories. Emperor Charles V stated that in the lack of the special laws for the Indies, the laws of Castile should be used, particularly the Laws of Toro, which regulated the various aspects of the private law.⁴⁰ The Laws of King Philip II stated that the procedural rules of the Castilian royal courts should be used in the royal courts of the Indies as well.⁴¹ These laws show that the Indies were not Castile’s colonies in America, those territories were fully part of the Crown of Castile in every sense.

In one hand, Columbus and his successors narrowly understood the text of the contract, that all the newly discovered lands would be under their direct power and their public offices as viceroys and governors would be hereditary for their family. The opposite was Rodríguez de Fonseca, who preferred the broadly understood of the contract, saying that the Crown can grant licence freely to anyone for new expeditions and conquest, and that the right and privilege to discover and conquer was not given exclusively to Columbus and his successors.⁴² Rodríguez de Fonseca opposed Columbus’ claims, as he noticed, that he was trying to gain too much power and self-determination from the royal authority. During his third voyage to the Indies, the monarchs, influenced by Rodríguez de Fonseca, decided to remove Columbus from his office as viceroy of the newly discovered overseas lands. Simultaneously,

Poblaciones por ninguna causa, o razon, o en favour de ninguna persona; y si Nos, o nuestros sucesores hiciéramos alguna donación o enagenacion contra lo susodicho, sea nula, y por tal declaramos’.

³⁵ *Recopilación...* Libro II, Título II, Ley XIII (1636).

³⁶ *Recopilación...* Libro III, Título XIII, Ley XV (1618).

³⁷ Rivero Rodríguez, Manuel, *La edad de oro de los virreyes. El virreinato en la Monarquía Hispánica durante los siglos XVI y XVII*, Madrid, 2011.

³⁸ Rey, Eusebio, „La bula de Alejandro VI otorgando el título de ‘católicos’ a Fernando e Isabel”. I. Evolución del tema y texto, *Razón y Fe*, No. 146 (1952) 59–75.

³⁹ Fernández Sotelo op. cit. 301–303.

⁴⁰ *Recopilación...* Libro II, Título II, Ley II (1530).

⁴¹ *Recopilación...* Libro II, Título XV, Ley XVII (1570).

⁴² Fernández-Prieto Domínguez, Enrique, D. Juan Rodríguez de Fonseca delegado regio en los asuntos de Indias (1493–1524), *Hidalguía: la revista de genealogía, nobleza y armas*, 268–269, 1998, 435–447.

various navigators and explorers were allowed to go to the undiscovered islands and mainland towards the West. Of course, Columbus' successors tried to assert their 'privileges' against the Crown and litigated unsuccessfully for decades, these were the famous 'Pleitos colombinos'.⁴³ Although Christopher Columbus' son, Diego was nominated – and not inherited from his father as – viceroy of the Indies in 1511, parallel to this, the first royal court of the Indies (Real Audiencia de Santo Domingo) was established too (however effectively was erected only after that Diego had died in 1526), as a clear sign that his power is subject to the royal authority. After his death, his successors were unable to reclaim their 'rights' over the Indies.⁴⁴ The House of Trade (*Casa de Contratación*) was established by Queen Isabel in Seville in 1503, which became the most important public institution to organize the expeditions, and to control the trade, the circulation of the people and the goods between the Peninsula and the Indies under the observation of the Crown.⁴⁵ This new institution was organized and supervised by Rodríguez Fonseca, the aim was the conquest of the New World to be under public order and strong ecclesiastical control.

A good part of the conquistadors were Castilian noblemen, among them numerous personalities well prepared and educated, thus they knew perfectly how to legalize their actions. Hernán Cortés' expedition in Mesoamerica and the campaign against the Mexica was with no consent of the governor of Cuba. That is why Cortés and his company founded a new community (Veracruz) based on the Laws of Alfonso X of Castile (Las Siete Partidas) and a local council (cabildo)⁴⁶ which elected Cortés its captain and chief justice thus they could go out of the jurisdiction of the governor of Cuba.⁴⁷ The Council of Veracruz wrote a letter to the monarch in 1519 in which the Spaniards described the local conditions and the importance of the messianic visions of the Crown for the Indies, the very need of the propagation of the Christianity because of the infernal costumes, like the massive cannibalism or the human sacrifices.⁴⁸ Cortés, after he had managed to unite the various Indian tribes to march together against the Mexica successfully in 1519 and stabilized the Spanish rule there in 1521, he figured out *New Spain* (*Nueva España*), as we can read this in his letters to the monarch.⁴⁹ Emperor Charles V entrusted him 'to propagate the Catholic faith among the Indians in all the newly conquered lands'.⁵⁰ In Cortés' new coat of arms appeared the double-headed eagle of the ruling House of Habsburg and a city built on a lake, Tenochtitlan, the symbol of the newly conquered land. The scenario was very similar to Columbus' case. Cortés' rivals tried to discredit him at the imperial court with cruelty, usurpation of power, under-payment of taxes etc. so he had to return to Spain in 1528 to face with the law, but he could ask personal audience from the monarch and finally could clear himself of the charges. Emperor Charles nominated Cortés the captain in chief of New Spain in 1529, and granted him the title of marques, he became the Marqués del Valle de Oaxaca,⁵¹ and gave him new licence to discover and conquer new territories for the Crown.⁵² Cortés – similarly to Columbus – was an extraordinary talent and organiser, and with time this talent became a potential threat for the Crown. So after having discovered and conquered a good part of Mesoamerica, but the growing complains against him, fearing from his potential striving for independence, the monarch finally decided to reorganize the administration of the new lands and nominated an unconditionally loyal aristocrat, Don Antonio de Mendoza as the first viceroy of New Spain in which Cortés had no public power anymore.⁵³ Cortés

⁴³ Villapalos, Gustavo, La naturaleza procesal de los pleitos colombinos. *Anuario Jurídico* II-III, 1977, 285–305.

⁴⁴ Sagarra Gamazo, Adelaida, La trastienda atlántica: hombres del Rey en Tierra Firme y Mar del Sur (1514–1540), *Anuario de Estudios Atlánticos*, 60, 2014, 67–95.

⁴⁵ Serrera Contreras, Ramón María, La Casa de la Contratación en el Alcázar de Sevilla (1503–1717) *Boletín de la Real academia Sevillana de Buenas Letras: Minervae Baeticae*, No. 36 (2008) 133–168.

⁴⁶ A cabildo or ayuntamiento was a Spanish administrative council that governed a municipality.

⁴⁷ *Colección de documentos inéditos para la historia de España*. Tomo IV, Madrid, 1844, 5.

⁴⁸ *Cartas y relaciones de Hernán Cortés al Emperador Carlos V*, 25.

⁴⁹ He uses the term New Spain in his letters, let see: *Colección de documentos inéditos para la historia de España* Tomo I, Madrid, 1842, 12.

⁵⁰ The monarch responded in October 1522, let see: *Colección de documentos inéditos...* 97–100.

⁵¹ *Colección de documentos inéditos...* 103–108.

⁵² *Colección de documentos inéditos...* 109.

⁵³ Scott Aiton, Arthur, *Antonio de Mendoza, first viceroy of New Spain*, Duham, Duke University Press, 1927, 34, An interesting thing, Antonio de Mendoza was the personal envoy and represent of Emperor Charles V in the

finally returned to Spain, although he tried to reclaim his former positions and restore his reputation at the imperial court, but he failed against the policy of the Crown.

Francisco Pizarro – Cortés' close relative – from the 1500 took part in the discoveries and conquests in the Caribbean.⁵⁴ Rumours about a mysterious and rich empire in the South came from time to time to the Spaniards. Pizarro returned to Spain to ask licence from the monarch to go to the South for an expedition and conquer that mysterious empire. Pizarro – thanks to his relative, the famous and influent Cortés – he could reach a personal audience from the emperor and finally convinced him to give consent to let start a new expedition towards the South in America. Emperor Charles accepted the proposal and gave his consent to the new expedition, but the contract was signed by Empress Isabel due to the emperor had left Spain before the end of the negotiations. Pizarro was nominated governor and captain in chief of Peru, the cleric in his company was nominated the bishop of Tumbes, the Spaniards had explored the town earlier, and was titled the 'universal protector of the Indians in Peru'.⁵⁵ After having conquered Peru, Francisco Pizarro – similarly to Cortés – got the title marquess from the emperor in 1537 and his coat of arms was modified with the symbols of the conquest of Peru.⁵⁶ The unclear lines of the power and territory of the new conquest led to discord between the Spaniards which led an open warfare among them after the conquest of Peru. In 1541 Francisco Pizarro was killed by Spaniards, led by the son of his former companion-in-arms, Diego de Almagro, who took immediately his public office. The news of the disorder and chaos came to the imperial court too, so Emperor Charles decided to reorganise the status and the administration of the recently conquered, but enormous new lands. Promulgated a degree, the New Laws (Leyes Nuevas) in 1542 in which he regulated the entire system, including the confirmation of the more effective protection of the Indians too. Charles V, had authorized, in Barcelona, the laws presented by the Junta of Valladolid for the regulating of the Council of the Indies, and to create new audiencias in America, among others that of Los Confines, comprising Guatemala with Honduras and Nicaragua. This tribunal was charged to judge criminal and civil affairs, reserving to the Council of the Indies in Spain the final resolution of such judgments.⁵⁷ The New Laws affected negatively the very interests of the encomenderos, the Spanish nobles in America. Emperor Charles nominated a loyal aristocrat, Count Blasco Núñez de Vela as the first viceroy of Peru in 1544 but as he started to govern and enforce the new order with iron hand, it provoked an open rebellion against him.⁵⁸ Gonzalo Pizarro – the younger brother of late Francisco – denied to respect the decision of the sovereign, and took the governorship illegally and in the Battle of Iñaquito, his men killed the viceroy, as we can read it in the chronicle of the eyewitness, Pedro Cieza de León.⁵⁹ The viceroy embodied the royal power, thus his killing was an open attack on the royal authority as well. The emperor decided to send a well prepared cleric, soldier and diplomat, Pedro de la Gasca to break down the rebellion and make peace in Peru. Officially he was nominated the president of the Royal Court of Lima (Real Audiencia de Lima) and thus he exercised the power as an interim governor in Peru (1546–1550) and played a key role in the abolish of the rebellion: Gonzalo Pizarro opposed his arrival and mission, his followers from Lima sent a letter to la Gasca in October 1546 in which they tried to convince la Gasca to not come.⁶⁰ In the letter to the Council of the Indies la Gasca informed the members that Gonzalo wanted Viceroy Núñez de Vela to be sent back to Spain and hold the office of governor and no Royal Court in Peru or if, being him it's president.⁶¹ It was the question of power of course, very

coronation ceremony of his younger brother King Ferdinand I of Hungary in 1527 in Székesfehérvár. His person was a special connection between Hungary and the Americas at the beginning of the Spanish rule in the Indies.

⁵⁴ Busto Duthurburu, José Antonio del, *Francisco Pizarro, el marqués gobernador*, Madrid, 1966, 15.

⁵⁵ *Cedulario del Perú, siglos XVI, XVII y XVIII, (1529–1534)* Tomo I, Lima, 1944, 18–24.

⁵⁶ Cordero Alvarado, Pedro, *El escudo de armas de Francisco Pizarro reflejo de la conquista del Perú*, Madrid, 1999, 27.

⁵⁷ Saville, Marshall H., Some unpublished letters of Pedro de la Gasca relating to the conquest of Peru, *American Antiquarian Society*, 1917, 336–357, 337.

⁵⁸ Calvete de Estrella, Juan Cristóbal, *Rebelión de Pizarro en el Perú y vida de D. Pedro Gasca*, Tomo I-II, Madrid, Imprenta y Fundación de M. Tello, 1889, 42.

⁵⁹ Cieza de León, *Chronicle of Peru*, 1553, Cap. XXXIX.

⁶⁰ *Documentos inéditos* 10.

⁶¹ *Documentos inéditos* 81.

interesting the attempt that Gonzalo tried to legitimize his usurpation.⁶² Calvete de Estrella wrote in his chronicle that Gonzalo tried to become king of Peru.⁶³ The following months were spent with military preparations, la Gasca took a last attempt to convince Gonzalo to step down and to abolish the open rebellion,⁶⁴ but failed, Pizarro sent a letter in which he threatened la Gasca to death.⁶⁵ La Gasca used his diplomatic skills to divide the rebels, announced a general pardon – he had the power to do so – for all who is ready to leave the army of Pizarro, a good part of the soldiers deserted Gonzalo. Of course Pizarro denied to step down and finally la Gasca had to abolish the rebellion by force. In a battle in April 1548 the rebels were defeated, Gonzalo was killed too. This victory proved to be the key to resolve the problem. La Gasca's interim governorship was replaced with the nomination of Don Antonio de Mendoza as the second viceroy of Peru, on la Gasca's own suggestion.⁶⁶ After the pacification of Peru, the will of the monarch was not questioned anymore. Although the most of the navigators and explorers like Columbus, Cortés or the Pizarro were adventurers, and tried to expropriate the New World for their families, the Spanish overseas territories – the Indies – from the beginning was and remained under the direct jurisdiction of Crown of Castile.

Columbus, Hernán Cortés and Francisco Pizarro like all the other navigators and explorers acted under the licence of the Spanish Crown. The spontaneous and autonomous actions were not welcomed in the Spanish court, Philipp II in his Order of 1573 on the exploration and conquest declares in the first article that *'no one shall go to explore and conquer new territories without previous royal licence'*.

Conclusion

The Spanish monarchs considered the Indies never colonies, we can find no such a word or expression (colonia). They considered the Indies as states and kingdoms (Estados y Reynos de las Indias), from the very beginning after the discoveries in their titles appears that they are the kings of the Indies (rey de las Indias, islas y Tierra Firme del Mar Océano) among the titles of Castile, Aragon, Jerusalem etc. This system proved to be fundamental, the monarch did not allow to expropriate the New World to these explorers, so the Indies remained full part of the Crown of Castile in accordance with the Papal Bulls the *bulas alejandrinas*. Even though there were attempts from time to time to expropriate the new lands from the part of the various individuals like in the cases of Columbus or Gonzalo Pizarro, but the Spanish Crown took obvious and strict actions against such efforts, like Pedro de la Gasca's mission shows it. Both Columbus and Pizarro brought a lawsuit against the Crown in which they tried to defend their interests, the contracts could be interpreted in different ways, these circumstances led to the conflict between them and the Crown.

⁶² Drigo, Ana Laura, Tentativas jurídicas de legitimación del proyecto pizarrista en Perú (1544–1548), *Fronteras de la Historia* 11 (2006) 331–353.

⁶³ Calvete de Estrella, Tomo I, 83. 'se hizo por fuerza Gonzalo Pizarro Gobernador, y usurpó la gobernacion de las provincias del Perú con intencion de no parar hasta perder el temor á Dios, é ir contra las leyes y quebrar el juramento y pleito homenaje, que ya juró en su ánimo de no guardarle, y violar la fidelidad y hacerse rey si pudiese'.

⁶⁴ *Documentos inéditos* 347.

⁶⁵ *Documentos inéditos* 277.

⁶⁶ Scott Aiton, 189.

Bibliography

1. Alguns documentos do Archivo Nacional da Torre do Tombo acerca das navegações e conquistas portuguesas publicadas por ordem do governo de Sua Magestade Fidelissima ao celebrar-se a comemoração quadricentenaria do descobrimento da America. Lisboa, Imprensa Nacional, 1892.
2. Calvete de Estrella, Juan Cristóbal, Rebelión de Pizarro en el Perú y vida de D. Pedro Gasca, Tomo I-II, Madrid, Imprenta y Fundición de M. Tello, 1889.
3. Cartas y relaciones de Hernan Cortés al Emperador Carlos V.
4. Cedulaire del Perú, siglos XVI, XVII y XVIII, (1529–1534) Tomo I, Lima, Departamento de relaciones culturales del Ministerio de relaciones exteriores del Perú, 1944.
5. Cieza de León, Pedro, Cronica del Perú, 1554,
6. Colección de documentos inéditos para la historia de España. Tomo I, Madrid, Imprenta de la Viuda de Calero, 1842.
7. Cortes de los antiguos reinos de Castilla y León, Madrid, Real Academia de la Historia, 1882.
8. Dawson, Samuel Edward, The lines of demarcation of Pope Alexander VI and the Treaty of Tordesillas A.D. 1493 and 1494, Toronto, 1899.
9. Fernández Álvarez, Manuel, Testamento de los reyes de la Casa de Austria, Madrid, Editora Nacional, 1982.
10. Hernaez, Francisco Javier, Colección de Bulas, Breves y otros documentos relativos a la Iglesia de América y Filipinas I, Bruselas, Imprenta de Alfredo Vromant, 1879, 12.
11. López de Gómora, Francisco, Historia general de las Indias, 1553,
12. Monumenta Henricina, Vol I, Coimbra, 1960, 207–214.
13. Oviedo, Gonzalo Fernández de, Sumario de la natural historia de las Indias, 1526,
14. Pizarro, Pedro, Relación del Descubrimiento y Conquista de los Reinos del Perú, 1571,
15. Recopilación de las Leyes de los Reynos de las Indias, Madrid, 1681.

Books, articles

1. Busto Duthurburu, José Antonio del, Francisco Pizarro, el marqués gobernador, Madrid, 1966.
2. Chiva Beltrán, Juan, El Corpus y el Imperio hispánico. Autoridades, naturales y usos de la devoción al cuerpo de Cristo. In Minguez, Víctor – Rodríguez, Inmaculada (ed.): La Piedad de Casa de Austria, Valencia, 2018, 63–86.
3. Cordero Alvarado, Pedro, El escudo de armas de Francisco Pizarro reflejo de la conquista del Perú, Madrid, Academia Asociada, 1999.
4. Drigo, Ana Laura, Tentativas jurídicas de legitimación del proyecto pizarrista en Perú (1544–1548), Fronteras de la Historia 11 (2006) 331–353.
5. Fernández Sotelo, Rafael Diego, Capitulaciones Colombinas (1492–1506), Michoacán, El Colegio de Michoacán, 1987.
6. Fernandez-Prieto Domínguez, Enríque D. Juan Rodríguez de Fonseca delegado regio en los asuntos de Indias (1493–1524), Hidalguía: la revista de genealogía, nobleza y armas, 268-269, 1998, 435–447.
7. Fernandez-Prieto Domínguez, Enríque, D. Juan Rodríguez de Fonseca delegado regio en los asuntos de Indias (1493–1524), Hidalguía: la revista de genealogía, nobleza y armas, 268-269, 1998, 435–447.
8. Liktor, Zoltán Attila, Recuperata fuit Hispania, Jogtörténeti Szemle, 2024/1.szám, 18–28.
9. Luttrell, Anthony, The Hospitallers at Rhodes, 1306–1421, In Setton, Kenneth M – Hazard, Harry W. (eds.): A History of the Crusades, Volume III: The Fourteenth and Fifteenth Centuries, Madison and London: University of Wisconsin Press, 1975, 278–313.
10. Manzano, Juan, ¿Por qué se incorporaron las Indias a la Corona de Castilla? Revista de Estudios Políticos I. (1941) 95–124.
11. Morton, Catherine, Pope Alexander II and the Norman Conquest, Latomus, 34, Fasc. 2 (AVRIL-JUIN 1975), 362–382.

12. Onyemechi Adiele, Pius, *The Popes, the Catholic Church and the Transatlantic Enslavement of Black Africans 1418–1839*, Georg Olms Verlag, Hildesheim – Zürich – New York, 2017.
13. Rey, Eusebio, „La bula de Alejandro VI otorgando el título de 'católicos' a Fernando e Isabel”. I. Evolución del tema y texto, *Razón y Fe*, No. 146 (1952) 59–75.
14. Ribot García, Luis Antonio – Carrasco Martínez, Adolfo – Adão da Fonseca, Luis (ed.), *El Tratado de Tordesillas y su época*, Junta de Castilla y León, 1995.
15. Rivero Rodríguez, Manuel, *La edad de oro de los virreyes. El virreinato en la Monarquía Hispánica durante los siglos XVI y XVII*, Madrid, 2011.
16. Sagarra Gamazo, Adelaida, *La reina Juana y don Juan de Fonseca ¿una hoja de servicios con precio político?*, *Revista de estudios colombinos*, 6, 2010, 13–23.
17. Sagarra Gamazo, Adelaida, *La trastienda atlántica: hombres del Rey en Tierra Firme y Mar del Sur (1514–1540)*, *Anuario de Estudios Atlánticos*, 60, 2014, 67–95.
18. Saville, Marshall H., *Some unpublished letters of Pedro de la Gasca relating to the conquest of Peru*, *American Antiquarian Society*, 1917, 336–357.
19. Schüller Piroli, Susanne, *Los papas Borgia Calixto III y Alejandro VI*, Valencia, 1991.
20. Scott Aiton, Arthur, *Antonio de Mendoza, first viceroy of New Spain*, Duham, Duke University Press, 1927.
21. Serrera Contreras, Ramón María, *La Casa de la Contratación en el Alcázar de Sevilla (1503–1717)* *Boletín de la Real academia Sevillana de Buenas Letras: Minervae Baeticae*, No. 36 (2008) 133–168.
22. Villapalos, Gustavo, *La naturaleza procesal de los pleitos colombinos*. *Anuario Jurídico II-III*, 1977, 285–305.

Sziládi Levente Szabolcs
Károli Gáspár Református Egyetem
Állam- és Jogtudományi Kar
Jogelméleti Tanszék
III. éves joghallgató, demonstrátor

XVI. évfolyam | Vol. XVI
2025/1-2. szám | No. 1-2./2025
Tanulmány | Article
www.mjat.hu

A különleges jogrend egy messzi-messzi galaxisban*

Special legal order in a far-far away galaxy

ABSTRACT

In this study I focused on a currently relevant topic, the state of special legal order. The research was not a traditional presentation of this legal institution, but instead an attempt to create a blend of law and literature (and also law in literature). My goal was to show how law can appear in a literary work and to demonstrate how legal thinking can influence fictional worlds, and to thereby draw certain conclusions about the aforementioned legal institution. The analysis covers the special legal order, the sources of law, and the examination of the different analogies legal systems and fictional narratives.

My research is partially made up of a historical and theoretical section, in which I attempted to deduce the origin of the special legal order as it is known today. Following this, I analysed the general characteristics of the legal institution, including its relationship to fundamental rights and control mechanisms.

After this general introduction, I examined the legal phenomena appearing in George Lucas's Star Wars universe. By this I mean the special legal order (as a state of emergency and as a state of war), the legal system and government of this fictional state, and the various sources of law (e.g. constitution, decree, orders).

In my opinion, my thesis is valuable not only for military law, but also for literary studies, contributing to the strengthening of the interdisciplinary dialogue between the two disciplines, and reflects on current practical concerns regarding special legal systems.

The issue of special legal order has not yet been researched within law and literature, which is what makes my study truly unique. With my research I aimed to popularize this way of thinking by showing the legal aspects of a literary work that have been little explored not only in Hungarian, but foreign legal literature as well.

KEYWORDS: sources of law; emergency decree; special legal order; hibernation of democracy; law in literature; Star Wars

* A szerző jelen írása a 2025. április 22-24. között megrendezett XXXVII. OTDK Had- és Rendészettudományi Szekció Alkalmazott Jogtudományok Tagozatában elhangzott előadásának szerkesztett változata. A dolgozat a tagozat zsűri külön díjában részesült.

A kutatás a Kulturális és Innovációs Minisztérium, Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, az Egyetemi Kutatói Ösztöndíj Program keretében, az EKÖP-24-2-I-KRE-2. kódszám alatt valósult meg.

Bevezetés

„Senki se csodálkozzon, ha az egészen új uralmakról,
uralkodókról és államokról beszélve igen nagy példákhoz
folyamodom, mert az emberiség többnyire már kitaposott úton
halad és cselekedeteit az utánzás vágya vezérli.”¹

A jog és a művészet – értve ez alatt az irodalmat, a filmművészetet, festészetet – immanens módon összekapcsolódik a jogász hivatással, hiszen „egy jogásznak megfelelő irodalmi műveltséggel kell rendelkeznie, folyamatosan kell olvasnia szépirodalmat és jogirodalmat is, különösen mivel a kettő között átfedés is lehet.”² A jog és művészet interdiszciplináris összefonódása nem új keletű jelenség a jogtudományban, számos elméleti és gyakorlati elemzést inspirált. Ezen művek eseményei jogi relevanciával bírhatnak, bírnak akár implicit, akár explicit módon. A filmművészeti alkotások jogi szempontok alapján való elemzése és értelmezése egyrészt a felgyorsult világban indokolt, másrészt releváns és hasznos megközelítést adhat valamennyi jogterület számára, hozzájárulva a jogértelmezés tágitásához és a jogi gondolkodás mélyítéséhez, amely érdemi reflexiókat is adhat a hivatás számára.

Az elemzés témájául választott mű alapvetően egy gondolatébresztő, disztópikus történet arról, hogy hogyan eshet áldozatául a demokratikus állam egy ember akaratának és uralmának, ahol a félelem uralta annak működését. Ez a diktatúra jogszerűen – pontosabban a tételes jogi rendelkezések betartásával – jött létre és a jog formális eszközeivel, módszereivel fenntartott. A félelem kulcsfontosságú szerepet tölt be, mert a béke, a szabadság, a biztonság trichotómiája elérhetetlennek látszik.

De miért pont a Star Wars? A dolgozat téziseinek bemutatásához e mű eseményei voltak a legmegfelelőbbek, ezeken keresztül lehetett legjobban szemléltetni a bemutatott jogintézményeket. Ha több mű került volna bemutatásra az kvázi szétfeszítette volna a dolgozatot.

A Star Warsban keveset találkozzunk explicit a joggal, ezek javarészt utalásokban, megjegyzésekben lelhetők fel. Ezek az utalások szervesen kapcsolódnak a mű világában zajló eseményekhez, így impliciten fontos a jog szerepe. Sok olyan eset figyelhető meg a filmek, sorozatok nézése és a könyvek olvasása közben, amely sok nézőnek nem jelent mögöttes tartalmat. Azonban ezek egy jogban jártas személy számára többlet tartalomként jelenhetnek meg, itt említeném meg a különleges jogrend, az államberendezkedés és a jogforrások jellemzőit.³

Célom, hogy bemutassam, miként jelenik meg a jog ebben a fiktív világban, azaz, hogy hogyan szövi át még egy elképzelt univerzum működését is, ebből levonva következtetéseket az egyes jogintézményekre.

Dolgozatom nem pusztán egy alkotmányjogi és jogelméleti kérdéskört dolgoz fel, hanem egyveleget kíván alkotni a jog és irodalom irányzatával. A különleges jogrend kérdésköre a jog és irodalomon belül mind a hazai, mind a külföldi jogirodalomban kevésbé feltárt.

I. Gondolatok a disztópiákról

„A disztópia a legrosszabb, elnyomó, zsarnoki állami és/vagy társadalmi berendezkedés leírása.”⁴ Fő célja, hogy felhívja a figyelmet a létező társadalmi problémákra, amelyek bekövetkezhetnek, bekövetkeznek. Megjelenik „az emberi boldogság végletes korlátozását megvalósító helyzet kialakulási folyamata, melyekben közös, hogy az elnyomás valamilyen jelenlegi probléma megoldásának igényéből jön létre, ám a probléma megoldásának eszköze téves, mely eszköz ezáltal még

¹ Machiavelli, Niccoló: *A fejedelem*, Trubadúr Kiadó, Budapest, 2022, 27. o.

² *Jog és irodalom - Pódiumbeszélgetés az Alkotmánybíróságon*. In Alkotmánybírósági Szemle, 2023/1. szám, 62-66.

³ Balássy Ádám Miklós: *Általános jogforráselméletek*. 14.o. In *De iurisprudentia et iure publico*, 2023/2. szám, 1–16. o.

⁴ Tóth J. Zoltán: *Az utópia mint disztópia*. In: Fekete Balázs – Molnár András (szerk.): *Iustitia emlékezik: Tanulmányok a „Jog és Irodalom” köréből*. Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet, Budapest, 2020, 283. o.

nagyobb problémákat szül.”⁵ Gyakran előzi meg forradalom, háború a disztópikus berendezkedés kialakulását.

A disztópiákban bemutatott rendszer megdönthetetlennek tűnik, mert egy zsarnokkal vagy egy a társadalomra veszélyes csoporttal a szembeszállás szinte lehetetlen. A félelem kulcsfontosságú szerepet tölt be, mert a béke, a szabadság, a biztonság trichotómiája elérhetetlennek látszik.⁶

A disztópia számos irodalmi műben megjelenik, pl.: Madách Imre „Az ember tragédiája”, Aldous Huxley „Szép új világ”, George Orwell „1984”, Philip K. Dick „Álmodnak-e az androidok elektronikus bárányokkal?”, Suzanne Collins „Az éhezők viadala”, Veronica Roth „A beavatott”.

Ilyen önmagát fenntartó zsarnoki uralmat mutat be George Lucas Star Wars univerzuma is, amelyben a látszólagosan kiválóan működő demokráciában egy zsarnok akarata érvényesül, aki végül kiépíti saját Birodalmát...

II. A hatalom létrejöttének Sötét Oldala⁷

„A zsarnoki hatalom nem képes alkotni, teremteni: csupán utánozni és a létező teremtményeket eltorzítani”⁸

A hatalom, pontosabban annak megszerzésének módja mutatja meg az abszolút hatalom végtelen pusztító erejét. Maga a hatalom, jelen esetben az Erő Sötét Oldala mindenkit megront és kiszolgáltatottá tesz, hiszen a haragból, a félelemből és a gyűlöletből táplálkozik. Mindenki, aki a bűvkörébe kerül, meghasonlik, hogy mi is az igazán fontos: hatalom, a kötelesség, vagy szeretteinek védelme? Önzővé teszi használóját és csak saját érdekeit veszi figyelembe. „A ragaszkodás féltékenységhöz vezet és az a kapzsiság ikertestvére”⁹ és „az abszolút hatalom nem szolgálhat semmiféle jó célt.”¹⁰ A zsarnok hatalma az ártatlanokon túl a saját híveit, támogatóit is tönkre teszi, kvázi rabszolgaként működnek a hatalmas organizmusban.

De mi is az az Erő? A minden eleven alkotta energiamező, amely körülvesz és áthat bennünket, ez az, ami a galaxist összetartja¹¹ – hangzott el többször a mű folyamán. Az Erő nem volt más, mint a „galaxis szelleme”, az Élő Erő. A Jedi Rend az önzetlenség útját járta, tagjai másokért éltek, ennek okán a Rend az Erő Világos Oldalához közeledett. Ellenfeleik, a Sithek az Erő Sötét Oldalából merítettek, és a két szembenálló filozófiai nézet több ezer évig tartó konfliktushoz vezetett a két rend között.

Palpatine főkancellár tervét évekig készítette elő. Ő, mint Sith Nagyúr eleve a galaxis egésze feletti uralomra törekedett. Tervéhez rengeteg előkészületet tett (pl. tanítványainak feláldozása, mesterének megölése, fegyveres konfliktusok, háború kirobbantása, etc.). Az egésznek a kiváltó oka, hogy egy gonosz, önző, becsstelen Sith Nagyúr volt, aki a halhatatlanságot kereste, de valójában milyen aspektusai voltak a tervének? Az egyik aspektus: a demokratikus állam egy autokratikus, oligarchikus állammá történő átforgatása. A másik aspektus: Anakin Skywalker átállítása a Sötét Oldalra. Palpatine főkancellár kirobbantott egy háborút – a klónok háborúját – csak azért, hogy rendkívüli felhatalmazást szerezzen a Galaktikus Köztársaság (a továbbiakban: Köztársaság) irányítása felett. Ehhez legitim módon jutott, annak ellenére, hogy „a háború a csalás útja”¹². Naboo szenátorából lett főkancellár, majd a Szenátus volt az, aki megszavazta neki a „rendkívüli” felhatalmazást.

„Palpatine a galaxis urává tette magát. [...] Ugyanazzal a pontossággal és könyörtelenséggel akart elbánni mindenkivel, aki szembeszáll vele, amivel megtervezte a Jedik kiirtását. És megfogadta, hogy nem fogja eltéríteni semmi a céljától. [...] A Sötét Oldalt hasznosítva átforgatja magát a valóságot, hogy létrehozzon egy maga által teremtett univerzumot. Nem csupán a halhatatlanságot akarta elérni,

⁵ Uo. 283. o.

⁶ Vö. Uo. 284. o.

⁷ Vö. H. Szilágyi István: *A Gyűrűk Ura: a mese és a bontakozó jogászai bölcsesség*. In: H. Szilágyi István: *Jog – irodalom: Tanulmányok a „jog és irodalom” témaköréből*. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Összehasonlító Jogi Intézet, Szeged, 2010 (a továbbiakban: H. Szilágyi)

⁸ Uo. 3. o.

⁹ *Star Wars III. rész – A Sithek bosszúja*, rendezte: Lucas, George, Lucasfilm Ltd., 2005, magyar változat: 2005, 0:34:23.

¹⁰ H. Szilágyi: i. m. 1. o.

¹¹ *Star Wars IV. rész – Egy új remény*, rendezte: Lucas, George, Lucasfilm, 1977, magyar változat: 1997, 0:34:44

¹² Szun-Ce: *A háború művészete*. Trubadúr Kiadó, Budapest, 2022, 9. o.

[...] hanem a teljhatalmat minden felett. És hitt abban, hogy miként a Birodalom mind nagyobbra duzzadva egyre több és több világot nyel el, úgy fog az ő hatalma is kibontakozni, mígnem kiterjed a galaxis összes élőlényére, és a sötét ölelésével fogságba ejti őket.”¹³ Célját részben elérte, mert élete végéig birodalmának ura maradt, de egy rendkívüli erőszak megfosztotta attól.

Az Erő és a hatalom Sötét Oldala pusztító és individualista. Palpatine főkancellár a háttérben irányította a Kettő Szabálya (a Sithek mindig ketten vannak: egy mester és egy tanítvány) szerint működő Sith¹⁴ Rendet, akik a rosszat, gonoszat testesítették meg. Tagjaik olyan érzelmekre helyezték a hangsúlyt, mint a harag és a fájdalom, így nyerve erőt a Sötét Oldalból. A Sötét Oldal használói a hét főbűnt testesítették meg: a büszkeséget, a kapzsiságot, a bujaságot, az irigységet, a mohóságot, a haragot és a lustaságot. E jellemzők írták le legjobban a rend tagjait. A Sith kódex – a Jedikkel ellentétben – elfogadta a szenvedélyt, és elutasította a békét. A Sith mester és tanítvány közti kapcsolat nem a bizalmon, hanem a kölcsönös kihasználáson alapult, a hibákat és a gyengeség jeleit keresve. A tanítványnak jogában állt végeznie egy gyengének bizonyult mesterrel, egy mesternek pedig jogában állt megszabadulni bukott tanítványától, és egy erősebbet, méltóbbat fogadni maga mellé. A Sithek filozófiája szerint ki kellett gyomlálni a gyengéket, hogy csak a legerősebb maradjon meg; csak egy olyan tanítvány vehette át a mester helyét, aki felülmúlta az összes valaha volt Sith nagyurat.

Palpatine a szenátusi pozícióiban, élve az azok adta jogszerű lehetőségekkel gyakorlatilag mindenki szeme előtt hajtotta végre a Sithek végső tervét: irányításuk alá vonni a galaxist és elpusztítani a Jediket, amelynek keretében létrejött a Galaktikus Birodalom¹⁵ (a továbbiakban: Birodalom). Ehhez nem volt elég pusztán a politikai vagy jogi felhatalmazás. A Birodalom létrejött egy rendkívüli felhatalmazáson alapul, de mit is értünk ez alatt?

III. Sötét Oldal leple reánk borult, elkezdődött a klónok háborúja¹⁶

A klónok háborújának kardinális szerepe volt az egyeduralkodó kialakulásában. Ez az esemény volt Palpatine főkancellár tervének katalizátora. A háború tökéletesen reprezentálja, azt, hogy miért is (lehet) veszélyes a rendkívüli jogrend, hiszen *inter arma silent leges*.¹⁷ Ha a hatalom egy kézben összpontosul, még ha ez jogszerű is, könnyen átbillenhet egy diktatúrába.

Palpatine kimagasló politikai képességei miatt a Köztársaság egyik – ha nem a – legnépszerűbb politikusa volt, főkancellárrá választását örömmel fogadták, a Köztársaság megmentőjének látták. Palpatine főkancellár politikában való hatalomra jutása hasonló volt Hitleréhez, mert mindketten egy válságban lévő államot akartak fellendíteni, amely rendkívül népszerűvé tette őket. Ebből a megmentőnek aposztrofált személyből a galaxist elnyomó zsarnokká lett. De mi történt a két időpont között? Melyek a zsarnokság felé vezető út egyes stációi? Hogyan nőtt ki a Köztársaság újjászervezésének tervéből egy gonosz, saját polgáraival szemben tömegpusztító fegyvert bevető katonai diktatúra, a Birodalom?

Annak ellenére, hogy demokráciának nevezték a Köztársaságot, a valóságban inkább oligarchikus kormányforma valósult meg. Ez főként abban nyilvánult meg, hogy a szenátorok többségét nem megválasztották, hanem a végrehajtó hatalom nevezte ki az arisztokraták vagy nemesek közül.¹⁸

A főkancellár megbízatásának lejártával is hatalmon maradt, ebből vélelmezhető, hogy nem volt rendes, tisztességes többségi választás, hanem befolyását felhasználva lett megválasztva a szenátorok által. Az abszolút hatalmakat általában nem erőszakkal veszik át, hanem kétségbeesett vagy ambiciózus emberek adják át az irányítást. Itt megemlíthető *Franz von Papen* személye

¹³ Luceno, James: *Tarkin*. Szukits Könyvkiadó, Szeged, 2016, 269. o. (a továbbiakban: Luceno).

¹⁴ <https://starwars.fandom.com/hu/wiki/Sithek> (2023. 11. 01.)

¹⁵ Galaktikus Birodalom, a Galaktikus Köztársaság jogutódja, vezetője Palpatine császárként.

¹⁶ *Star Wars II. rész – A klónok támadása*, rendezte: Lucas, George, Lucasfilm Ltd., 2002, magyar változat: 2002, 2:13:49.Ld. Lattmann Tamás: *A klónháború és a hadviselés joga*. In Kis Kelemen Bence – Nagy Ádám: *Az ébredő jogerő*. Athenaeum Kiadó, Budapest, 2021, 327-361. o., Ld. még: Hoffmann.

¹⁷ „A háború alatt hallgatnak a törvények”, idézet Cicero: Pro Milone beszédéből (IV. 10.) <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-pallas-nagy-lexikona-2/h-B866/inter-arma-silent-leges-D61B/> (2024. 01. 22.).

¹⁸ Pl. Padmé Amidala, aki szenátori megbízatása előtt királynői tisztséget töltött be.

analógiaként. Von Papen vissza akart térni a hatalomba, kihasználva Hitler népszerűségét és ambícióját. Hindenburg kinevezte Hitlert kancellárnak (annak ellenére, hogy ellenszenves volt neki Hitler, de inkább kinevezett egy szélsőjobboldali kancellárt, mint valakit a baloldaltól), von Papent alkancellárnak. Von Papen kvázi a saját csapdájába esett, mert alábecsülte Hitlert, így a nácik nem erőszakkal szereztek meg a hatalmat, hanem a hagyományos értelemben vett elit adta át számukra. Feláldoztak szabadságukból egy erősnek ítélt vezetőért, hogy ő megoldja a problémákat. Palpatine főkancellár nem szabadult meg a Köztársaságtól, hanem belülről átformálta azt saját képére.¹⁹

IV. A különleges jogrend jellemzői

„A Köztársaságra leselkedő fenyegetés miatt sürgetően javaslom, hogy a Szenátus ruházza fel a rendkívüli jogokkal a kancellárt”.²⁰

A műben megjelentek könnyebb vizsgálata miatt fontos meghatározni mit is jelent a különleges jogrend.²¹ Ennek vizsgálata a pandémia előtt évtizedekig csak elméletben létezett, de 2020 ebből a szempontból sok mindent megváltoztatott. Ez szolgálhat alapjául annak, hogy kérdéseket tegyünk fel a különleges jogrenddel kapcsolatban. Melyek a kivételes hatalomgyakorlás történelmi gyökerei és miért válhat ilyen hatalomgyakorlás szükségessé az alkotmányos rendszerekben? Mikor jelent meg az alkotmányjogi szabályozásuk és mikor váltak az alkotmányjog részévé? Mi igazolhatja bevezetését és melyek az alkalmazásának alapvető feltételei? Mi a funkciója és milyen érdekeket vagy értékeket véd?²²

A hatályos különleges jogrend típusok az Alaptörvény szerint: a *hadiállapot*, a *szükségállapot* és a *veszélyhelyzet*.²³ A válaszok keresése előtt fontos tisztázni mit is értünk a különleges jogrend alatt, amely Csink Lóránt megfogalmazásában: „A különleges jogrend a társadalom működésének egy olyan állapota, amelynél a biztonság különösen is fenyegetett, olyan mértékben, hogy az állam speciális szabályokat alkot a biztonság fenntartására, megmentésére.”²⁴ A történelem során a biztonság és a szabadság dichotómiája mindig is szorosan összefüggött egymással. Az egyre növekedő veszély következtében az állampolgárok képesek voltak szabadságukból feláldozni biztonságuk fenntartása miatt, de e jogaikról nem mondhatnak le teljesen, meg kell határozni azt az értéket, amely optimális. „A kivételes állapot önmagában meghatározza azokat a jogilag szabályozott időszakokat, amelyek megkülönböztetendők az anarchiától, ugyanis az országok többségében pozitív jogi normákban van meghatározva az alkalmazásuk.”²⁵

A különleges jogrend bevezetéséhez fenn kell állnia valamilyen különleges helyzetnek, kvázi a válságkezelés indokának. Ezeket a helyzeteket jól körülhatárolható események váltják ki, de kimerítő jelleggel mégsem sorolhatók fel, ilyen lehet például: a külső vagy belső fegyveres konfliktus, a természeti csapás, az ipari szerencsétlenség, a gazdasági vagy társadalmi válság, de napjainkban a kibertámadás is idesorolható. „Alkotmányi szinten egyetlen különleges jogrendi szabály is elegendő, amely viszont általános és így többféle tartalommal kitölthető, a garanciát pedig nem a részletező

¹⁹ Hortensius, Peter: *Exactly What is the Galactic Republic?* A Constitutional Analysis, 2022.
<https://crude-mirror.com/galactic-republic/> (2023. 10. 14.) (továbbiakban: Hortensius)

²⁰ Jar Jar Binks képviselő – *Star Wars II. rész – A klónok támadása*, rendezte: Lucas, George, Lucasfilm Ltd., 2002, magyar változat: 2002, 1:33:54.

²¹ A modern különleges jogrend alapja a francia forradalomban gyökerezik.

²² Trócsányi László: *A különleges jogrend elméleti kérdései*. In Nagy Zoltán – Horváth Attila (szerk.): *A különleges jogrend és nemzeti szabályozási modelljei*. 2021, 27. o. (a továbbiakban: Trócsányi)

²³ Magyarország Alaptörvényének 48-56. cikke tartalmazza a magyar szabályozás kardinális pontjait, ld. még a korábbi típusokról (a rendkívüli állapot, a szükségállapot, a megelőző védelmi helyzet, terrorveszélyhelyzet, váratlan külső támadás és a veszélyhelyzet): Jakab András – Till Szabolcs: *A különleges jogrend*. In Trócsányi László et. al. (szerk.): *Bevezetés az alkotmányjogba (Nyolcadik, átdolgozott kiadás)*. ORAC, Budapest, 2021, 437. o.

²⁴ Csink Lóránt: *Mikor legyen a jogrend különleges?* 4.o. In *Iustum Aequum Salutare*, XIII. 2017/4. szám, 7-16. o. (a továbbiakban: Csink, 2017)

²⁵ Balássy Ádám Miklós: *Kormányrendelet – tanulmány a magyar közigazgatásból*. 10. o. In *De iurisprudencia. et iure publico*, 2023/1 szám., 2 – 14. (a továbbiakban: Balássy)

szabályozás, hanem a kontrollmechanizmus kiépítése jelenti.”²⁶ „A különleges helyzetek így olyan előre nem látható, az állam, a társadalom és a jogrend alapjait fenyegető változások, amelyek bár temporálisak, de a helyzetek végének pontos meghatározása rendkívül nehéz.”²⁷

Nincs egységes, objektív fogalom azt illetően, hogy mit is jelent a válság, vagy a válságkezelés. A válság alapvetően a döntéshozók döntésén múlik, hogy mit gondolnak, értékelnek válságnak. „A válságfogalmak közősek abban, hogy valamiféle nem várt, változást, működési zavart vagy fenyegető körülmény beálltát feltételezik, amely gyors beavatkozást igényel, s melynek hiányában a kialakult helyzet rosszabbra fordulhat.”²⁸

„Az állami működés oldaláról [...] a válsághelyzet olyan működési zavar vagy annak közvetlen veszélye, amely még nem igényli különleges jogrend kihirdetését, de az egyes szakmai szervek, igazgatási rendszerek normál működésén túli aktív közbeavatkozása szükséges a nem kívánt következmény elkerüléséhez.”²⁹

„A válságkezelés [...] lényegében az arra hivatott szerv szabályozott beavatkozása valamely folyamatba annak érdekében, hogy a jelentkező vagy várhatóan bekövetkező kihívás okozta negatív hatások elkerülhetőek, minimalizálhatóak legyenek, visszaállítható legyen a normál működés.”³⁰

A különleges helyzetek közös jellemzője, hogy gyors állami beavatkozást, intézkedést igényelnek, amely a közigazgatás szinte minden területén érezteti hatását.³¹ A válságkezelési intézkedések jelentős mértékben kihatnak a közigazgatási szervezet működésére. A különleges jogrendek esetén megfigyelhető az a tendencia – már a római köztársaság korától –, hogy főszabály szerint az egyszemélyi vezetők és a szűkebb körű testületek megerősödnek a szélesebb döntéshozó testületekkel szemben. Ennek keretében a végrehajtó hatalom intézkedési lehetőségei kibővülnek és végső soron a végrehajtó hatalom az, amely meghozza az olyan intézkedéseket, amelyek békeidőben, az állam normális működése esetén a törvényhozó hatalom hatáskörébe tartoznának.³² „A különleges helyzetekben a jogszerűség későbbi helyreállítása érdekében kell megsérteni a szabályokat, vagyis törvényessé kell tenni a törvényteleniséget.”³³

IV.1. Történeti aspektusok

*„A valamilyen külső vagy belső ok miatt felborult állami működés és döntéshozatali rend helyébe lépő kivételes hatalomgyakorlás ideiglenes lehetősége nem új keletű jelenség az államelmélet történetében.”*³⁴

A hatalom működését az ókori görögök is vizsgálták az athéni demokráciában. Arisztotelész szerint veszély idején célravezetőbb, ha a hatalom egy vagy néhány személy kezében összpontosul. Ez visszavezethető arra, hogy *Arisztotelész* alapvetően nem hitt abban, hogy mindenkinek részt kellene vennie a hatalomgyakorlásban, a népuralomban.

Az athéni demokrácia mellett az ókori Rómában is az állandó magisztrátus mellett egy rendkívüli magisztrátus, a *dictator* is jelen volt. Szükséghelyzet esetén a tisztséget kinevezéssel nyerte el. A Római Köztársaság végének időszakában, bizonyos esetekben a *Senatus* úgynevezett *senatus consultum ultimum* kiadásával felhatalmazta a *consulokat* arra, hogy a meglévő közjogi korlátok nélkül járassanak el. Ez nem volt más, mint egy senatusi határozat, a szükségállapot kinyilvánítása,

²⁶ Csink, 2017: i. m. 16.o.

²⁷ Mészáros Gábor: *Uralhatja-e a jog a kivételes állapotot? A kivételes állapot elmélete két rivális állaspont alapján.* In *Iustum Aequum Salutare*, 4.o és 32. o. 2017/13. szám, 31 – 41. o. (a továbbiakban: Mészáros)

²⁸ Kádár Pál – Hoffman István: *A különleges jogrend és a válságkezelés közigazgatási jogi kihívásai: a „kvázi különleges jogrendek” helye és szerepe a magyar közigazgatásban.* 1.o. In *Közjogi Szemle*, 2021/3. szám, 1 – 11. o. (a továbbiakban: Kádár, 2021)

²⁹ Uo. 1-2. o.

³⁰ Uo. 2. o.

³¹ Vö. Uo. 7. o.

³² Vö. Kádár, 202: 1 i. m. 7. o.

³³ Mészáros: i. m. 37. o.

³⁴ Trócsányi: i. m. 27. o.

mozgósítás nélkül.³⁵ A consuloknak ügyelniük kellett arra, hogy az állam semmiféle kárt ne szenvedjen. A *senatus consultum ultimum* mindenesetre a hatalom koncentrációjának egy új módszerét jelentette, amely egy új típusú kormányzat lehetőségeit vetítette előre. Az állam létét fenyegető külső vagy belső szükséghelyzetben a legfőbb polgári és katonai hatalmat, a *summum imperiumot* egyetlen magisztrátusra, a dictatorra, más néven *magister populira* ruházták. A dictatort a konzulok egyike nevezte ki a *Senatus* egyetértésével, a népgyűlés megkérdezése nélkül, akár hivataltársa tiltakozása ellenére is. Hivatali ideje hat hónapra szólt, de lejárt a kinevező konzul hivatali idejének leteltével is. Működése alatt a consulok *imperiuma* nyugodott, intézkedései ellen *intercessio* nem volt lehetőség. A dictator hatalma bár rendkívüli, de törvényes hatalom volt.³⁶

„A kivételes hatalom és a különleges jogrend szabályozása a hatalommegosztás, a törvényeknek alávetett állami működés elvével, az alapjogok elismerésével és a jogforrási hierarchia érvényesítésével nyert ismételt értelmet”.³⁷ John Locke szerint különleges helyzetekben a közösség szabadságának és biztonságának fenntartása és megvédése érdekében a szuverenitásból fakadó főhatalom a jog ellenében is gyakorolható. Ebben az értelmezésben a kivételes hatalomgyakorlás összeforr a közjó érvényesítésével.³⁸

A különleges jogrend megítélését illetően a jogelmélet többféle megközelítést alkalmaz, amelyek esetén nem beszélhetünk egységes megközelítésről. A polgári átalakulást követően két teória alakult ki a kivételes hatalomgyakorlásról. Beszélhetünk-e külön rendes és kivételes jogrendről, vagy a kivételesség áttöri a jogot és egy jognélküliség alakul ki? E kérdés megválaszolásához Carl Schmitt (*Friedrich Koja* is hasonló álláspontot fogalmazott meg) és Albert Venn Dicey (és talán Hans Kelsen is ide sorolható) különböző elmélete a mérvadó.³⁹

Az egyik csoport képviselői szerint jogon kívüli jelenség, a másik szerint a jog uralma ebben az esetben is érvényesül. Az első csoport képviselője: Carl Schmitt. Értelmezésében a kivételes állapot sokkal inkább politikai, mint jogi kérdés.⁴⁰ A szuverént az alkotmány ruházza fel a politikai döntés meghozatalára, így a döntés elválik a jogi normától.⁴¹ „A szuverén kívül áll az általánosan érvényes jogrenden, ám mégis hozzá tartozik, mert ő illetékes az alkotmány teljeskörű felfüggesztése kérdésében dönteni.”⁴² Schmitt szerint a különleges jogrendet igénylő helyzetek nem láthatóak előre, ezt a jog ezt nem képes előre meghatározni, ezért nem kell azt az alapszintjén szabályozni. Az alkotmányoknak csak annyi szerepet tulajdonít, hogy annak csupán azt kell előre meghatározni, hogy a különleges jogrend idején ki gyakorolhatja a hatalmat. Értelmezésében a szuverenitás letéteményese a jog által nem kötött politikai hatalom. A kivételes hatalom elszakad a jogtól. „Carl Schmitt kivételes állapota egy olyan politikai hatalmat feltételez, amely egyrésztől független a jogrendtől, másrésztől pedig azon felül is áll, hiszen alkalmas arra, hogy különleges helyzetben ezt a jogrendet felfüggeszse.”⁴³

A másik csoport képviselője Albert V. Dicey és Hans Kelsen, akik ellentétes álláspontot fogalmaztak meg. Dicey szerint a kivételes hatalom része a jognak, ezért a főhatalom a jog uralmával együtt alkalmazható.⁴⁴ Értelmezésében az alkotmány a jog uralmán alapul, ennek felfüggesztése anarchiát jelentene.⁴⁵ A jog primátusát helyezi előtérbe. „A jogrend döntő jellemzője nem az, hogy kié a döntési jogkör a legalitás kérdésében, hanem az, hogy ennek a döntésnek milyen a jogrendbeli minősége. Ebben a felfogásban így a kormányzat a hatalmát kizárólag a jog uralmával összhangban

³⁵ Balássy Ádám Miklós: *Az Országgyűlési határozatokról – és a Házzabályról*. In Jogelméleti Szemle, 2024/3. szám.

³⁶ Pókecz Kovács Attila: *A római köztársaság válsága I. (i. e. 133-44)*. In JURA, 2009/2. szám, 139-152.o. <https://szakcikkadatbazis.hu/doc/8382678> (2024. 01. 07.), ld. még Földi András – Hamza Gábor: *A római jog története és intézményei*. Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet, Budapest, 2016, 23.o.

³⁷ Trócsányi: i. m. 28.o.

³⁸ Ld. Locke, John: *Második értelmezés a polgári kormányzatról*. (ford.: Endreffy Zoltán) Polis, Budapest, 1999.

³⁹ Vö. Mészáros: i. m. 33. o., ld. még: Kádár, 2022: i. m. 5-6.o.

⁴⁰ Vö. Schmitt, Carl: *Politikai teológia*. (ford.: Paczolay Péter) ELTE ÁJK, Budapest, 1992, 5.

⁴¹ Balássy Ádám Miklós: *A kormányhatározatról – tanulmány a magyar közigazgatásból*. In Jogelméleti Szemle, 2022/3.szám.

⁴² Schmitt: i. m. 2.o.

⁴³ Mészáros: i. m. 35.o.

⁴⁴ Dicey, Albert Venn: *Bevezetés az angol alkotmányjogba*. (ford.: Tarnai János) Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1902, 263.o.

⁴⁵ Uo. 191. o.

gyakorolhatja. Még különleges helyzetben is pusztán egy rendkívüli jogkörrel rendelkező, de nem korlátlan hatalmat gyakorló kormányzatról beszélhetünk.”⁴⁶ Kelsen szerint (is) az állam és a jog nem válik el egymástól, amelyek az alkotmánytól nyerik el érvényességüket.⁴⁷

E két megoldásban közös, hogy nem beszélhetünk egyik esetben sem két jogrendről. Dicey szerint elképzelhetetlen, hiszen a rendes jogrend szerint uralom kiterjed minden helyzetre, így a kivételes állapotra is. Schmitt értelmezésében a kivételesség a lényeges, vagyis a szuverén dönt arról, hogy ezt lehetővé teszi-e, hogy a rendes jog felfüggeszthető legyen a rendes állapot helyreállítása érdekében, vagyis ebben az értelmezésben a kivételes állapot tekinthető az egyetlen jogrendnek.⁴⁸

„A polgári átalakulás eredményeként létrejövő alkotmányokban kellett választ adni a védelmi és biztonsági kihívásokat jelentő különleges helyzetek kezelésére.”⁴⁹ Ez kihívásokat jelentett, ennek okai: a jogforrási hierarchia valóban megvalósul-e, a hatalmi ágak tényleges elválasztása mellett az egymást ellenőrző funkció megvalósul-e, az állam szokványos működésétől való eltérése alatti a közjó és a közérdek védelem érvényesül-e. Ezért volt lényeges a rendkívüli jogrend gyakorlati megvalósulása és alkotmányjogi fogalma a 19. századi kartális alkotmányokban.⁵⁰

A 19. század második felében egyre több állam deklarálta az egyének és a közösségek jogait.⁵¹ Az ipari forradalom és a gyarmatosítás következtében a gazdasági kapcsolatok és a nagyhatalmak politikai játszmái globálissá váltak. A megváltozott világban új problémák kezdtek el gyökerezni; az elnyomott népek önrendelkezési törekvésének⁵² következtében a terrorizmus megjelenése. Az ipari fejlődéssel és gyárak számának növekedésével kialakult a munkásosztály, akik sorra akarták érdekeiket képviselni, tüntetések és tömegmozgalmak keretében. Ezek szabályozása politikai kérdéssé vált és létrejött a totális állam. Átalakult a hadviselés is, új fegyverek jelentek meg, a mozgósítási idő töredékére csökkent, az információ áramlása felgyorsult.

Az abszolút uralkodók hatalmának korlátozásával, az állampolgárok alapjogainak deklarálásával az állam mozgástere csökkent. Alkotmányos keretek között kellett megoldást találni és ennek eredménye a végrehajtó hatalom számára biztosított rendkívüli felhatalmazás, amivel alkotmányos keretek között tette lehetővé az alapjogok korlátozását.

A különleges jogrend fennállása esetén fontos kialakítani egy olyan szabályozást, amelyen keresztül figyelemmel követhetők a jogállami és az alkotmányossági garanciák megfelelő érvényesülése, azaz ellenőrizhető legyen, hogy a bevezetésére milyen indokból került sor és az adott válsághelyzet milyen szabályozást igényel (különös tekintettel az alapjogokra).⁵³ Indokolt az államnak egy sajátos régimet kialakítani a különleges jogrend és a normál működés között.⁵⁴

Szükséges megemlíteni a jogállami paradoxont is. „A különleges jogrend esetén közhatalom gyakorlására kerül sor. A jogállamiság alapvető követelménye, hogy a közhatalom gyakorlására jogi keretek között kerül sor, sőt a hatalomgyakorlás joghoz kötöttsége deskriptív szöveg helyett mára preskriptívra vált, azaz alkotmányos [...] kötelezettsége az államnak, hogy a jog szabályai elsőbbséget élvezzenek az állami hatalomgyakorlással szembe.”⁵⁵ Ebből következik, hogy a jogállamban a különleges jogrend esetén is a közhatalom gyakorlásának a jogi normák által szabályozottnak kell lennie.⁵⁶ A jogi normák legyenek részletesek, hogy ne lehessen kiterjesztően értelmezni ezeket. Az

⁴⁶ Mészáros i. m. 37-38. o.

⁴⁷ Ld. Varga Csaba (szerk.): Kelsen, Hans: *Tiszta jogtan*. (ford.: Bibó István) ELTE Bibó István Szakkollégium, Budapest, 1988.

⁴⁸ Vö. Mészáros: i. m. 39. o.

⁴⁹ Trócsányi: i. m. 30.o.

⁵⁰ Vö. Uo. 30.o.

⁵¹ Franciaországban az Emberi és Polgári Jogainak Deklarációja, az Amerikai Egyesült Államok első tíz alkotmánykiegészítése, Magyarországon az 1848-as áprilisi törvények jogkiterjesztő törvényei.

⁵² Kelemen Roland: *A háború esetére szóló kivételes intézkedéseket tartalmazó 1912. évi LXIII. törvény országgyűlési vitája és sajtóvisszhangja*. 71.o. In Parlamenti Szemle, 2016/1.szám, 70 – 91.o.

⁵³ Vö. Kádár, 2021: i. m. 10.o.

⁵⁴ Vö. Uo. 9.o.

⁵⁵ Csink, 2017: i. m. 12.o.

⁵⁶ Balássy Ádám Miklós: *Jogállam, joguralom vagy jogállami joguralom? A különálló Közigazgatási Bírószágról szóló T/6295-ös törvényjavaslat problematikái*. In KRE-DIT, 2019/3.szám. <http://www.kre-dit.hu/tanulmanyok/balassy-adam-miklos-jogallam-joguralom-vagy-jogallami-joguralom-a-kulonallo-kozigazgatasi-birosagrol-szolo-t-6295-os-torvenyjavaslat-problematikai/>

általános magatartási szabályokat előzetesen kell megalkotni, mert az ad hoc jogalkotás esetén nem várható el a normakövetés az állampolgároktól. De a túl általános szabályozás önkényes hatalomgyakorláshoz vezethet.⁵⁷

IV.2. Alapjogok helyzete a különleges jogrend alatt

A különleges jogrend alapjog-korlátozásokat tartalmazhat, amelynek okaira igyekszem választ, magyarázatot keresni. Ugyanakkor fontos kiemelni a szabadság és biztonság dichotómiáját. Az állam garantálja a biztonságot speciális szabályok segítségével, de ennek az ára bizonyos mértékű alapjog-korlátozás. A különleges helyzetekben a rendes jogrendhez képest változásokon eshet át az alkotmányos demokrácia, annyira, hogy lehetővé teszi a különleges helyzet elhárítását – és ilyenkor a demokrácia hibernálódik.⁵⁸ A kormánynak nagyobb hatalma lesz, így lehetőséget adva egyes alapjogok korlátozására vagy felfüggesztésére. Erre csak akkor kell alkotmányi felhatalmazást adni különleges jogrend idején, ha a korlátozásra az állam normális működése esetén nincsen lehetőség. Vannak olyan alapjogok, amelyek korlátozottan érvényesülnek ilyen helyzetekben és szélesebb körben korlátozhatók (pl. gyülekezés szabadsága, véleménynyilvánítás szabadsága, mozgásszabadság), de ezek korlátozása ilyen körülmények között alkotmányosnak tekinthető.⁵⁹ Fontos azt kiemelni, hogy „az alkotmány különleges jogrend idejére sem adhat blankó felhatalmazást jogkorlátozásra, hanem az alanyi jogok érvényesíthetősége csak annyiban korlátozható, amennyiben ez a szükségesség és arányosság feltételeinek megfelel.”⁶⁰

Fontos kiemelni, hogy vannak olyan alapjogok, amelyek a különleges jogrend ideje alatt sem korlátozhatók, ilyen az élethez való jog; a halálbüntetéssel összefüggő korlátozások; a kínzás tilalma; a kegyetlen és megalázó bánásmód tilalma; a rabszolgaság és rabszolgakereskedelem tilalma; a *nullum crimen sine lege* elv; a gondolat, lelkiismeret és vallásszabadság; a jogképesség védelme.⁶¹

Ha a közhatalom olyan normatív vagy egyedi intézkedést akar tenni, amely a veszély leküzdéséhez szükséges és az elérni kívánt céllal arányos, akkor ez az intézkedés alkotmányosnak tekinthető, akkor is ha ez alapjogok korlátozását eredményezi.⁶² „Ha pedig abból indulunk ki, hogy a közhatalom a különleges jogosítványait azért kapta, hogy a fenyegető jelenséget leküzdje, akkor alkotmányellenesnek kell tekinteni minden olyan intézkedést, amely nem erre irányul, ennek eléréséhez szükségtelen, vagy az élet- és vagyonbiztonság, az állam és az alkotmányos rend védelme szempontjából károsabb, mint a fenyegetés elhárítása (azaz aránytalan).”⁶³ Ellenben fontos kiemelni azt is, hogy vannak olyan korlátozhatatlan alapjogok, amelyek a különleges jogrend idején ugyanúgy korlátozhatatlanok, mint normális állami működés esetén.⁶⁴ „Mindebből pedig az következik, hogy az alapjogok alanyi érvényesíthetősége szempontjából nem igazolható a különleges jogrendi szabályok léte. Ettől függetlenül az alapjogok intézményi garanciái változhatnak és változnak is különleges jogrend idején.”⁶⁵

A különleges jogrend alapjogkorlátozása során felmerülő megközelítések: az egyik lehetőség, hogy a különleges jogrend idején bármiféle korlátozás megvalósulhat; a másik megközelítés, hogy a

⁵⁷ Vö. Csink, 2017: i. m. 12-13.o.

⁵⁸ Kukorelli István gondolatmenete egy kari TDK ülést követően.

⁵⁹ Vö. Csink, 2017: i. m. 13.o.

⁶⁰ Uo. 14.o.

⁶¹ Kádár Pál: *A Védelmi-Biztonsági Szabályozási Reform Rendszer Alapelgondolásának Elemzése és Lehetséges Perspektívái*. In Kádár Pál: *Védelmi-Biztonsági Szabályozási És Kormányzástani Műhelytanulmányok 2022/8.*, Nemzeti Közsolgálati Egyetem Védelmi-Biztonsági Szabályozási és Kormányzástani Kutatóműhely, Budapest, 10.o. (a továbbiakban: Kádár, 2022)

⁶² Vö. Csink, 2017: i. m. 13.o.

⁶³ Csink, 2017: i. m. 14.o.

⁶⁴ Vö. Uo. 14.o.

⁶⁵ Uo. 14.o.

különleges jogrend idején is az általános tesztet⁶⁶ el kell végezni; a harmadik megoldás egy új teszt létrehozása.⁶⁷

A különleges jogrendet lehet egy kvázi „immunreakciónak” is nevezni, amelyben az állam rendhagyó működése nyújt megoldást a válságra, veszélyre, amelyet a hagyományos működés keretein belül nem lehetne kezelni. A világban folyamatosan megjelenő veszélyek elhárítása miatt szükségesnek mutatkozik az alkotmányokban való rögzítésük. Az állami beavatkozás ultima ratioként szolgál a válság idején. A gyors állami beavatkozás – *ultima ratio* jellegéből kiindulva – feltételezi a hatalommegosztás és a jogforrási hierarchia lazítását.⁶⁸ A hagyományos állami működés a veszély elhárításáig felfüggeszthető. Az alapjogok korlátozása nem lehet pusztán cél, hanem a fenyegetés elhárításának eszköze. „A különleges jogrend közvetlen jogot védő funkciója abban nyilvánul meg, hogy a közösség számára becsesebb vagy korlátozást nem engedő jogok javára és erősebb védelme érdekében más jogok korlátozásának tiszteletben tartását követeli meg.”⁶⁹

IV.3. A különleges jogrend feletti kontroll-mechanismusok

Különleges jogrend fennállása esetén a végrehajtó hatalom megerősödik, az erős hatáskörök nagy felelősséggel járnak, járhatnak. Ez mindaddig demokratikusnak tekinthető, amíg a felhatalmazottal valamilyen számadással tartozik. Ehhez meg kell teremteni a feltételeket, amelyekkel felelősségre lehet vonni a felhatalmazottat. Főszabályként a végrehajtó hatalom a népképviselői szervnek tartozik felelősséggel⁷⁰, ez a különleges jogrend idején halmozottan igaz. „Mivel viszont épp a hatékony cselekvés, az operatív fellépés a különleges jogrendi szabályozás célja, épp ezért a folyamatos kontroll nem valósul meg úgy, mint „békeidőben”, rendes keretek között.”⁷¹

A politikai kontroll másik – talán legerősebb – eszköze a nyilvánosság. „[A] különleges helyzet leküzdése érdekében a nyilvánosság is korlátozható, de célszerű lenne például, ha a különleges jogrend megszűnése után a kormányzat egy nyilvános és átfogó jelentésben adna tájékoztatást a döntések okáról, céljáról és eredményéről.”⁷²

V. A különleges jogrend megjelenése a messzi-messzi galaxisban

Hatalomtechnikai szempontból fontos kitérni a – Palpatine által mozgatott – Független Rendszerek Konföderációjára (szeparatisták). Ez egy jelentős mozzanatnak tekintendő, mert a Köztársaságból elkezdtek rendszerek kiválni, majd ezek saját konföderációt alakítottak. Ennek a folyamatnak a megakadályozása miatt került sor a Birodalom kikiáltására. Ezt az eseménysorozatot egészíti ki a klónháború *casus belli*je, a szeparatisták – Palpatine által szorgalmazott – fegyverkezése. A szeparatista fenyegetés fontos külső hatás volt, amely a Szenátust abba az irányba terelje, hogy a főkancellár megkapja a szükséges rendkívüli jogköröket.

A *geonosisi* csata előestéjén *Jar Jar Binks* képviselő indítványozta⁷³ – tartva a Független Rendszerek Konföderációjának fenyegetésétől –, hogy a Szenátus ruházza fel rendkívüli jogokkal a

⁶⁶ Itt meg kell vizsgálni a jogkorlátozás alapjául szolgáló célkitűzést; az eszköz alkalmasságát és szükségességét; a cél és a korlátozás arányosságát. A célkitűzés lehet másik alapvető jog biztosítása; vagy valamilyen közérdekű megfontolás. Az arányossági teszt esetén, az előbb említett kritériumokon akkor lehet „tovább lépni”, ha az előző kritérium megfelelő eredménnyel zárult. Bővebben ld. Pozsár-Szentmiklósy Zoltán: *Az arányossági teszt a jogalkalmazásban*. In Alkotmánybírószági Szemle, 2016/2.szám., <https://szakcikkkadatbazis.hu/doc/2138946> (2024. 11. 15.)

⁶⁷ Bővebben ld. Csink Lóránt: *Alapjogok a különleges jogrend idején*. In Kádár Pál: *Védelmi-Biztonsági Szabályozási és Kormányzástani Műhelytanulmányok*, 2022/8., Nemzeti Közszolgálati Egyetem Védelmi-Biztonsági Szabályozási és Kormányzástani Kutatóműhely, Budapest, 6.o. (a továbbiakban: Csink, 2022)

⁶⁸ Balássy Ádám Miklós: *A hatalommegosztás és hatalomfelosztás doktrínája – Government Is Like Fire, a Dangerous Servant and a Fearful Master*. In Jogelméleti Szemle, 2020/1.szám, 1–17.o.

⁶⁹ Trócsányi: i. m. 34.o.

⁷⁰ Sok esetben azért is, mert a rendkívüli felhatalmazás legtöbbször a népképviselői szervtől fakad.

⁷¹ Csink, 2022: i. m.12-13.o.

⁷² Csink, 2022: i. m. 13.o.

⁷³ *Star Wars II. rész – A klónok támadása*, rendezte: Lucas, George, Lucasfilm Ltd., 2002, magyar változat: 2002, 1:33:55.

főkancellárt. Ezzel a felhatalmazással tudta a főkancellár elfogadtatni – az ekkor már kész – klónhadsereg „létrehozásáról” szóló törvényt, majd bevetni magát a hadsereget.⁷⁴

A Galaktikus Alkotmány leglényegesebb módosítása az Rendkívüli felhatalmazásról szóló módosítás (*Emergency Power Act*, YE 24-ben) volt, amelyet a klónok háborúja tett indokolttá. Ez a módosítás tette lehetővé a főkancellár számára, hogy megbízatásának letelte után is – jóval tovább – hatalmon maradjon, a *sunset klauzula* ellenére. A rendkívüli felhatalmazás a klónok háborújának végéig tartott volna – azaz a felhatalmazás adta rendkívüli körülmény megszűnéséig. Ez az alkotmánymódosítás ruházta fel a főkancellárt a rendkívüli jogokkal, amely által egyre több joga lett a végrehajtó hatalomnak, és végső soron ez – Palpatine főkancellár sok más intézkedése mellett – tette lehetővé a Birodalom létrejöttét.

Az alapjogok helyzetét illetően fontos megemlíteni. A főkancellár azon jogokat is korlátozta, amelyek korlátozhatatlanok, ez alatt értem az élethez való jogot; a halálbüntetéssel összefüggő korlátozásokat; a gondolat, lelkiismeret és vallásszabadságot. A fentebb említettek a Jedik kiirtásában jelennek meg.

A legközelebbi analógia a Star Wars világához talán a náci Németország és az 1933-as felhatalmazási (*Ermächtigungsgesetz*) törvény. A hosszabb ideig fenntartott különleges felhatalmazás egyrészt szembe megy annak eredeti céljával – átmeneti megoldás –, másrészt veszélyes is, könnyen kialakítható a diktatúra is – mind ez legitim keretek között. 1933. február 28-án a birodalmi elnök a Weimari alkotmány 48. cikkére hivatkozva rendeletet alkotott a „nép és az állam védelmében”. Ezt a rendeletet 1933. március 23-án minősített többséggel megerősítették: „népet és Birodalmat fenyegető veszély elhárításáról”. A törvény *ipso iure* 1937. április 1-jén megszűnt volna, de újra hatályba léptették 1937-ben és 1941-ben.

V.1. A klónok háborúja, mint hadiállapot

A hadiállapot egy katonai különleges jogrend típus, beleértve azokat a nem fegyveres támadásokat is, amelyek súlyosságuk és jellegük miatt egy fegyveres támadással kvázi egyenértékűnek tekinthetők.⁷⁵ A hadiállapot elválaszthatatlan a háborút⁷⁶ fogalmától; három okból kifolyólag következhet be: a hadüzenet miatt; az ország megtámadása vagy szövetséges ország megtámadása miatt; a kollektív önvédelmi jog gyakorlása miatt.⁷⁷ „Csak akkor hirdethető ki, ha azonosítható a támadó fél és ha az egy másik állam. A két feltétel egyikének hiányában csak váratlan (külső) támadásról lehet szó.”⁷⁸ „A rendkívüli állapot kihirdetésének előfeltétele a hadiállapot bekövetkezése (értsd: a nemzetközi jogi értelemben vett háború bekövetkezése, hadüzenet küldése vagy érkezése) vagy idegen hatalom fegyveres támadásának közvetlen veszélye (háborús veszély). Elvben tehát egy tényhelyzet (háborús szituáció valamilyen formájának kialakulása) vagy egy minősített veszélyeztetettségi szituáció eredményezheti a rendkívüli állapot feltételeinek beálltát, amikor az állami működés meghatározó elemévé a honvédelmi érdek válik.”⁷⁹

A hadiállapot mellett szólna, hogy a Szenátus tartott a szeparatista támadás közvetlen veszélyétől, de konkrét hadüzenet nem történt – ha a Geonosion elfogott Jediket nem tekintjük annak. A hadiállapot kihirdetéséhez viszont szükséges, hogy a támadó fél egy másik állam legyen. A Független Rendszerek Konföderációja inkább tekinthető – szuverenitás hiányában – az egész galaxisra kiterjedő – szeparatista – mozgalomnak, mint államnak és ezért nem a hadiállapotot tartom a legmegfelelőbb különleges jogrend típusnak, hiába tűnik evidensnek maga a háború elnevezése miatt.

⁷⁴ https://starwars.fandom.com/wiki/Emergency_Powers_Act?so=search (2024. 10. 18.)

⁷⁵ Vö. Ösze Áron: *A különleges jogrend alaptörvényi reformja*. 11.o. In Parlamenti Szemle, 2021/1.szám, 5 – 21.o.

⁷⁶ A háború (nemzetközi jogi értelemben) egy speciális jogviszonyt takar, amelyből a hadviselő felekre nézve jogok és kötelezettségek hárulnak. ld. Uo. 11. o.

⁷⁷ Jakab András – Till Szabolcs: *Alkotmányvédelem – Különleges jogrend*.

https://jak.ppke.hu/storage/uploads/old/uploads/articles/2166539/file/10_Alkotmanyvedelem_kulonleges_jogrend.pdf 1055. o. (2024. 10. 19.)

⁷⁸ Uo. 1055.o.

⁷⁹ Uo. 1054.o.

V.2. A klónok háborúja, mint szükségállapot

A klónok háborúját szükségállapotként érdemes tipizálni. Mi is az a szükségállapot? „Állami szükségállapoton – első és még ideiglenes fogalmi megközelítésben – olyan kivételes, szükség- vagy válsághelyzetet értünk, amely a normális, azaz az alkotmányban és törvényekben meghatározott jogi eszköztárral nem kezelhető, vagy hatékonyan nem kezelhető. A szükségállapotra vonatkozó jog pedig kivételes cselekvési felhatalmazások olyan összessége, amelyek meghatározott állami szerveket illetnek meg konkrét szükséghelyzetek megoldásához.”⁸⁰ Ezekben a helyzetekben célszerű olyan szabályozást kialakítani, amelyek segítenek feloldani „a cselekvés alkotmányos kötöttségeit”⁸¹, de emellett védelmet is nyújtanak a túlkapaszkodásokkal szemben, hiszen a fő cél a normál alkotmányos léthez való visszajutás lenne. Fontos meghatározni mikor is célszerű a szükségállapot kinyilvánítása. „Egy váratlan háború vagy egy katasztrofális terrortámadás veszélye mindig nagyobb, mint nulla, ez azonban egyáltalán nem jelenti azt, hogy az államnak permanens szükségállapotban kellene léteznie.”⁸²

A szeparatista fenyegetés elhárításához szükséges volt a főkancellár gyors, alkotmányos kötöttségek nélküli intézkedése, amelyet a Szenátus lassú működése (is) tett indokoltá. E konkrét szükséghelyzet egy klónhadsereg felállítása volt, és az ehhez szükséges hatékony fellépés miatt volt szükséges a rendkívüli felhatalmazás.

A szükségállapot kihirdetése főszabályként a népképviselti szervben történik minősített többséggel (Szenátusban ez meg is történt). További kardinális kérdés, hogy meddig is tartson ez a különleges jogrend, hiszen „a felelős szervek „elfelejthetik” kinyilvánítani a szükségállapot végét, és rendkívüli hatásköreiket megtartják”.⁸³ A felhatalmazás eredetileg a klónok háborújának végéig tartott volna, amikor a főkancellárnak le kellett volna mondania a rendkívüli jogosítványairól, de ezt nem tette meg.

Fontos kiemelni, hogy a rendkívüli felhatalmazás esetében nem volt sunset klauzula, amely meghatározta volna, hogy mikor is van vége a felhatalmazásnak. Nem automatikusan bizonyos cselekmény vagy időpont bekövetkezte esetén szűnt meg, hanem – az általunk ismert különleges jogrendektől eltérően – a „felhatalmazott” általi deklarációval, jelen esetben lemondással, amely nem történt meg.

„A szükségállapot jogának egyes szabályait két csoportba sorolhatjuk; vagy a hatékonyság alapelveinek kategóriájába vagy a visszaéléstől való félelem kategóriájába. Ez a dichotómia magyarázza az egyes szabályozások részletességét is.”⁸⁴ A felhatalmazást illetően egy olyan megoldást kell(ene) létrehozni, ami képes megteremteni a hatékonyság és a visszaéléstől való félelem közötti kompromisszumos megoldást, de ez nem valósult meg, mert a demokrácia „átváltozott” diktatúrává...

*VI. Ha a hatalom a népbe van fektetve, azt soha nem ragadhatja magához egy. Ez volt a terv a Köztársaság megalakításakor*⁸⁵

Mit értünk alkotmány alatt? Az alkotmányt meghatározhatjuk formális és materiális értelemben. Az alkotmány formális értelemben azon jogszabályt vagy e jogszabályban található azon konkrét jogi normát vagy normákat jelenti, melyet az alkotmányozó az alkotmány vagy alkotmányos norma elnevezéssel illet, a jogforrási hierarchia csúcsán helyezkedik el, tehát ezzel semmilyen jogszabály és azok által tartalmazott jogi norma nem lehet ellentétes. Materiális értelemben beletartozik az alkotmányos normán vagy normákon kívül, mindazon jogszabály és azok által tartalmazott jogi norma, mely az alkotmányban található jogintézmények legfontosabb aspektusainak az ottaninál részletesebb szabályozását tartalmazza. Főszabály szerint az alkotmányok tartalmazzák: az államformát, az

⁸⁰ Kojá, Friedrich: *Állami szükségállapot és a szükségállapotra vonatkozó jog*. In Takács Péter (szerk.): *Államtan*. Szent István Társulat, Budapest, 2003, 797.o.

⁸¹ Jakab András: *A szükségállapot alapvető dilemmája és jogi természete a német alkotmányjog és irodalma tükrében*. 39.o. In Jogtudományi Közlöny, 2007/2. szám, 39 – 49.o. <https://szakcikkadatbazis.hu/doc/6110040>

⁸² Uo. 40.o.

⁸³ Uo. 41.o.

⁸⁴ Jakab: i. m. 43.o.

⁸⁵ Saját fordítás (When power is invested in many, it can never be seized by one! That was the plan and the purpose when the Republic was formed.) https://starwars.fandom.com/wiki/Galactic_Constitution/Legends (2024. 03. 16.)

államberendezkedést, az állami szervekre és állami funkciót betöltő személyekre vonatkozó szabályokat, alapelveket, állami jelképeket, alapjogokat, különleges jogrendet.⁸⁶

VI.1. A Galaktikus Alkotmány *differentia specificái*

Van-e alkotmányszerű dokumentum, találhatunk-e alkotmányt a Star Warsban? Elméletben igen, ez a Galaktikus Alkotmány⁸⁷, más néven Coruscanti Alkotmány (a továbbiakban együtt: Alkotmány). Az Alkotmány volt a Galaktikus Köztársaság alapító irata, amely egyben meghatározta a jogforrási hierarchia csúcsát is (alapnorma).

Milyen alkotmány is volt a Galaktikus Alkotmány? Kartális vagy történeti? Merev vagy rugalmas? Nem az elnevezése a lényeges, hanem a hatása és tartalma.⁸⁸ Deklaratív jellegű, bár a benne foglalt deklarációkra nincs biztosíték, jogilag csak akkor kikényszeríthető, ha feltételezzük, hogy ebben az univerzumban is létezik egy önkényes jogfogalom.

Az Alkotmány által tartalmazott jogi normák köre annak a hatályba lépése (YE 25053⁸⁹) óta relatíve sokat változott, így rugalmas alkotmánynak tekinthető, de az Alkotmány közel 25000 éves alkalmazása mellett nem meglepő. Megfigyelhető, hogy a módosításokkal egyre inkább centralizálódott a hatalom, fokozatosan nőtt a végrehajtó hatalom hatásköre.

Mit is tartalmazott az Alkotmány? Ez a dokumentum volt hivatott felállítani a korlátokat a hatalomnak, hatalomgyakorlásnak.⁹⁰ Rögzítette a szervezeti kereteket, hogy mi alapján is működtek a szervezetek és ezeknek milyen szerepük volt az alkotmányozó hatalomban. Deklarálta a hatalommegosztás elvét: a végrehajtó hatalom a főkancellár és Központi Minisztérium (*General Ministry*) kezében összpontosult, a törvényhozó hatalom a Galaktikus Szenátus, a bírói hatalom egy Legfelsőbb Bíróság (*Supreme Court*) és kvázi megyei⁹¹ szintnek megfelelő bíróságok⁹² (*Regional Court*) között oszlott meg. A főkancellár az államfő, a kormányfő és a hadsereg főparancsnoka (utóbbi csak a különleges felhatalmazás idején, mert békeidőben a Szenátus volt, aki rendelkezett a hadseregről). Az Alkotmány tartalmazott egy egyenlőségi klauzulát,⁹³ emellett a fővárost (*Coruscant*), a hivatalos nyelvet és a pénznemet is.

VII. Réges-régen, egy messzi-messzi galaxisban – vagy valójában nincs is annyira messze az a galaxis?

Államnak volt-e tekinthető a Köztársaság és annak jogutódja, a Birodalom – és ha nem, akkor minek tekinthetjük? Az állam fogalmát illetően nem beszélhetünk egy egzakt definícióról, helyette olyan kritériumokat⁹⁴ határozhatunk meg, amelyek az állam létehez elengedhetetlenek, melyek ezek? *Georg Jellinek* alapján a terület, a népesség és a főhatalom⁹⁵, de szükséges megemlíteni egy⁹⁶ a „más államokkal való kapcsolatba lépés képességét”⁹⁷. A területet illetően az államnak főszabály szerint

⁸⁶ Tóth J. Zoltán: *Jog- és Államelmélet*. Patrocinium, Budapest, 2019, 45.o. (a továbbiakban: Tóth J. Zoltán)

⁸⁷ https://starwars.fandom.com/wiki/Galactic_Constitution/Legends (2024. 03. 16.)

⁸⁸ Vö. Bujdosó András: *A Star Wars elemzése kormányzástani szempontból*, 2019, https://www.youtube.com/watch?v=fQ_haDByPYg (a továbbiakban: Bujdosó)

⁸⁹ Ekkor alapították Köztársaságot és alkotmánya is e időpontban lépett hatályba.

⁹⁰ Hiszen ezért is hozták létre őket, kezdetben a királyok hatalmának korlátozására.

⁹¹ Ezzel kapcsolatban érdemes megemlíteni, hogy a hatályos magyar szabályok szerint törvényszéki szintnek felelne meg. Ha a régi, 2012 előtt szabályozást vennénk figyelembe, akkor a megyei bírósági szintet kellene irányadónak tekinteni.

⁹² Bővebben ld.: *Andor*, rendezte: Gilroy, Tony, Lucasfilm, 2022, magyar változat: 2022, 1. évad 7. epizód, 0:45:13

⁹³ Bujdosó i. m.

⁹⁴ Id. Montevidói egyezmény 1. cikk.

⁹⁵ Jellinek Georg: *Általános államtan*. (ford.: Szilágyi Péter) Osiris Kiadó, Budapest, 1994., 64. o. Vö. Schanda Balázs: *Az államalkotó tényezők*. In Trócsányi László et. al. (szerk.): *Bevezetés az alkotmányjogba (Nyolcadik, átdolgozott kiadás)*, ORAC, Budapest, 2021, 93.o.

⁹⁶ E kritérium megfogalmazható a más államok általi elismerésben is.

⁹⁷ Tóth Norbert et. al.: „Ha ez diplomáciai úrhajó, mutasson nekem egy diplomatát!” – nemzetközi jog és diplomácia a Star Warsban. In Kis Kelemen Bence – Nagy Ádám: *Az ébredő jogerő*. Athenaeum Kiadó, Budapest, 2021, 253. o. (a továbbiakban: Kis Kelemen)

magába kell foglalnia szárazföldet, de emellett a területe kiterjedhet a bolygók vizeire és a légterére is.⁹⁸ Kell, hogy legyen az államnak valamilyen közhatalmat gyakorló szervezetrendszere. A fentebb említett négy kritériumnak a Köztársaság és a Birodalom is megfelelt. Meghatározott területtel rendelkeztek, amely azonos a bolygók (tagállamok) területével és az itt élők adták a népességet. Megállapítható, hogy rendelkezett valamiféle kormánnyal, a főkancellár (majd császár) és a kormányzótanács személyében. A Köztársaság kapcsolatba léphetett és szerződéseket is köthetett, erre legjobb példa a Kaminótól megrendelt klónhadsereg. A Birodalom idején⁹⁹ ezen kritériumok még inkább kiteljesedtek, mert a központi végrehajtó hatalom a köztársasági időkhöz képest erősebbé vált.¹⁰⁰

VII.1. A Köztársaság államberendezkedése

Alapvetően fontos meghatározni, hogy milyen állam- és kormányformáról beszélhetünk. Elsőként egy prezidenciális – szövetségi – köztársaság, míg az abból átalakuló berendezkedés egy monarchia¹⁰¹ (az államforma változása nem releváns a főkancellár, majd a császár¹⁰² feladat- és hatásköreit illetően, hiszen utóbb autokrácia lesz). Elsőre úgy tűnhet, hogy a történet előrehaladtával pusztán csak az államforma változott meg, de faktuálisan a demokráciából egy autokrácia alakult ki. A klónok háborújának kitörése, majd eskalálódása tette indokolttá a különleges jogrend bevezetését, ahol a főkancellár gyakorlatilag figyelmen kívül hagyta a felhatalmazásban lévő, az ún. sunset klauzulát és a demokráciát átvezette egy autokráciába. E klauzula alapvetően egy biztosítékot jelent, hogy a felhatalmazás egy bizonyos idő után megszűnjön, és a jogalkotó szerv, jelen esetben a Szenátus visszakapja a delegált hatáskört; azaz a felhatalmazás időtartamát határolja be ez a klauzula.

Első lépésként fontos meghatározni mi is az a prezidenciális kormányforma. Ehhez analógiaként szolgálhat az Amerika Egyesült Államok (vélelmezve, hogy az alkotó merített hazája modelljéből a mű írása során). Milyen olyan jellemzője van az amerikai modellnek, amely a témában is releváns? Az elnök a végrehajtó hatalom feje, aki egyben állam- és kormányfő. Őt illetik meg a végrehajtó hatalom hatáskörei, amelyeket az általa irányított apparátus közreműködésével gyakorol. Feladatkörébe tartozik, hogy ő a hadsereg főparancsnoka, a külpolitika irányítója, továbbá ő határozza meg a kormányzati politika irányvonalát. Feladatainak ellátásához különböző hatáskörökkel is rendelkezik, pl. normaalkotás és különböző kinevezési¹⁰³ jogosítványok.¹⁰⁴

⁹⁸ Érdekes megemlíteni az űr helyzetét, mert nem biztos, hogy a Köztársaság joghatósága kiterjed (ld. nemzetközi vizek). Vannak kereskedelmi útvonalak és különböző járőrszolgálatok a bolygók között az űrben, de ez a joghatóság a Köztársaság szövetségi jellegéből fakadhat. Elképzelhető lenne egy olyan köztársasági törvény, hogy az űr nem terra nullius. Ez egy elvi kérdés lehet a Köztársaság kormányzata számára. Emellett az űrbéli kolóniák államisága érdekes lehet, ott nincs effektív szárazföld.

⁹⁹ A Birodalom helytartókat küldött a bolygókra a korábbi – szuverén – kormányzat mellé és a birodalmi helytartó volt az, aki gyakorolta a közvetlen hatalmat. A Birodalom így már nem szövetségi államnak, hanem egy abszolút monarchiának volt tekinthető, ahol a bolygók tartományokká váltak.

¹⁰⁰ Vö. Kis Kelemen: i. m. 253.o.

¹⁰¹ A kutatás során felmerült egy másik tipizálási lehetőség, a prezidenciális monarchia is, amely ugyan főszabály szerint az alkotmányjogi kontextusban nem értelmezhető, hiszen a prezidenciális kormányforma összeegyeztethető a monarchikus államformával. A vizsgált téma unikalitásából adódóan, amely szerint a főkancellár és a császár hatásköre hasonló, felvetheti azt a kérdést, hogy valójában egy prezidenciális monarchiáról beszélhetünk.

¹⁰² Érdekes nyelvi különbség, hogy az empire-emperor szópár pl. Napóleon tekintetében császárság-császár. A „Galactic Empire” - Emperor” esetén Galaktikus Birodalomként és Uralkodóként fordítjuk a filmekben, de a könyvekben sokszor Császárként kerül fordításra. Én jelen témában, ahol fontos az államberendezkedés így a könyvekből ismert császár fordítást alkalmaztam.

¹⁰³ Pl. Darth Vader kinevezése kvázi helyettesévé. Pozíciója a római praefectus praetorio-hoz hasonló. A császár állandó helyettese a közigazgatás és a jogszolgáltatás legfelső szintjén, egész Itália felett büntető joghatóságot kapott. (pl. a jedik kiirtása szerte a galaxisban), bővebben ld. Benedek Ferenc – Pókecz Kovács Attila: *Római magánjog*. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest, 2021, 39.o.

¹⁰⁴ Vö. Fazekas János: *A központi igazgatási szervek*. In Fazekas Marianna (szerk.): *Közigazgatási jog Általános rész I.*, Elte Eötvös Kiadó, Budapest, 2023, 145.o és 149-151.o. Ld még: Trócsányi László – Csink Lóránt: *Államforma, Kormányforma, Államszerkezet*. In Trócsányi László et. al. (szerk.): *Bevezetés az alkotmányjogba (Nyolcadik, átdolgozott kiadás)*. ORAC, Budapest, 2021, 82-83.o.

Lényegi eltérés, hogy a főkancellárt a Galaktikus Köztársaságban nem közvetlenül, hanem a Szenátus által (technikailag az USA elnökét sem, hiszen őt az elektorok) választották. Előfordulhatott az is, hogy a szenátorok sem közvetlenül választott személyek, hanem delegáltak voltak (pl. Padmé Amidala szenátor). A fentebb említett generális megállapítások az USA elnökével kapcsolatban viszont analógiaként alkalmazhatók, alkalmazandók.

A törvényhozó hatalomnak a Szenátus tekinthető (nem azonos az USA Szenátusával), amelynek kardinális feladata és hatásköre volt, mint törvényhozó testület. Stratégiai döntéseket hozott, amelyeket a főkancellár hajtott végre. Minden bolygó (legalább) egy szenátort delegálhatott. Előfordult olyan eset is, hogy egy bolygón több faj is élt és külön képviselhették érdekeiket, akár szenátorként vagy tanácsadóként egy-egy szenátor mellett.¹⁰⁵ A Szenátusban minden szavazat egyenlő súllyal bírt. A főkancellár politikailag felelt a Szenátusnak, mert a Szenátus volt az, amely megválasztotta és ezáltal az meg is vonhatta tőle a bizalmat, a megbízást. Ebben fellelhető lényegi eltérés a prezidenciális modellhez képest. Bizalmi szavazást¹⁰⁶ bármely szenátor kezdeményezhetett. A két hatalmi ág főszabály szerint egyenlő és kontrol szerepet töltött be, viszont jelen esetben ez nem volt kiegyensúlyozott és a súlypont a főkancellár irányába tolódott.

A Szenátus¹⁰⁷ a Star Wars világában különbözik az Egyesült Államok Szenátusától, inkább az Európai Parlamenthez hasonló¹⁰⁸. A Galaktikus Köztársaság Szenátusa erőforrásokat vont el a rendszerektől (bolygóktól) egy közös költségvetésbe, de eközben megmaradt az önálló „tagállami” költségvetés is. A képviselet a bolygók önálló hatáskörébe tartozott, ezáltal minden bolygó saját maga határozta meg azt. Ennek oka abban keresendő, hogy bolygók eltérő berendezkedésűek, található közöttük monarchikus¹⁰⁹, demokratikus vagy egyszerre mindkettő (pl. Naboo¹¹⁰). A Szenátus vezető tisztviselőinek többsége azoknak a bolygóknak a delegáltjai voltak, amelyek nagyobb lakossággal rendelkeztek és a Középső Peremvidéken helyezkedtek el; be lehetett kerülni a Peremvidékről is, ha a Köztársaságnak érdekében állott a bolygó csatlakozása (pl. Kamino és a klón katonák).

Az Amerikai Egyesült Államok mellett analógiaként szolgálhat az ókori Római Köztársaság is. A szerző (George Lucas) az univerzum kialakítása során sokat meríthetett a Római Köztársaság utolsó 80 évéből és a principátus időszakából.¹¹¹

¹⁰⁵ Azon bolygók (pl. Naboo) ahol több faj élt a szenátorok mellé mindegyik faj delegálhatott egy tanácsost. Hasonlóan, mint Magyarországon azon nemzetiségi képviselők, akik nem országgyűlési választáson nyert mandátummal kerülnek a parlamentbe, hanem nemzetiségi szószólóként. Pl. Jar Jar Binks kezdeményezésére fogadták el a főkancellár rendkívüli jogosítványait. „Fontos jogosultságként említhetjük meg, hogy a szószólók törvényjavaslat benyújtására jogosultak” Bővebben ld.: Móró Sándor: *A nemzetiségi szószólói intézmény jogi kerete és működésének első két éve*. 30.o. In Parlamenti Szemle 2016/2.szám, 2016, 30 – 51. o.

¹⁰⁶ Magyar szabályozás a bizalmatlansági indítványra:

„A miniszterelnök megbízatása megszűnik:

ha az Országgyűlés a miniszterelnökkel szemben bizalmatlanságát fejezi ki, és új miniszterelnököt választ;

ha az Országgyűlés a miniszterelnök által kezdeményezett bizalmi szavazáson a miniszterelnökkel szemben bizalmatlanságát fejezi ki.” AT. 20. cikk (2) c-d) pont.

Magyarországon sem a bizalmi szavazásnak, sem a „sima” vagy konstruktív bizalmatlansági indítványnak sincsen gyakorlata.

¹⁰⁷ Bővebben ld. Hortensius.

¹⁰⁸ A kutatás során felmerült, hogy a Köztársaság államberendezkedését a Német Császárság államszervezetével, pontosabban az államszervezetével is össze lehetne hasonlítani a konföderáció-föderáció kettősségében. Ennek vizsgálatára azonban később kerül sor.

¹⁰⁹ Említést érdemel Naboo uralkodója, mert unikális. A királyt vagy királynőt a nabook (nabooi választópolgárok, egyfajta faji census alapján szavaztak, mert a gunganek nem vehettek részt az uralkodó választásában) választották. A megválasztott uralkodó, a Nabooi Királyi Ház tagja volt, aki a bolygó emberi fajba tartozó lakóit uralta. A nabook gyakran koronáztak meg fiatal nőket, mivel úgy vélték, birtokában vannak annak a gyermeki bölcsességnek és tisztaságnak, amely a felnőttekből hiányzott. https://starwars.fandom.com/hu/wiki/Naboo_uralkodója (2024. 07. 13.)

¹¹⁰ Lényeges kiemelni ennek a bolygónak a fontosságát, különlegességét. Maga Palpatine is erről a bolygóról származott és részben királynője által lett megválasztva főkancellárnak, mert ő volt az, aki kezdeményezte a bizalmatlansági indítványt. A másik unikálítás, hogy az uralkodót választják és nem öröklés útján történik az utódlás, még a szenátorokat az uralkodó nevezi ki. Padmé Amidala királynői megbízatásának letelte után az újonnan megválasztott királynőtől szenátori megbízást kapott, „pótolva” Palpatinet a tisztségben.

¹¹¹ Vö. Charles, Michael B.: *Remembering and Restoring the Republic: Star Wars and Rome*. In *Classical World*, Johns Hopkins University Press, Vol. 108, No. 2, Winter 2015, pp. 281-298.

„Adott egy Galaktikus Köztársaság, amely föderatív módon épült fel, s amelynek a szövetségi felépítésre figyelemmel a döntéshozatali mechanizmusai is összetettek.”¹¹² A rendszer több ezer évig jól működött, de akadtak problémák (pl. korrupció, Jedi rend tevékenysége), amelyet a klónok háborúja fokozott. A feszültséget és a válságot egy politikus erősítette meg, aki a Szenátustól kapott rendkívüli hatalmát kihasználva császárrá nyilvánította magát. Feltűnő a párhuzam *Augustus* és *Palpatine*, valamint a két állam között. „Palpatine azonban olyasmit tett, amit Augustus soha nem is mert volna megtenni... feloszlatta a Birodalmi Szenátust, felszámolva ezzel a Régi Köztársaság utolsó maradványait.”¹¹³

A korábbi köztársasági jogforrások nem rendezték a főkancellár jogosítványait, valamint az azok feletti kontrollt sem. „Hasonlított a Római Köztársaság végének időszakára, ahol bizonyos esetekben a Senatus úgynevezett *senatus consultum ultimum* kiadásával felhatalmazta a consulokat arra, hogy a meglévő közjogi korlátok nélkül járassanak el.”¹¹⁴ Kvázi a főkancellár szabott ennek korlátokat.

„A hatalom vágya sokszor felülmúlja az elveket, ezért a demokratikus államot folyamatosan kihívások érik. A demokrácia és a jogállamiság törekeny, kevés szükséges ahhoz, hogy megsemmisüljenek.”¹¹⁵ Az autokrácia a demokrácia inverzeként fogható fel. „Olyan hatalmi berendezkedést jelent, ahol a hatalom gyakorlására adott felhatalmazás nem a politikai közösség tagjaitól, vagyis nem a hatalom alá vetettektől, hanem a hatalmat gyakorolni kívánó személytől magától származik.”¹¹⁶ A hatalom forrása a nép helyett a főkancellár (ekkor már császár), mint a hatalom gyakorlója. Ennek fenntartásához szükséges valamiféle eszköz, amely jelen esetben a félelem; ekkor beszélhetünk diktatúráról. Nincsenek garanciák vagy az uralkodó döntéseit ellenőrző szervek, bármit megvalósíthat, hiszen nincs, aki számonkérje. A jog pusztán névlegesen van jelen, vagy ha jelen is van faktuálisan nem érvényesül, hiszen az állam irányítása az uralkodó által kiadott utasítások útján történik. „A jogi normák csak a hatalom alá vetetteket kötik, a hatalom gyakorlóját nem, utóbbi bármikor eltérhet azoktól, és akár utólag is megváltoztathatja az írott rendelkezéseket.”¹¹⁷ A polgárok a törvényeket pusztán a félelem, erőszak miatt követik, az uralkodó pedig nem más, mint *legibus solutus*.¹¹⁸ Ennek oka abban is fellelhető, hogy a köztársasági államformából nem egy (burkolt) princípátusba, hanem nyílt egyeduradalomba (diktatúrába) váltott Palpatine.

VIII. Hajtsa végre a 66-os parancsot!¹¹⁹

E fejezet a 66-os parancs jogforrási jellegét hivatott vizsgálni és arra keresi a választ, hogy egy rendeletről vagy katonai parancsról beszélhetünk.¹²⁰ Mielőtt erre a kérdésre keresnék választ, meg kell határozni, hogy mi is valójában a 66-os parancs. A 66-os parancs (*Order 66*), Palpatine főkancellár szigorúan titkos rendelete/parancsa volt a különleges felhatalmazás alatt, amely az összes Jedit a Köztársaság árulójának bélyegezte és utasította a Klónokat azok megölésére, kvázi tömeggyilkosságról¹²¹ beszélhetünk. Ennek végrehajtása a rendkívüli felhatalmazásának és a Birodalom létrejöttének egy kardinális pontja volt.¹²²

¹¹² Hoffmann István: *Szervezet, hatalom, apokalipszis – a „szervezet” ereje a Battlestar Galacticában és a Star Warsban*. In Tóth Csaba: *Fantasztikus világok*. 2017, Athenaeum Kiadó, Budapest, 52.o. (továbbiakban: Hoffmann)

¹¹³ Hoffmann i. m. 52.o.

¹¹⁴ Uo. 56.o.

¹¹⁵ Tóth J. Zoltán i. m. 353.o.

¹¹⁶ Uo. 353. o.

¹¹⁷ Uo. 354. o.

¹¹⁸ A törvények felett áll.

¹¹⁹ *Star Wars III. rész – A Sithek bosszúja*, rendezte: Lucas, George, Lucasfilm Ltd., 2005, magyar változat: 2005, 1:20:48

¹²⁰ Ellenben a magyar köztársasági elnökkel, aki csak névleges főparancsnok a Magyar Honvédségnek. Ezt az Alkotmánybíróság a 48/1991 (IX.26.) határozatában fogalmazta meg. „A köztársasági elnöknek a fegyveres erők irányítására vonatkozó hatáskörén belül nem különít el és nem nevez meg a főparancsnoki funkciót kitöltő jogosítványokat”.

¹²¹ Itt érdemes megemlíteni, hogy a Jedik meghatározása nem egzakta. Talán paramilitáris vallási szektaként érdemes tipizálni.

¹²² Ez a történés a hosszú kések éjszakájához hasonló esemény, Hitler 1934. június 30-án számolt le legfőbb ellenfeleivel.

A Jedi Rend meg akarta buktatni a főkancellárt, mert nem akart lemondani különleges jogosítványairól a háború végeztével. Mikor a főkancellár felfedte Anakin Skywalker előtt, hogy ő a Sith Nagyúr, ő átadta ezt az információt a Jedi Tanács többi tagjának és egy támadást¹²³ szerveztek a főkancellár ellen („a háborúban éppúgy, mint a politikában, az elszalasztott lehetőség soha nem adatik meg újra”¹²⁴), sikertelenül. A 66-os parancs kiadásának ez az árulás szolgálhatott alapjául, hiszen felségárulást¹²⁵ követtek el.¹²⁶

A korábbiakban rögzítetteknek megfelelően, mely szerint Palpatine főkancellár tervét – a Jedik kiirtását mindenki – mindenki szeme előtt hajtotta végre, így a 66-os parancs nem ennek az eseménynek a szerves következménye. A főkancellár célja egyértelmű volt: ha ellene fordulnak a Jedik kiadja a parancsot a klónhadseregnek, hogy öljék meg őket. Ő maga tudta, hogy valamikor a Jedik biztosan ellene fognak fordulni és ők végül „belesétáltak a csapdájába”, így ezt a megrendezett lázadást használta fel céljai elérésére.

A harc során a főkancellár Anakin Skywalker segítségével legyőzte a támadóit. Palpatine főkancellár Anakin Skywalkert Darth Vaderként tanítványává fogadta és kiadta a 66-os parancsot. A főkancellár jogosítványai közé tartozott a kitüntetés és tisztségek adományozása is, így tekinthető úgy is, hogy Anakin Skywalkernek egy tisztséget adományozott, mely a római jogból ismeretes praefectus praetoriohoz hasonlítható. „Sokan hitték, hogy a tény, hogy a Császár ilyen nagyhatalmat ad egyetlen személynek, sokat elárul a jövőről, mert abban senki sem kételkedett, hogy a nagyúr (Darth Vader) a Császár első számú elrettentő fegyvere.”¹²⁷

A fogalom tisztázását követően: rendelet vagy katonai parancs? Angol nyelven Order, mely magyarul parancsot, utasítást, de rendeletet is jelenthet. Mivel a katonai vezető és kormányfő személye egyezik, így egzakt módon nem határozható meg.

VIII.1. Rendelet

A rendelet mellett a fő érv maga a prezidenciális kormányforma, ahol megilleti az állami vezetőt a normaalkotás joga, így ennek értelmében a főkancellárnak is jogában állt rendeletet alkotni. Amennyiben a 66-os parancs rendelet¹²⁸, fontos tipizálni, hogy a főkancellár által megalkotott rendelet hogyan osztható fel: a törvényekhez való viszonya szerint, a felhatalmazása szerint és a generális felosztása szerint.¹²⁹

A 66-os parancs törvényekhez való viszonya szerint *contra legem* rendeletként kategorizálható. *Contra legem* rendeletek esetén a jogszabályi felhatalmazással és a jogszabály szabályozási tartalmával ellentétes rendeleti joganyag megalkotására kerül sor, amely minden esetben tilos.¹³⁰ A Rendkívüli felhatalmazásról szóló módosítást főszabály szerint csak a hadsereg felállítása miatt fogadták el, és nem a Jedik kiirtása miatt, azaz a felhatalmazási jogszabállyal ellentétes rendeleti joganyag megalkotására került sor. Érdemes azt is felvetni, hogy amennyiben nem pusztán a hadsereg felállítására, hanem a háborúra is felhatalmazást adtak a főkancellárnak, akkor kiterjedhet a Jedik megölésére is, mert – mint utólag kiderült – a Jedik az államfő megölését tervezték el.

A 66-os parancs felhatalmazás szerinti felosztását illetően elsődlegesen *autonóm* rendeletről beszélhetünk. Autonóm (eredeti) rendelet, amelynek a megalkotására adott felhatalmazás az alkotmányon nyugszik. A Rendkívüli felhatalmazásról szóló alkotmánymódosítás inkorporálódott az alkotmányba, így azzal egyenrangú, tehát a felhatalmazás az alapszabályból ered. Ennek értelmében a főkancellár kiadhatott kvázi bármilyen rendeletet. Amennyiben a Rendkívüli felhatalmazást pusztán

¹²³ Ez a pont azért volt lényeges, mert a Jedik itt még azt hitték, hogy ők állnak a jogszerűség talaján. Nem a gyilkosság, hanem a demokrácia visszaállítása volt a céljuk.

¹²⁴ Napóleon, Bonaparte: *Az uralkodás művészete*. Trubadúr Kiadó, Budapest, 2022, 43.o.

¹²⁵ Az állampolgár(ok)nak merénylete, pártütése, szövetkezése, összeesküvése uralkodójának személye vagy állása, hatalma, a fejedelmi államforma v. általában az állam biztonsága, épsége ellen.

¹²⁶ Van egy másik álláspont, mely szerint a Jedik fellépése jogszerű volt, hiszen valamiféle ellensúlyt képeztek, egyfajta kvázi független ellenőrző szervként.

¹²⁷ Luceno: i. m. 85.o.

¹²⁸ A korábbi hivatkozások és a jobb érthetőség miatt, valamint a műben való megnevezése miatt a továbbiakban is 66-os parancsként fogok hivatkozni, hiába rendeletként fogom elemezni.

¹²⁹ Balássy i. m. 3.o.

¹³⁰ Uo. 4.o., ld. még Tóth J. Zoltán i. m. 49.o.

törvénynek és nem alkotmánymódosításnak tekintjük, akkor *származékos* rendeletalkotásról beszélhetünk. Származékos (derivatív, végrehajtási, törvénypótló) rendelet, „amelynek a megalkotása egy jogforrási hierarchiában magasabban álló jogszabályon vagy egy jogforrási hierarchiában egy szinten álló rendeleten nyugszik.” Azaz a felhatalmazás egy egyszerű jogszabályból (törvény vagy rendelet) ered.¹³¹

Generalitása szerint *szükségrendeletnek* tekinthető. A szükségrendeletek jellemzője, hogy „ezen rendeletípussal át lehet törni a jogforrási hierarchiát, azaz a törvényi rendelkezések alkalmazását felfüggesztheti, törvényi rendelkezéstől eltérést biztosíthat, valamint egyéb rendkívüli intézkedéseket hozhat időleges jelleggel, amelyek ugyan nem ütköznek a jogforrási hierarchiában magasabban álló jogforrásba, de az állam védelme érdekében olyan tárgykört szabályoznak, amelyet rendes jogrendben nem lehetne nem törvényi szinten meghatározni. Ez nem jelent mást, mint hogy ezen rendeletípussal el lehet térni a törvénytől.”¹³² Az állam, pontosabban annak vezetője ellen elkövetni kívánt merénylet miatt tekinthető a 66-os parancs szükségrendeletnek, mert vélelmezhető, hogy békeidőben a Jedik sem „támadtak” volna rá a főkancellár – nem kellett volna törvényi szabályozás sem – így a különleges jogrend miatt adhatta ki ezt a rendeletet a főkancellár. Ugyanakkor „[a]mennyiben a szükségrendeletek létezését (érvényességét) és azok alkalmazását feltétel nélkül elfogadjuk, akkor ezen elfogadási aktus önmagában értéktelen formássággá degradálná a népképviselő részvételét a jogalkotásban”¹³³, vagyis a Szenátust.

Ebben az esetben a szükségállapottal kapcsolatos elméletek közül a klasszikus etatista elmélet az, ami releváns. Ennek értelmében az abnormális helyzetekben az államot nem köti a pozitív jog, mert az államot is megilleti az önvédelem joga és lényegében nem köti a jogalkotót – jelen esetben a főkancellárt – a felhatalmazás. Így Palpatine kvázi bármilyen jogot „alkothatott”, az állam védelme miatt.

VIII.2. Szükségállapottal és szükségrendeletekkel kapcsolatos elméletek

A szükségállapottal és a „szükségrendeletekkel” kapcsolatban két elmélet alakult ki: egy etatista, azaz államközpontú elmélet és egy alkotmány-központú elmélet. A következőkben a szükségrendeletek létjogosultságát igyekszem igazolni, magyarázni, hogy ezek miért és hogyan jelennek, jelenhetnek meg az alkotmányokban. „A szabályozás alkotmány- vagy államközpontú voltát befolyásolja az is, hogy az adott alkotmány mennyire részletesen szabályozza a különleges jogrendet. A szűkszavú alkotmányi szabályozás államközpontú, a részletező alkotmányközpontú megfogalmazást sejtet.”¹³⁴

Az etatista elméletben feltételezik, hogy az állam a jogot megelőző – tehát nem a pozitív jogon, hanem valamiféle természetjogon alapuló – jogosultsággal rendelkezik arra, hogy önvédelme érdekében cselekedjen. Az etatista felfogás két további altípusra osztható: egy klasszikus és egy mérsékelt felfogásra. A klasszikus felfogás szerint ez a jogosultság a pozitív jog által korlátozhatatlan, a mérsékelt felfogás szerint azonban a pozitív jog felülírhatja ezt, a pozitív jog előtti állami jogosultságot.

A klasszikus felfogás értelmében, Klaus Stern gondolatai alapján „az állam minden esetben rendelkezik a szükséghelyzetből eredő íratlan és a pozitív jogrend felett álló jogosultságával, amelyet a pozitív jog sosem képes korlátozni.”¹³⁵ A pozitív jog felett álló szükségállapotra vonatkozó jog elmélete Carl Schmitt nevéhez kötődik; „a normákat kizárólag a normális helyzetekben lehet alkalmazni, és ezért a normális helyzet előfeltevése a normák alkalmazhatóságának pozitív jogi eleme.”¹³⁶ „Ezért a normák a kivételes helyzetekben nem kötik az államot, s e helyzetekben az állam értelemszerűen rendelkezik az önvédelem jogával. A kivételes helyzetek abnormális jellege miatt egy norma sosem írhatja felül az állam ilyen jellegű jogosultságát.”¹³⁷ Tehát a Schmitt féle értelmezésben a lényeges politikai döntések

¹³¹ Balássy i. m. 5.o., ld. még Tóth J. Zoltán (szerk.): *Jogalkotástan*. Dialóg Campus, Budapest, 2019, 103–104.o.

¹³² Uo. 5-6.o.

¹³³ Uo. 7.o.

¹³⁴ Csink Lóránt: *A különleges jogrend bevezetésének alkotmányjogi megközelítése*, in: Kádár Pál: *Védelmi-Biztonsági Szabályozási és Kormányzástani Műhelytanulmányok 2023/3.*, Nemzeti Közszerológati Egyetem Védelmi-Biztonsági Szabályozási és Kormányzástani Kutatóműhely, Budapest, 5. (a továbbiakban: Csink, 2023)

¹³⁵ Jakab: i.m. 44.o.

¹³⁶ Uo. 44.o.

¹³⁷ Uo. 44. o.

az abnormális helyzetekben a pozitív jog felett állnak és nem kötik az államot, hiszen az állam is rendelkezik az önvédelem jogával, amely természetjogi alapokon nyugszik: a természetjog, amit az irodalomban általában *ius naturalénak* neveznek, „mindenki számára azt a szabadságot jelenti, hogy önnön erejét saját akarata szerinti lényének, vagyis életének megoltalmazására használhatja, s következtetésképpen mindent megtehet, amit e cél érdekében saját megítélése és értelme szerint a legelőnyösebbnek tart.”¹³⁸

A mérsékelt elmélet értelmében „a pozitív alkotmányjog felülírhatja az állam pozitív jogot megelőző létezési jogosultságát. Ez a felülírás pedig egy részletes szabályozás formájában történhet meg.”¹³⁹

Az alkotmány-központú elméletben a kiindulási pont a pozitív jog, azaz az alkotmány. A szükségállapotban az alkotmány által megnevezett jogkörökre korlátozódik a felhatalmazott hatásköre. Ennek oka a visszaélések visszaszorításában keresendő. „Ez a felfogás a szükségállapotra nem, mint az alkotmányosság határain kívül álló helyzetre, hanem mint egy alkotmányos *lex specialis*-ra tekint.”¹⁴⁰

E két nézet sem tartható fenn, mert a legelkötelezettebb alkotmányközpontú felfogás is az állam megmentése miatt engedményeket kell tenni a normál állapotban lévő alkotmányos megoldásokból; az etatista nézet szerint sem lehet bármit megtenni jogi korlát nélkül.¹⁴¹ „Egy tiszta államközpontú felfogás esetén egyáltalán nincs szükség jogi vagy alkotmányos szabályozásra, hiszen az ügyis félretehető, ha a helyzet úgy kívánja.”¹⁴²

A legtöbb európai alkotmány alkotmányközpontú, azaz az alkotmányok – elméletben – elismerik, hogy a különleges jogrend kezelésének van valamilyen alapja. „A gyakorlatban [...] a jog igazodik a valósághoz; a törvényi, sőt az alkotmányi szabályokat is ahhoz igazítják, hogy az adott helyzet kezeléséhez mi célszerű. [...] A bevezetett intézkedések alapja az alkotmány, amit azonban az adott helyzetben megkövetelt szempontok szerint kell értelmezni”¹⁴³

A Galaktikus Alkotmány folyamatosan elvesztette a súlyát, mint jogi dokumentum és ez nyílt utat biztosított a főkancellár számára, hogy kikiáltssa a Galaktikus Birodalmat. Arra nincsen utalás, hogy a birodalmi időkben hatályban maradt-e az Alkotmány. Ha igen, akkor pusztán látszatként és végső soron egy alkotmány nélküli helyzet, garanciák nélküli hatalomgyakorlás az, amit IV.-V.-VI. epizódban látunk.

VIII.3. Katonai parancs

A rendelet mellett érdemes kitérni egy ezzel ellentétes álláspontra is, mely szerint a 66-os parancs inkább katonai parancs. Az Alkotmány alapján a főkancellár volt a hadsereg főparancsnoka a különleges jogrend idején, az Alkotmánynál fogva rendelkezhetett a sereg felett, adhatott parancsot. Nem szükségszerű, hogy jogszabály legyen a 66-os parancs, mert egy galaktikus állampolgárnak nem vált kötelezővé, hogy megöljön egy Jedit, ha meglátott egyet (ebben az esetben csak jelentési „kötelezettsége” volt¹⁴⁴, hasonlóan a zsidók jelentéséhez a II. világháború alatt). Az utasítás csak a katonákra – hadseregre – volt hatályos, egy egyszeri utasítást jelentett.

Fontos aspektusként kiemelendő, hogy a Köztársaság háborúban állt a Független Rendszerek Konföderációjával. A háborúban a Jedik tábornokokként szolgáltak a Köztársaság hadseregében, így annak főparancsnokára – a főkancellárra – támadni nem csak fелsęgsęrtęs, de katonai bűncselekmény is – árulás –, amelyre a 66-os parancs egy kvázi statáriális ítélet is, az árulókat a katonaság helyben kivégezte. Az előbb említettek értelmében katonai utasításnak is tekinthető.

Összegzés

¹³⁸ Hobbes, Thomas: *Leviatán vagy az egyházi és világi állam formája és hatalma*. (ford.: Vámosi Pál) I. kötet. Kossuth Kiadó, Budapest, 1999. 171.o.

¹³⁹ Jakab: i. m. 44.o.

¹⁴⁰ Uo. 46.o.

¹⁴¹ Vö. Csink, 2023 i. m. 5.o.

¹⁴² Uo. 5.o.

¹⁴³ Uo. 5.o.

¹⁴⁴ ld. *Star Wars: Históriák*, rendezte: Filoni, Dave, Lucasfilm, 2022-, magyar változat: 2022-, 1. évad 6. epizód, 0:10:00; ld. még 2. évad 5. rész, 0:01:00 és 0:04:20.

„Az emlékirataimban el fogom mesélni, hogy mivel járultál hozzá az életemhez...”¹⁴⁵

Valóban hasznos olyasféle művekkel foglalkozni, mint a Star Wars? Fontos megállapítani, hogy a különböző műfajokból, témákból más és más következtetések vonhatók le, ezért e kérdés pontosításra szorul. Talán az a helyes kérdés: milyen művekkel érdemes foglalkozni?

Hova sorolható be a Star Wars? Műfaji besorolásának két legkézenfekvőbb lehetősége a sci-fi és a disztópia. Sci-fi, hiszen a mű története egy fiktív galaxisban játszódik; disztópikus, mert története egy a legrosszabb, elnyomó, zsarnoki állami berendezkedést mutat be. De egyértelmű besorolás nem határozható meg, hiszen egyszerre mindkettő is. A Star Wars „hétköznapi hangon számol be egy kitalált világ rendkívüli eseményeiről, s a történet a saját keretei között „happy end”-del végződik”¹⁴⁶

A jog és irodalom egyik fontos kérdése, hogy e kettő között fennálló kapcsolat megmarad-e „a „hasznos magyarázat” szintjén.”¹⁴⁷ A dolgozattal egy lehetséges szimbiózis felé mutató diskurzus¹⁴⁸ megvalósítása is a célom volt. Emellett bemutatni azt, miként is szövi át még a fiktív világok működését a jog, azaz hogyan jelenhet meg a különleges jogrend vagy éppen a jogforrások egy disztópikus sci-fiben. A művészeti alkotás kapcsán az alkotmányjog igencsak érzékeny területeit, azok határait, karakterisztikáját és az egymásba való átmenet sajátosságait veszi górcső alá.

A dolgozatban igyekeztem egy disztópikus környezetben igazolni és nem pusztán levezetni, hogy miért is veszélyes a különleges jogrendek alkalmazása, bemutatni ultima ratio jellegét. Alkalmazása nem lehet pusztán cél, hanem a fenyegetés elhárításának eszköze, mert ellenkező esetben a demokrácia hibernálódik.

Az elemzésül választott műben létezik egy önkényes jogfogalom, amelyet a hatalom kényére, kedvére alkalmaz, melynek következménye, hogy az uralkodó nem lesz más, mint *legibus solutus*. A klónok háborújából fakadó különleges jogokkal felruházott főkancellár maga szabott korlátokat intézkedéseinek. E jelenség odáig fajult, hogy megtörténhetett egy kvázi legitim népirtás és egy diktatúra kialakítása, hiszen *inter arma silent leges*. A legitim diktatúra kialakulását követően fenn kellett azt tartani, amelyben kulcsfontosságú szerepet töltött be a félelem, pontosabban annak generálása és megtartása.

Véleményem szerint a Star Wars egy olyan mű, amelynek számos aspektusa elemezhető, elemezendő a jog által nyújtott eszközökkel, hiszen a mű eseményei – és mint sokszor maga az irodalom is – a közel- és távolmúlt hibáira igyekszik reflektálni és ezáltal tenni világunk jövőéért.

¹⁴⁵ Luceno i. m. 283. o.

¹⁴⁶ H. Szilágyi i. m.15.o.

¹⁴⁷ Rixer Ádám: *Jog és szépirodalom*. 165.o. In *Iustum Aequum Salutare*, VIII. 2012/2.szám, 165 – 194.o.

¹⁴⁸ Vö. Uo. 167.

Irodalomjegyzék

1. Balássy Ádám Miklós: *A hatalommegosztás és hatalomfelosztás doktrínája – Government Is Like Fire, a Dangerous Servant and a Fearful Master* In Jogelméleti Szemle, 2020/1.szám, 1–17.o.
2. Balássy Ádám Miklós: *A kormányhatározatról – tanulmány a magyar közigazgatásból.* In Jogelméleti Szemle, 2022/3.szám.
3. Balássy Ádám Miklós: *Általános jogforráselméletek.* In De iurisprudencia et iure publico, 14. 2023/2. szám, 1–16.o.
4. Balássy Ádám Miklós: *Az Országgyűlési határozatokról – és a Házzsabályról.* In Jogelméleti Szemle, 2024/3. szám.
5. Balássy Ádám Miklós: *Jogállam, joguralom vagy jogállami joguralom? A különálló Közigazgatási Bíróságról szóló T/6295-ös törvényjavaslat problematikái.* In KRE–DIT, 2019/3.szám. <http://www.kre-dit.hu/tanulmanyok/balassy-adam-miklos-jogallam-joguralom-vagy-jogallami-joguralom-a-kulonallo-kozigazgatasi-birosagrol-szolo-t-6295-os-torvenyjavaslat-problematikai/>
6. Balássy Ádám Miklós: *Kormányrendelet – tanulmány a magyar közigazgatásból.* In De iurisprudencia et de iure publico. 2023/1. szám, 2–14.o.
7. Benedek Ferenc – Pókecz Kovács Attila: *Római magánjog.* Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest, 2021.
8. Bujdosó András: *A Star Wars elemzése kormányzástani szempontból.* 2019, https://www.youtube.com/watch?v=fQ_haDBYPYg
9. Charles, Michael B.: *Remembering and Restoring the Republic: Star Wars and Rome.* In *Classical World*, Johns Hopkins University Press, Vol. 108, No.2, Winter 2015, pp. 281–298.
10. Csink Lóránt: *A különleges jogrend bevezetésének alkotmányjogi megközelítése.* In Kádár Pál: *Védelmi-Biztonsági Szabályozási és Kormányzástani Műhelytanulmányok 2023/3.*, Nemzeti Közszoigálati Egyetem Védelmi-Biztonsági Szabályozási és Kormányzástani Kutatóműhely, Budapest, 1–13.o.
11. Csink Lóránt: *Alapjogok a különleges jogrend idején.* In Kádár Pál: *Védelmi-Biztonsági Szabályozási és Kormányzástani Műhelytanulmányok, 2022/8.*, Nemzeti Közszoigálati Egyetem Védelmi-Biztonsági Szabályozási és Kormányzástani Kutatóműhely, Budapest, 1–13.o.
12. Csink Lóránt: *Mikor legyen a jogrend különleges?* In Iustum Aequum Salutare XIII. 2017/4.szám, 7–16.o.
13. Dicey, Albert Venn: *Bevezetés az angol alkotmányjogba.* (ford.: Tarnai János) Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1902.
14. Fazekas János: *A központi igazgatási szervek.* In Fazekas Marianna (szerk.): *Közigazgatási jog Általános rész I.* Elte Eötvös Kiadó, Budapest, 2023, 143–182.o.
15. Földi András – Hamza Gábor: *A római jog története és intézői.* Oktatóskutató és Fejlesztő Intézet, Budapest, 2016, 19–23.o.
16. H. Szilágyi István: *A Gyűrűk Ura: a mese és a bontakozó jogászai bölcsesség.* In H. Szilágyi István: *Jog – irodalom: Tanulmányok a „jog és irodalom” témaköréből.* Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Összehasonlító Jogi Intézet, Szeged, 2010.
17. Hobbes, Thomas: *Leviatán vagy az egyházi és világi állam formája és hatalma.* (ford: Vámosi Pál) I. kötet. Kossuth Kiadó, Budapest, 1999.
18. Hoffmann István: *Szervezet, hatalom, apokalipszis – a „szervezet” ereje a Battlestar Galacticában és a Star Warsban.* In Tóth Csaba: *Fantasztikus világok.*, Athenaeum Kiadó, Budapest, 2017, 34–61.o.
19. Hortensius, Peter: *Exactly What is the Galactic Republic? A Constitutional Analysis.* 2022, <https://crude-mirror.com/galactic-republic/>
20. Jakab András – Till Szabolcs: *A különleges jogrend.* In Trócsányi László et. al. (szerk.): *Bevezetés az alkotmányjogba (Nyolcadik, átdolgozott kiadás).* ORAC, Budapest, 2021, 437–484.o.
21. Jakab András – Till Szabolcs: *Alkotmányvédelem – Különleges jogrend.* https://jak.ppke.hu/storage/tiny_mce/uploads/old/uploads/articles/2166539/file/10_Alkotmanyvedelem_kulonleges_jogrend.pdf
22. Jakab András: *A szükségállapot alapvető dilemmája és jogi természete a német alkotmányjog és irodalma tükrében.* In Jogtudományi Közlöny, 2007/2. szám.
23. Jellinek Georg: *Általános államtan.* (ford.: Szilágyi Péter) Osiris Kiadó, Budapest, 1994.

24. Kádár Pál – Hoffman István: *A különleges jogrend és a válságkezelés közigazgatási jogi kihívásai: a „kvázi különleges jogrendek” helye és szerepe a magyar közigazgatásban.* In *Közjogi Szemle*, 2021/3.szám.
25. Kádár Pál: *A Védelmi-Biztonsági Szabályozási Reform Rendszer Alapelgondolásának Elemzése és Lehetséges Perspektívái.* In Kádár Pál: *Védelmi-Biztonsági Szabályozási És Kormányzástani Műhelytanulmányok 2022/8.*, Nemzeti Közszoigálati Egyetem Védelmi-Biztonsági Szabályozási és Kormányzástani Kutatóműhely, Budapest, 1–32.o.
26. Kelemen Roland: *A háború esetére szóló kivételes intézkedéseket tartalmazó 1912. évi LXIII. törvény országgyűlési vitája és sajtóvisszhangja.* In *Parlamenti Szemle*, 2016/1.szám.
27. Kojá, Friedrich: *Állami szükségállapot és a szükségállapotra vonatkozó jog.* In Takács Péter (szerk.): *Államtan.* Szent István Társulat, Budapest, 2003.
28. Lattmann Tamás: *A klónháború és a hadviselés joga.* In Kis Kelemen Bence – Nagy Ádám: *Az ébredő jogerő.* Athenaeum Kiadó, Budapest, 2021, 327–361.o.
29. Locke, John: *Második értelmezés a polgári kormányzatról.* (ford.: Endreffy Zoltán) In *Polis*, Budapest, 1999.
30. Luceno, James: *Tarkin.* Szukits Könyvkiadó, Szeged, 2016.
31. Machiavelli, Niccoló: *A fejedelem.* Trubadúr Kiadó, Budapest, 2022.
32. Mészáros Gábor: *Uralhatja-e a jog a kivételes állapotot? A kivételes állapot elmélete két rivális állaspont alapján.* In *Iustum Aequum Salutare*, XIII. 2017. 31-41.o.
33. Móré Sándor: *A nemzetiségi szószólói intézmény jogi kerete és működésének első két éve.* In *Parlamenti Szemle*, 2016/2.szám, 30–51.o.
34. Napóleon, Bonaparte: *Az uralkodás művészete.* Trubadúr Kiadó, Budapest, 2022.
35. Ősze Áron: *A különleges jogrend alaptörvényi reformja.* In *Parlamenti Szemle*, 2021/1.szám, 5–21.o.
36. Pókecz Kovács Attila: *A római köztársaság válsága I. (i. e. 133-44).* In *JURA*, 2009/2.szám, 139–152.o.
37. Pozsár-Szentmiklósy Zoltán: *Az arányossági teszt a jogalkalmazásban.* In *Alkotmánybírószági Szemle*, 2016/2.szám. <https://szakcikkkadatbazis.hu/doc/2138946>
38. Rixer Ádám: *Jog és szépirodalom.* In *Iustum Aequum Salutare*, VIII. 2012/2.szám, 165–193.o.
39. Schanda Balázs: *Az államalkotó tényezők.* In Trócsányi László et. al. (szerk.): *Bevezetés az alkotmányjogba (Nyolcadik, átdolgozott kiadás).* ORAC, Budapest, 2021, 93–112.o.
40. Szun-Ce: *A háború művészete.* Trubadúr Kiadó, Budapest, 2022.
41. Tóth J. Zoltán (szerk.): *Jogalkotástan.* Dialóg Campus, Budapest, 2019.
42. Tóth J. Zoltán, *Jog- és Államelmélet.* Patrocinium, Budapest, 2019.
43. Tóth J. Zoltán: *Az utópia mint disztópia.* In Fekete Balázs – Molnár András (szerk.): *Iustitia emlékezik: Tanulmányok a „Jog és Irodalom” köréből.* Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet, Budapest, 2020, 273–286.o.
44. Tóth Norbert et. al.: *„Ha ez diplomáciai úrhajó, mutasson nekem egy diplomatát!” – nemzetközi jog és diplomácia a Star Warsban.* In Kis Kelemen Bence – Nagy Ádám: *Az ébredő jogerő,* Athenaeum Kiadó, Budapest, 2021, 250–273.o.
45. Trócsányi László – Csink Lóránt: *Államforma, Kormányforma, Államszerkezet.* In Trócsányi László et. al.(szerk.): *Bevezetés az alkotmányjogba (Nyolcadik, átdolgozott kiadás),* ORAC, Budapest, 2021, 79–92.o.
46. Trócsányi László: *A különleges jogrend elméleti kérdései.* In Nagy Zoltán – Horváth Attila (szerk.): *A különleges jogrend és nemzeti szabályozási modelljei,* 2021.
47. Varga Csaba (szerk.): *Kelsen, Hans: Tiszta jogtan.* (ford.: Bibó István) ELTE Bibó István Szakkollégium, Budapest, 1988.
48. Varga Csaba (szerk.): *Schmitt, Carl: A politikai teológia.* (ford.: Paczolay Péter) ELTE ÁJK, 1992.

Felhasznált művek

1. *Andor*, rendezte: GILROY, Tony, Lucasfilm, 2022, magyar változat: 2022
2. *Star Wars I. rész – Baljós árnyak*, rendezte: LUCAS, George, Lucasfilm, 1999, magyar változat: 1999

3. *Star Wars II. rész – A klónok támadása*, rendezte: LUCAS, George, Lucasfilm Ltd., 2002, magyar változat: 2002
4. *Star Wars III. rész – A Sithek bosszúja*, rendezte: LUCAS, George, Lucasfilm Ltd., 2005, magyar változat: 2005
5. *Star Wars IV. rész Egy új remény*, rendezte: LUCAS, George, Lucasfilm, 1977, magyar változat: 1997
6. *Star Wars: Históriák*, rendezte: FILONI, Dave, Lucasfilm, 2022- , magyar változat: 2022-

Verébi Máté
Károli Gáspár Református Egyetem
Állam- és Jogtudományi Kar
Jogelméleti Tanszék
III. éves joghallgató, demonstrátor

XVI. évfolyam | Vol. XVI
2025/1-2. szám | No. 1-2./2025
Tanulmány | Article
www.mjat.hu

A háború mint eszköz jogi szabályozásának gyökerei

The Early Legal Regulations of Instrumental War

ABSTRACT

Although the subject of my thesis - the early appearances of the law of war - at first sight may seem remote and of purely theoretical, I believe that an understanding of the deepest and most elementary motivations for the regulation of war and the context in which they evolved is an inevitable condition for the resolution of present wars and for the more successful prevention of future armed conflicts, and that is the intention that guided my research.

Because of the relative uncharted territory of the subject, I first sought to examine the moral relationship to war on a broad philosophical scale, so in the second half of my thesis I could draw meaningful conclusions about war in antiquity by analysing specific historical situations and laws, and then, on the basis of theoretical and historical findings, draw a distinction between legally regulated, institutional war and primitive human combat.

As a result of my research, I have been able to create an overview which, in an unusual way, does not focus on the law of war in force and its development over the previous few centuries, but rather on the earliest possible manifestations of war law and their ideological and historical significance. I have managed to come one step closer to an otherwise impossible definition of war by distinguishing it from the violent conflict situations that existed before its inception, and during that, I have been able to point out the particularly difficult evolution of the regulation of warfare and the essential aspect of how, despite all its cruelty and destruction, mankind has always, in its soul, always wished to avoid war.

KEYWORDS: War; law of war; antiquity; East; international law

Bevezetés

Az történelem jelenségei nem ítéletképesek meg objektív módon kizárólag a saját korunk szemszögéből. José Ortega y Gasset *A tömegek lázadása* c. művében ennek kapcsán a következőképpen vélekedik a háború intézményéről: A háború szörnyű és elkerülendő, azonban ezen túl – írja Ortega – „bizonyos konfliktusok megoldására tett hatalmas emberi erőfeszítés”, amely „létrejöttékor felbecsülhetetlen haladást jelentett”.¹ Ortega állítása három dolgot feltételez: Először, a konfliktushelyzetek az emberi létezés szerves részét képezik, így a természeti állapot organikus velejárói, másodsor a háború ezen konfliktusok kezelésének az eszköze, harmadszor pedig a háborúnak valamikor létre kellett jönnie, és ez az időpont nem egyezik az ember létrejöttével. Ebből egyenesen következik, hogy a háború kialakulása előtt is létezett emberi küzdelem, ez azonban azt jelenti, hogy ennek a harcnak különböznie kellett a háborútól. Azonban amíg a leigázottak rabszolgaságba vetése és megölése között világos a különbség, a háború és az ősközösségi harc differenciálása nem ilyen egyértelmű.

I. A háború és a jog kapcsolatának filozófiai alapjai

I. 1. A háború fogalma

Azért, hogy az Alapvetésben lefektetett elhatárolási problémát feloldjuk és megállapítsuk a különbséget maga a háború és a háború létrejötte előtti harc között, mindenekelőtt tisztáznunk kell, hogy pontosan mit értünk háború alatt.

I. 1. 1. A háború mint állapot

Annak ellenére, hogy a háborút a nemzetközi jog sosem definiálta, valamint hogy a jogi meghatározása egyes jogászok szerint egyenesen lehetetlen, számos kísérlet történt a fogalmi kereteinek kialakítására, ezek jelentős része pedig a háborút állapotként fogja fel. A szemlélet legékeesebb példája Hugo Grotius álláspontja, aki kiemeli, hogy „a háború az egymás ellen harcolók állapota”² és nem pedig a hadviselők cselekvése.

Ez a módszer azonban félrevezető lehet a háború jogi természetének és szabályozásának megértése szempontjából. Persze lehetséges a háborúra pusztán hadiállapotként és a felek közti speciális jogviszonyként tekinteni, de éppen a hadijog legkarakteresebb részének, a humanitárius jelentőségű tiltó normáknak nem a helyzet, hanem az emberi cselekvés a tárgya. Tehát annak ellenére, hogy Grotius szerint a háború a hadiállapotot jelenti, a szabályozásának természetéből eredően a háború immanens módon sokkal inkább egy emberi cselekvés, mintsem egyszerűen egy fennálló helyzet.

I. 1.2. A háború mint eszköz

A háborúk kezdeti természete tehát – a tárgyalt Ortega-tézis értelmében – egy konfliktusfeloldó eszköz-jelleget feltételez. Ezzel összefügg Carl von Clausewitz meghatározása, miszerint a háború „az erőszak ténye, mellyel az ellenséget saját akaratunk teljesítésére kényszeríteni igyekszünk.”³ Clausewitz értelmezése szintén módszerként és eszközként ragadja meg a háborút, amely egy instrumentum a céljaink elérése érdekében a másik féllel szemben.

Közvetlen a peloponnészoszi háború kitörése előtt Athén a Lakedaimónnal való konfliktusát a korábbi megállapodásuk szerinti rendezéssel szeretne volna feloldani, azonban a spártaiak – Periklész

¹ Ortega y Gasset, José: *A tömegek lázadása*. Helikon Kiadó, Budapest, 2019. 271. o.

² Grotius, Hugo: *A háború és a béke jogáról I. kötet*. Pallas Stúdió – Attraktor Kft., Budapest, 1999. 29. o.

³ Clausewitz, Carl von: *A háborúról*. Athenaeum Kiadó, Budapest, 1917. 13. o.

szavaival – „*inkább háborúval, nem pedig tárgyalással óhajtják megoldani a vitás kérdéseket.*”⁴ A helyzet jól mutatja a háború eszközjellegét. Adott egy államközi konfliktus, amelyre több instrumentum is megoldást nyújthat, de ezek közül Lakedaimón nem a diplomácia, hanem a fegyveres harc eszközének használatát szorgalmazta.

Egyiptomban a XIX. és XX. dinasztia kora alapvető változásokat hozott a monarchia-felfogásban. Innentől tekinthetünk a királyi címre hivatalként, amely szemlélet a korábbi teokratikus felfogáshoz képest jelentős legitimációs problémákat okozott az egyiptomi uralkodóknak.⁵ A helyzet hasonlít az előbbi szituációhoz. Az királynak meg kellett oldania egy uralmát veszélyeztető problémát, ehhez pedig különböző eszközök álltak rendelkezésére. Egyes királyok intenzív templomépítéssel, a legtöbben viszont hadakozással szereztek maguknak legitimációt.⁶ Az ázsiai katonai hódítások elengedhetlenné váltak a hatalom megszilárdításához, és ez vezetett a hosszan elnyúló hettita-egyiptomi konfliktushoz, ami pedig ismét egy másik konfliktuskezelő módszerrel, békeszerződéssel zárult.⁷

Az imént említett két történeti szituáción kívül még számos esetben ugyanezt látjuk. A háborút az ember konfliktusfeloldó eszközként használja más lehetséges módszerek helyett. Vagyis a különböző érdekellentéteket fel lehet oldani tényleges fizikai harccal, illetve ezt mellőző alternatív módokon is. „*Kétféle módszerrel lehet harcolni: törvényekkel vagy erőszakkal*”, foglalja össze Niccoló Machiavelli a történelmi jelenséget.⁸ Ha a háború jogfilozófiai gyökereit szeretnénk feltárni, hiba lenne tehát pusztán államok közti meghatározott viszonyként, állapotként tekintenünk a jelenségre. Ez maradéktalanul összefügg Immanuel Kant azon állításával, miszerint a háború kisegítőeszköz a népek számára, hogy azok érvényesítsék a jogukat.⁹ Ez a fajta eszközjellegű, instrumentális háború léte azonban még mindig nem ad magyarázatot arra, hogy mi a különbség közte és a létrejöttét megelőző erőszak között.

I. 2. A jog és a háború

Ha a háborút a jogintézményi jellege határozza meg és különbözteti meg az azt megelőző állapottól, az intézményesülésének feltétele az erőszak egyéb formáitól való elhatárolása, illetve az ezáltal történő meghatározása.¹⁰ Ennek értelmében a háborút a kialakulása előtti harcoktól nem a létszámok vagy a kiterjedés különböztette meg, hanem a szabályozás.

Ha a harc nincs szabályokhoz kötve, azt csak abszolút harcnak,¹¹ de legfeljebb irtó háborúnak tekinthetjük, azonban Kant kiemeli, hogy ez utóbbit fogalmilag is el kell különíteni magától a szűk értelemben vett, szabályozott háborútól.¹² A neolitikumtól a városállamok háborúi hiába haltak meg hatalmas embertömegek különböző harcokban, ezek a zavargások nem minősíthetők háborúnak, hiszen az erőszakot az államok még nem fejlesztették szervezetté.¹³

A háború szabályok közé szorítása nem történhetett az ember természeti állapotában, hiszen a hadviselési szabályok pusztán az ösközösségek kezdetleges kényszerítő gépezete által, központosított hatalom híján nem lettek volna kikényszeríthetők. A háború kialakulásának tehát szorosan össze kellett függenie az államiség létrejöttével. „*A háború tehát nem ember és ember, hanem állam és állam közötti*

⁴ Thuküdidész: *A peloponnészoszi háború*. Osiris Kiadó, Budapest, 2023. 97-98. o.

⁵ Gnirs, Andrea M.: *Ancient Egypt*. In Kurt Raaflaub – Nathan Rosenstein (szerk.): *War and Society in the Ancient and Medieval Worlds: Asia, The Mediterranean, Europe, and Mesoamerica*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1999. 88. o.

⁶ Uo.

⁷ Manning, Joseph G.: *Egypt*. In Peter Fibiger Bang – Walter Scheidel (szerk.): *The Oxford Handbook of The State in the Ancient Near East and Mediterranean*. Oxford University Press, New York, 2013. 78. o.

⁸ Machiavelli, Niccoló: *A fejedelem*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1991. 72. o.

⁹ Kant, Immanuel: *Az örök béke*. Európa Kiadó, Budapest, 1985. 12. o.

¹⁰ Alonso, Victor: *War, Peace and International Law in Ancient Greece*. In Kurt A. Raaflaub (szerk.): *War and Peace in the Ancient World*. Blackwell Publishing Ltd., Oxford, 2007. 215. o.

¹¹ Clausewitz: i. m. 47. o.

¹² Kant: i. m. 12. o.

¹³ Virilio, Paul – Lotringer, Sylvère: *Tiszta háború*. Balassi Kiadó – BAE Tartóshullám, Budapest, 1993. 7. o.

viszony”¹⁴ – írja Rousseau. A kormányzatok mérete és jelentősége egyenesen arányosan változik a termelésre, államszervezésre, védelemre és hadviselésre fordított erőfeszítéseikkel, így a háborúskodás nem csak az államok elengedhetetlen tevékenységévé vált, de azok kialakulásának hajtóerejét is jelentette.¹⁵ Ez kifejezetten igaz a Közel-Kelet, és főleg Mezopotámia viszonyaira, amely területek a földrajzi és társadalmi okok következtében relatíve erősen ki voltak téve a különböző népek bevándorlásának.¹⁶

Világos tehát, hogy a hadviselés szabályozásához szükséges az állami működés, az államisághoz pedig – még ha annak nem is elsődleges kialakító oka – szükséges a szervezett haderő. Mindezek alapján a háború szabályokkal történő megszervezése elválaszthatatlan az államiságtól, a háborút megelőző ösközösségi harc pedig az ember természeti állapotától. Mivel a szabályozás nélküli harcot csak szűk értelemben vett háborúnak nevezhetjük, továbbá mivel az eszközjellegű, instrumentális háború csak állami szabályozással valósulhat meg hatékonyan, kijelenthetjük, hogy a háború egy intézmény, tekintettel arra, hogy az intézmények alapja egy elfogadott, tartós szabályrendszer.

A természeti állapot ösközösségi fegyveres konfliktusai és a háború közötti elhatárolást tehát a jog alapján tudjuk elvégezni. A háború egy jogintézmény, ezért a status naturalis harcai nem tekinthetők háborúnak. Ez utóbbiak pusztán a konfliktusokat jelentik, amelyeket az ember a háború intézményével megpróbál feloldani.

Mindezek után azonban fel kell tennünk a kérdést: Egészen biztos, hogy a természeti állapotra jellemző volt a harc? Ugyanis, ha a status naturalis emberei semmilyen konfliktusban nem álltak egymással, és a vagyoni viszonyok kezdetlegessége miatt nem beszélhetünk az ösközösségek harcáról, akkor az azt jelentené, hogy a háború nem egy konfliktusfeloldó jogintézmény, hiszen maga az állam és ezáltal a háború jogintézményének keletkezése előtt nem is voltak megoldandó konfliktusok.

III. A háború jogának kialakulása az ellenséghez való viszony tükrében

III. 1. A primitív társadalmak háborúi

III. 1. 1. Háborús szokások

Logikusnak találtam, hogy a háború tételes szabályainak tárgyalása előtt megvizsgáljam a status naturalis fegyveres konfliktushelyzeinek általános normáit azonban mivel a természeti állapot nem egy konkrét módon meghatározható történelmi szituáció, hanem csak a közösségi fejlődés első fázisa, nehéz mélyebb következtetéseket levonni a status naturalis és a status humilis közti átmenet háborúra vonatkozó változásairól.

Mivel e kereteken belül a háború pozitív szabályozásáról nem beszélhetünk, írásos emlékeink pedig nincsenek erre vonatkozóan, pusztán elméleti síkon kellene megállapítanunk, hogy a ius naturale tartalmazott-e olyan szokás-szintű normákat, amelyekből már a háború intézményi jellegére, esetleg annak gyökereire ismerhetünk. Ez azonban túlságosan bizonytalan eredményt szülne.

Azar Gat szerint azonban a mezőgazdasági termelést nem ismerő, a XX. században is vadászó-gyűjtögető életmódot folytató népek primitív hadviselési szokásai állhatnak a legközelebb a természeti állapot emberének viszonyaihoz.¹⁷ Az izraeli kutató számos különböző, észak-amerikai és yanomamo indiánokról, alaszakai eszkimókról, hegyi pápuákról és aboriginekről szóló antropológiai, történeti és

¹⁴ Rousseau, Jean-Jacques: *A társadalmi szerződésről, avagy A politikai jog elvei*. PannonKlett, Budapest, 1997. 17. o.

¹⁵ Tilly, Charles: *War Making and State Making as Organized Crime*. Cambridge University Press, Cambridge, 1985. 182. o.

¹⁶ Garfinkle, Steven J.: *Ancient Near Eastern City-States*. In Peter Fibinger Bang – Walter Scheidel (szerk.): i. m. 115. o.

¹⁷ Gat, Azar: *War in Human Civilization*. Oxford University Press, New York, 2006. 116. o.

szociológiai értekezés alapján foglalta össze a vizsgált közösségek hadviselési formáit. Ezek a szokások meglepően kevésbé tértek el egymástól.¹⁸ Annak ellenére, hogy a késő-pleisztocén ősközösségeinek kezdetleges jogi berendezkedéséről és harci szokásairól szinte semmit sem tudunk, a XX. században vizsgált primitív közösségek viszonyai alapján már becsléseket tudunk végezni az államiság és az instrumentális háború keletkezése előtti harci normákra.

A vadászó-gyűjtögető ember a 20-70 fős nagycsaládján kívül átlagosan 500 fős nagyobb közösségekben élt, ezek a regionális közösségek pedig már kereskedtek egymással, közös rituálét tarthattak és persze hadat is viselhetek egymás ellen.¹⁹ A primitív társadalmakra már jellemzőek a táncos és rituális lándzsadobásokkal lefolytatott szertartásos ütközetek, amelyek gyakran csak az első vérig, esetleg már az előtt véget értek, így akár áldozatok nélkül elrendezettnek tekinthették a küzdelmet kiváltó konfliktust.²⁰

Ez persze nem jelenti azt, hogy minden összecsapás ilyen békés volt. A különböző cselek, kiváltképp a lesből való támadások már az ősközösségek esetén is jelentős veszteségeket okoztak,²¹ éppen ezért a hadviselés leggyakoribb formája az ellenséges településen való rajtaütés volt. Egy falu sikeres lerohanása után a támadók jelentősebb különbségtétel nélkül ölhetnek meg bárkit a legyőzöttek közösségén belül, azzal együtt, hogy a nőrablás már ekkor bevett gyakorlat volt.²²

Ezek alapján viszonylagos taktikai tudással már rendelkezniük kellett a primitív társadalmak embereinek is, magára a harc folytatására viszont kevés kivétellel nem vonatkoztak szabályok. Az amazóniai yanomamókra jellemző a hadakozás egyfajta párbajja, harci játékká korlátozása,²³ de az ő konfliktusai túlságosan kis létszámú és intenzitású küzdelmekkel jártak ahhoz, hogy az államok közti intézményes háború előfutáraként tekinthessünk rájuk.

Az előzőek alapján az eszközjellegű háború és a szabályozatlan ősközösségi harc között történetileg nincs éles átmenet. A vizsgált primitív társadalmaknál küzdelem már ritualizált kereteket kapott, így megjelent többek között a harci festés szokása.²⁴ A fegyveres küzdelem leginkább törzsek és konföderációk közt zajlott, amennyiben az adott konfliktusra nem találtak más szokásjogi vagy politikai megoldást. A háborúzás szokásokba és intézményekbe ágyazódása már az államiság előtt megindult, és a konfliktusfeloldó eszköz-jelleg gyökerei pedig szintén felismerhetők. Mindezek ellenére azonban a konkrét szabályozás tekintetében ezek a tág értelemben vett háborúk nem sokban térnek el az állatvilág küzdelmeitől.²⁵

Ezen megállapítások azonban mindenképpen rugalmasan kezelendők. A fenti primitív társadalmak vizsgálatát éppen az tette lehetővé, hogy még a XX. századra sem tudták megélni a földművelés mérföldkövét, így a társadalmi fejlődés ősközösségi fázisában maradtak. Ennek oka az volt, hogy mind az amazóniai yanomamók, mind az eszkimók egyszerűen a föld megművelésére alkalmatlan területeken éltek. Tehát bár ezeket a népeket a status naturalis jellemzi, lehetséges, hogy minden más társadalmi, kulturális és gazdasági szempontból eltérnek a nyersanyagban gazdag régiók neolitikumi közösségeitől. Így minden XX. századi becslés ellenére a vizsgált primitív társadalmak nem feltétlenül feleltethetők meg a közel-keleti Kebara- vagy akár az európai megalitikus kultúráknak.

A primitív társadalmak hadviselésének két amerikai kutatója, Harry Holbert Turney-High antropológus és Quincy Wright politológus a következőképpen foglalta össze egymástól függetlenül az ősközösségi harcra vonatkozó szabályozási és szervezeti hiányosságokat: A primitív hadviselést elégtelen ellátási és utánpótlási rendszer, valamint a részvétel önkéntessége miatt gyenge mozgósítási képesség jellemezte, ez pedig lehetetlenné tette a hosszabb hadjáratok kivitelezését. Nem létezett egységes kiképzés, a vezetők parancsai és irányítási képességei pedig rosszak voltak, ezért a harcosok fegyelmetlenek voltak és ingatag harci kedvvel bírtak. Csak kevés kifejezetten ember elleni harcra alkalmas fegyvert használtak, az erősítéseket mellőzték, hivatásos harcosok természetesen nem léteztek, valamint nem beszélhetünk fegyvernemek szerinti tagozódásról sem. Kiemelten fontos továbbá, hogy a

¹⁸ Gat: i. m. 118. o.

¹⁹ Uo. 13. o.

²⁰ Uo. 117. o.

²¹ Uo.

²² Uo.

²³ Uo. 122. o..

²⁴ Uo. 121-122. o.

²⁵ Uo. 127. o.

primitív hadviselő felek harci taktikája nem volt hatékony és mellőzték a hadviselés bizonyos princípiumainak használatát.²⁶

Az ősközösségek harcosai minden bizonnyal többször betartották az egyes harci szabályokat a küzdelmeik során, de ezeket a normákat a harc alapelveivel együtt az esetek döntő többségében teljesen figyelmen kívül hagyták.²⁷ Olyan hatékonyan működő kényszerítő gépezetről tehát semmiképpen nem ebszélhetünk, amely a primitív népek háborúinak jogi szabályozására engedne következtetni.

II. 1. 2. *Status naturalis és status humilis*

A kérdés tehát adott: Minden eddigi alapján háború-e az ősközösségek közti harc? A legtagabb értelemben természetesen igen, de amennyiben eszközjellegű, intézményesült háborúról beszélünk, abban az esetben nem. Annak ellenére, hogy bizonyos állam- és írásbeliség nélküli közösségek, mint a cheyenne törzs, kifinomult jogrendszerrel rendelkeztek,²⁸ központi hatalomgyakorlás híján az ősközösségek harcai túl szabályozatlanok és spontánok voltak ahhoz, hogy háborúnak nevezhessük őket. „*A háború nem hirtelen keletkezik, elterjedése nem a pillanat műve*”²⁹ – írja Clausewitz, márpedig az állandó háborúk korszakát az ősközösségi rend felbomlása hozta el.³⁰ Összességében a természeti állapotban a harc konfliktusfeloldó eszközjellege ritualizált formában már megjelenik, de a szervezettsége és szabályozottsága nem éri el azt a szintet, hogy jogintézményként háború formájában beszélhessünk róla. Az ősközösségi emberek vadászatának eszközei folyamatosan fejlődtek, így csak idő kérdése volt, hogy azokat egymás ellen kezdjék el használni.³¹ Azonban egy másik ember fegyverrel történő megölése még akkor sem minősül háborúnak, ha ez tömegesen történik, vagy akár különböző törzsek között zajlik. Ez csak fizikai erőszak. A háború intézményéről az ellenséghez való viszony, illetve a saját erők szabályok közé szorítása esetén beszélhetünk.

II. 2. *Az ókori Közel-Kelet hadviselési normái*

Miután megállapítottuk, hogy az államiság előtti természeti állapotra nem jellemző a jogi keretekkel bíró, intézményes erőszakot jelentő háború, meg kell keresnünk azt a pontot, ahonnan egész biztosan beszélhetünk hadijogról. A háború jogának széles körű elemzése a XVI. századi nemzetközi jogászokig váratott magára,³² ez azonban nem jelenti azt, hogy korábban minden háború szabályozatlan konfliktuskezelés lett volna. Herczegh Géza szerint a nemzetközi jog történeti fejlődése nem más, mint a háborúzás elkerülésének folyamata,³³ márpedig ez alapján a szabályozásnak jelen kellett lennie már jóval az újkor előtt is. De pontosan mikortól beszélhetünk erről?

II. 2. 1. *A háborúhoz való jog*

Általánosan kijelenthető, hogy az ókori Közel-Kelet államainak egyfajta önellentmondás jellemezte a háborúról alkotott álláspontját. A felfogásukban ugyanis a katonai siker nem kizárólag a

²⁶ Keeley, Lawrence H.: *War Before Civilization*. Oxford University Press, Oxford, 1996. 11. o. Idézi: Quincy Wright: *A Study of War*. Vol. 1. University of Chicago Press, Chicago, 1942. 80-85. o. és Harry Holbert Turney-High: *Primitive War: Its Practice and Concepts*. Reissue with new preface and afterword. University of South Carolina Press, Columbia, 1971. 21-137. o.

²⁷ Keeley: i. m. 13. o. Idézi: Turney-High: i. m. 25-137. o.

²⁸ Vö. Llewellyn, Karl N. – Hoebel, E. Adamson: *Cheyenne way: conflict and case law in primitive jurisprudence*. University of Oklahoma Press, Norman, 1941.

²⁹ Clausewitz: i. m. 18. o.

³⁰ Razin, Evgenij Andreevič: *A hadművészet története I.* Zrínyi Kiadó, Budapest, 1959. 92. o.

³¹ Razin: i. m. 81-82. o.

³² Dr. Almási Ferenc: *A hadijogról*. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1990. 20. o.

³³ Herczegh Géza: *A humanitárius nemzetközi jog fejlődése és mai problémái*. Közigazgatási és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1981. 15. o.

haderő és a harctéri taktika függvénye volt, hanem a háború vívásának morálisan helyes-helytelen, igazságos-igazságtalan voltának is,³⁴ mindezt annak ellenére, hogy a kort kirívóan kegyetlen háborúk jellemezték.

A korai városállamok közti fegyveres összecsapások kiváltó okai kezdetben igen jelenlétkellenek tűnhetnek. Jellemzően a legelők hovatarozásának kérdése vagy határsértések alapozták meg a létrejövő államok közti háborúk kitörését,³⁵ így ezek képezték azokat a konfliktushelyzeteket, amelyeket a résztvevők háborúval kívántak megoldani. Ezek a teokratikus berendezkedésű államok szükségét érezték annak, hogy a háborúikat morálisan megalapozott okok alapján indítsák és ne pusztán az erő jogára alapozzák küzdelmeiket. Az ószövetségi Bírák könyvének 21. fejezete jól mutatja a felfogás meglétét. Izraelt ammónita támadás érte, Jefte, a bírák egyike pedig kifogásolta az ammónita király támadásának jogosságát. A két vezető többször üzent egymásnak követek útján, ezek során az ammóniták területvédelemre és izraeli agresszióra hivatkoztak, Jefte azonban ezeket elutasítva érvelt.³⁶ Bár a két félnek a konfliktust nem sikerült diplomáciai úton rendezni, az esetből kitűnik, hogy a bibliai bírák korának (kb. Kr. e. 1200-1000) Közel-Keletén már biztosan létezett jogosan és a jogtalanul indított katonai támadások közti különbségtétel kiegészülve azzal, hogy Jozsué könyve szerint az Úr parancsa szerinti isteni eredetű háború semmilyen más indokolást nem követelt meg és magától értetődően igazságosnak minősült.³⁷

A háború jogosságának vizsgálata és igazolása számos asszír királyi feliraton is megjelenik. Mivel az asszír értelmezés szerint a király az istenek haragjának eszköze, a fegyveres támadás igazságossága könnyen volt magyarázható az istenek parancsával, továbbá gyakori volt a háború istenítéletként, próbatételként való felfogása is.³⁸ Ezeken túl viszont az asszír uralkodók rengeteg esetben józan és reális okokkal indokolták a háborúikat. Ez lehetett az ellenség esküszegése, a szövetségesek védelme, a konfliktus az ellenség általi kioltása vagy egy sérelem orvoslása, de egyes esetekben a bosszú, illetve az ellenség összeesküvése is Asszíria ellen.³⁹ A háborút továbbá megalapozhatta az ellenség szerződészegése is, ami jogi és szakrális bűnnek is számított, ezen felül pedig az adó vagy sarc megtagadása, esetenként pedig az uralkodásra való alkalmasság bizonyítása is.⁴⁰ Ezen kiváltó okok megléte természetesen nem jelentette azt, hogy az ellenséget illető vádak minden esetben igazak is voltak, de nem vitatható el, hogy a háborúhoz való asszír viszonyrendszer megkövetelte a hadakozás megindokolását. De miből eredt ez a szemlélet? Miért rendelkezett úgy a szokásjog, hogy a háborúindítás magyarázatra szorul?

Az asszír felfogásban a háború az állam céljainak elérésének és az uralom kiterjesztésének legitim eszköze volt, ezért az államközi konfliktusokra és belső szükségletekre az asszírok bevett megoldása volt a háború.⁴¹ A hódításait nem az egyéni érdekek, hanem mindig az állam érdeke szülte, ezért az asszír királyok igyekeztek azt a benyomást kelteni, hogy nem hatalomvágyból háborúznak. Meggyőzték a népet, hogy a birodalom területének kiterjesztése szükséges, jogos, valamint jóslatok alapján az istenek által is szentesített tevékenység.⁴² A háború okának a megadása azt mutatja, hogy a háborúzás már az akkori ember számára is egyfajta bűnnek számított. Ha nem így lett volna, nem szorult volna magyarázatra, és ez a történelem bármely korszakára igaz. Ha tételes írott szabályozásról nem is beszélhetünk, a Kr. e. XIV-XIII. századi Közel-Keleten már mindenképp élő jog volt a *ius ad bellum*.

Fontos azonban, hogy ez nem feleltethető meg a római *ius fetiale*-nak. Az asszír királyok abszolút hatalommal rendelkeztek és kizárólag ők döntöttek az állam hadba lépéséről vagy ennek mellőzéséről. A római közjogban a háború igazságosságát, jogosságát az háborúindítás eljárásának a

³⁴ Krüger, Thomas: „*They Shall Beat Their Swords into Plowshares*”: *A Vision of Peace Through Justice and Its Background in the Hebrew Bible*. In Kurt. A. Raaflaub (szerk.): i. m. 168. o.

³⁵ Hóman Bálint et. al.: *Egyetemes történet I.: Az ókor története*. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1935. 34. o.

³⁶ *Bírák könyve* 11:5-28.

³⁷ *Jozsué könyve* 8:1-2.

³⁸ Oded, Bustenay: *War Peace and Empire: Justifications for War in Assyrian Royal Inscriptions*. Dr. Ludwig Reichert Verlag, Wiesbaden, 1992.

³⁹ Uo.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Oded: i. m. 177. o.

⁴² Oded: i. m. 178. o.

jogszerűsége határozta meg, ezzel szemben az asszíroknál a háborúk utólagos igazolása volt jellemző, és kizárólag a király által.⁴³

II. 2. 2. A háborús népiertás jogi környezete

Az ókor általános jellemzője pedig, hogy a legnagyobb méreteket öltő népiertásokat mindig a nagy hódítások tették szükségessé. A drasztikus tömegmészárlások és városok kiirtása a birodalmak intenzív katonai terjeszkedésének időszakára jellemzők, a hatalom megszilárdulása, illetve a hatalmi egyensúly vagy kontroll megmerevedése után a népiertásokkal történő erődemonstráció – kevés kivétellel, például a Thuküdidész által leírt thüreai mészárlás Athén részéről⁴⁴ – szükségtelen volt. Ezek népiertások tehát elválaszthatatlanok a háború intézményétől. Ezek után azt a kérdést kell feltennünk, hogy hogyan viszonyultak a Közel-Kelet erőszakosan hódító hatalmai a népiertásokhoz és milyen erkölcsi jogi tartalommal bíró rendelkezéseket hoztak ennek kapcsán.

A Közel-Keleten etnikai vagy faji ellentétek szinte soha nem alapozták meg az ókori háborús népiertásokat, de amennyiben egy nép az istene vagy istenei földi igazságszolgáltatójaként tekintett magára, belső joga szerint jogszerűen indíthatott irtó háborúkat. És ez az a kulcsfontosságú szempont, amivel egy irtó háború is szűk értelemben vett, szabályozott, eszközjellegű, intézményesült háborúnak minősülhet, és ennek az egyik legkiemelkedőbb jogintézménye az ószövetségi normákban megjelenő herem.

II. 2. 2. 1. Népiertás a zsidó jogban

A herem egyfajta vallási alapú kiközösítés az ősi zsidó jogban, mely értelmében Isten parancsa szerint a zsidóság minden ellensége elpusztítandó. Mózes ötödik könyvében az Úr a következőképpen parancsol a zsidó népnek: „*irgalom nélkül hányd kardélre annak a városnak a lakóit, és irtsd ki minden benne levővel együtt, még az állatokat is hányd kardélre*”.⁴⁵ Ennek értelmében utasítja később Mózes a népét:

„*Amikor bevisz téged az Úr (...) arra a földre, amelyre már készülsz bemenni, hogy birtokba vedd (...) a hettitákat, girgásiakat, emóriakat, kánaániakat, perizzieket, hivvieket, jebúsiakat: (...) hatalmadba adja őket (...) az Úr, és te megvered őket, akkor mindenestül irtsd ki azokat, ne köss velük szövetséget, és ne kegyelmezz nekik.*”⁴⁶

Bár a Deuteronomium ezen részében Mózes etnikai alapon sorolja fel népének elpusztítandó ellenségeit, ennek alapja kizárólag a terület, amelyet Isten a zsidóknak ígért, és amely terület megszerzéséhez az említett népeket le kell győzniük. A népiertást tehát kizárólag vallási különbségek alapozták meg. Ez maga a herem, ami jelentősen meghatározta a zsidóság ellenséges lakossághoz való háborúban tanúsított viszonyát.

De vonatkoztak-e korlátozó szabályok a jelenségre? Megjelent-e a kegyetlenség ezen formájának morális helytelenítése? Az ellenség által elkövetett népiertás esetén mindenképpen. Ámosz könyvében az Úr a következőkkel illeti az ammóniták népét:

„*négy bűne miatt nem változtatok meg szándékomat. Mivel kettévágta a gileádi várandós asszonyokat, hogy kiterjessze határait, tüzet gyújtok Rabba falán, hogy eméssze meg palotáit, csatakiáltás közepette, ütközetnek napján, forgószélben, viharok napján.*”⁴⁷

Tehát Isten az ammónita főváros, Rabba elpusztításával akar bosszút állni a zsidó törzsek által lakott Gileádban elkövetett borzalmakért. Ámosz könyve – Hóseás, Ézsaiás és Jeremiás próféták könyvei mellett – feltehetőleg a Kr. e. VIII-VII. századi körülményekről számol be,⁴⁸ ennek értelmében

⁴³ Uo.

⁴⁴ Thuküdidész: i. m. 270-271. o.

⁴⁵ Mózes ötödik könyve 13:16

⁴⁶ 5Móz 7:1-2

⁴⁷ Ámós könyve 1:13

⁴⁸ Miller, J. Maxwell – Hayes, John H.: *Az ókori Izrael és Júda története*. PPKE BTK. Piliscsaba, 2003. 213. o.

a korban már beszélhetünk a népirtás elítéléséről, ha egyoldalúan is. Ugyanebben a szellemben beszél Elizeus próféta elkeseredve Hazael damaszkuszi királyhoz (kb. Kr. e. 843-?) a Királyokmásodik könyvében az uralkodó jövőbeli bűneiről: „...majd gonoszul bánsz Izrael fiaival. Megerősített városait felgyújtod, ifjait kardélre hányod, a csecsemőket és a várandós anyákat kettévágod.”⁴⁹

De jellemző-e a korra a saját oldalon elkövetett népirtások bírálata? A Kr. e. VIII. században uralkodó Menáhem király háborús vérengzéseiről részletesen beszámol az Ószövetség, és ezzel együtt szokatlanul kegyetlen uralkodóként is írja le,⁵⁰ de ennél nyomatékosabb morális elítélés nem szerepel az ősi zsidó jogban. Sámuel második könyve szerint Dávid király a legyőzött moábiták kétharmadát kivégeztette,⁵¹ Józsué könyve alapján pedig a zsidók Ai teljes lakosságát lemészárolták,⁵² ezekkel kapcsolatban azonban nem találunk erkölcsi helytelenítést.

II. 2. 2. 2. Az mezopotámiai és hattita genocídiumok

A kizárólag az ellenség által elkövetett népirtásra vonatkozó helytelenítés természetesen nem Kr. e. VIII-VII. századi zsidó sajátosság. Egy ezerhatszáz évvel korábbi eseményt megörökítő sumer nyelvű krónika beszámol Lagas Umma általi pusztulásáról, azzal, hogy a szöveg először leírja a borzalmas népirtást, miszerint még a templomokban is vérontás folyt, majd pedig az isteni jog megsértésére hivatkozik: „Umma lakói, mivel Lagast megsemmisítették, bünt követtek el Ningirsu ellen.”⁵³ Az Uruinimgina lagasi király Kr. e. XXIV. századi uralkodása alatt történt esemény tehát nem csak helytelenítve van, de kifejezetten bünként van megjelölve. Hiába azonban a korai időpont, a szöveg továbbra is kizárólag az ellenség által elkövetett népirtást ítéli el, a saját érdekből történő genocídiumokat nem. De hogyan alakulhatott ki egy ilyen szélsőségesen és általánosan alkalmazott kettős mérce?

A közel-keleti városállamok jellemzően saját istenekkel és hitrendszerrel bírtak, ezért a háborúik során lényegében vallások harcoltak egymással. Ennek köszönhetően csak az egyes hitrendszerekben belül voltak értelmezhetők a különböző erkölcsi és jogi normák, és így fordulhatott elő, hogy a Deuteronomiumban Isten Mózesen keresztül kifejezetten megengedi a zsidóknak, hogy azok jogszerűen törölhessenek el egész népeket.

Ezzel együtt azonban kiemelendő, hogy a szokatlan kegyetlenkedéssel vívott háborúk és népirtások a korban sem estek egy kategóriába az egyszerű hadviseléssel, és ezeket az ókori írók is jól láthatóan külön kezelték. A kor emberének is éreznie kellett az aránytalan erőszak helytelenségét, hiszen az írásokból tisztán látszik, hogy egy-egy elvesztett csata vagy erődiptmény messze nem váltott ki akkora felháborodást, mint egy kiirtott város.

Mivel az antikvitásban felbukkanó tömeges deportálások nem az elszenvedő csoport megsemmisítése céljával történtek, azok nem feltétlenül minősíthetők népirtásnak. Az ókori Keleten azonban a lakosság erőszakos áttelepítése vagy elhurcolása sok esetben a legyőzött város elpusztításával járt, ennek köszönhetően pedig az elhurcoltak megszűntek közösségként létezni, mivel a csoportot, amelyet korábban alkottak, a győztesek megsemmisítették. I. Hattusilis hattita király (Kr. e. 1650-1620) intenzív hódító hadjáratainak számos észak-szíriai és kis-ázsiai város esett áldozatul megadás vagy sikeres ostrom következtében. Az uralkodó rettegett hírnévre tett szert, ezért sok város önként hódolt be előtte, az ellenszegülők lakosait azonban a hattiták elhurcolták, továbbá külön gondjuk volt arra, hogy az adott városokat felélessék.⁵⁴

Az esetből nem csak az ellenálló települések elpusztításának szokása derül ki, de feltűnik a meghódoló, illetve az ostrommal bevett városok közti különbségtétel is. II. Kurosz Akhaimenida király Kr. e. 538-ban ellenállás nélkül vonult be Babilonba, és arra utasította katonáit, hogy a szentélyeket tartsák tiszteletbe és a leigázottakkal ne kegyetlenkedjenek.⁵⁵ Az eltérő bánásmód erkölcsi jogi tartalma

⁴⁹ Királyok második könyve 8:12

⁵⁰ 2Kir 15:17-26

⁵¹ Sámuel második könyve 8:2

⁵² Józs 8:24-26

⁵³ Harmatta János (szerk.): *Ókori keleti történeti chrestomathia*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 102. o.

⁵⁴ Kuhrt, Amélie: *Az ókori Közel-Kelet*. PPKE BTK, Piliscsaba, 2005. 121. o.

⁵⁵ Herczegh: i. m. 16. o.

azonban igen bizonytalan, így hiába figyelhető meg bizonyos tekintetben a népiirtás helytelenítése, fel kell tennünk a megkerülhetetlen kérdést: Tényleg a kegyetlenség morális elutasítása miatt bírálta mind az Ószövetség, mind a többi közel-keleti jogrendszer a lakosság elpusztítását? Az eddigiek függvényében a válasz nemleges.

II. 2. 2. 3. A népiirtások összegzése

Az ókori Közel-Kelet háborús genocídiumainak jogi környezete könnyebben érthető meg az antik viszonyok relációjában. A közel-keleti népekkel ellentétben, ahol a társadalmak jellemzően a saját isteneik kizárólagos népeiként tekintettek magukra, a Mediterrán világban több államalakulat is eshetett azonos isteni hatalom alá, így az államközi szerződések, fegyverszünetek mind isteni védelemben részesültek.⁵⁶ Az állam isteni eredetéről vagy az uralkodó megistenüléséről szólnak olyan görög vagy római történetek, mint Romulus halála Titus Livius tollából,⁵⁷ de olyan földi isteni szemlélet nem jellemezte az antikvitást, mint az ún. „Sumer királylista”⁵⁸ kőtáblája által leírt immanens istenfelfogás. Hogyan valósultak meg tehát a görög és római, valláson alapuló irtó háborúk?

Sztrabón, görög utazó Géographika hüpomnémata című művében leírja, ahogy Krotón városa Kr. e. 510-ben elfoglalja és elárasztással megsemmisíti Szübariszt, amiért az az isteneknek nem tetsző módon, kihívóan, elpuhult és luxusban él.⁵⁹

Hasonlóan szakrális alapú támadásról számol be Aiszkhinész, athéni szónok az amphüktionia kapcsán. A szövetségben részt vevő tizenkét törzs abban állapodott meg, hogy a szentélyek megsértőire közösen minden erejükkel rátámadnak.⁶⁰ Ennek megfelelően a Kr. e. VI. század elején az amphüktionia jelentős haderőt gyűjtött, lerombolta Kirrha városát és kikötőjét, valamint rabszolgasorba taszította a lakosságát.⁶¹

A két esetben közös, hogy a háború indítását egy adott közösségre – a hellén városállamokra – vonatkozó szakrális szabály megszegése alapozta meg, és a megtorlás ezen a közösségen belül történt meg. Hasonló közös norma a követek sérthetatlensége a görög és római jogrendszerekben. Q. Caecilius Metellus az akháj-boiót-kalcidiai szövetség ellen vonult, legyőzte a seregüket, majd lerombolta Korinthoszt, amiért a városban „*legati Romani violati erant*” – megsértették a római követeket – írja Livius.⁶² Bár ezek az események a Kr. e. II. század derekán, évszázadokkal a görög amphüktionia létrejötte után zajlottak, a háborút itt is egy olyan jog megsértése váltotta ki, ami nem kizárólag egy állam szakrális védelme alá tartozott.

Az ókori Kelet kapcsán sokkal nehezebb ilyen közös szokásjogi normákról, illetve azok követéséről beszélni. I. Assur-uballit (1383-1341) középasszír uralkodó diplomáciai eszközökkel szeretne volna biztosítani egyre erősödő államának hatalmi pozícióját, ennek keretében pedig Egyiptomba, a térség gazdaságilag és katonailag legjelentősebb államába küldött követeket. Mivel Babilon fegyverrel nem tudta megakadályozni Asszíria terjeszkedését, az arámi nomádokat bérelte fel az Egyiptomban közbenjáró asszír követek meggyilkolására.⁶³ Az egymáshoz mint ellenségekhez való viszony szabályai itt még messze nem olyan részletesek, mint a görög jogban.

Ennek oka, hogy az antik kultúráktól eltérően a közel-keleti birodalmak sokkal inkább úgy tekintettek magukra, mint olyan istenek akaratának megvalósítói, akik kizárólag a sajátjaik. Azonban ahogy az állami intézmények és jogrendszerek egyre fejlettebbek és szervezettebbek lettek, a sovinizmus-alapú kegyetlenkedések nem szorultak vissza és a vallási nézetek sem konszolidálódnak,

⁵⁶ Wees, Hans van: *Genocide in the ancient world*. In Donald Bloxham – A. Dirk Moses (szerk.): *The Oxford Handbook of Genocide Studies*, Oxford University Press, Oxford, 2010. 255. o.

⁵⁷ Livius, Titus: *Patavini Historiarum ab urbe condita libri qui supersunt omnes, ex recens.* W. B. Whittaker, London, 1821. 24. o.

⁵⁸ Harmatta: i. m. 91. o.

⁵⁹ Strabo: *Geography Books 6-7*. Harvard University Press, Massachusetts, 2001. 45-47. o.

⁶⁰ Capps, Edward et. al. (szerk.): *The Speeches of Aeschines*. William Heinemann, London, 1919. 247. o.

⁶¹ Capps et. al. (szerk.): i. m. 391-392. o.

⁶² Rossbach, Otto (szerk.): *T. Livi Periochae Omnium Librorum Fragmenta Oxyrhynchi Reperta Ivlii Obsequentis*. B. G. Teubner, Lipcse, 1910. 64. o.

⁶³ Hóman et. al.: i. m. 69-70. o.

éppen ellenkezőleg. Az elképzelésből, hogy egy nép uralkodója minden esetben a nép istenének akaratát viszi végbe, kialakult a felfogás, miszerint az uralkodó hatalmára vonatkozó bármely veszély – legyen az akár politikai, katonai, gazdasági vagy társadalmi – komoly vallási sértésnek minősült, és ennek megfelelően volt megbosszulandó.⁶⁴ Ennek következtében az államok nem csak a szembenálló állam hadseregét tekintették ellenségnek, hanem annak összes alattvalóját is.⁶⁵

Ez tehát az alapja az antikvitás és az óperzsa uralom előtti Közel-Kelet közti fundamentális hadijogi eltéréseknek, amikből további erkölcsi jogi jelentőségű álláspontok származtak. Az idézett források kapcsán már előkerült a méhmagzatok megölésének jelensége, ami gyakori motívum az ókori Kelet irodalmában. A kegyetlen eljárást legkorábban egy asszír vers említi, ami feltehetőleg I. Tukulti-apil-ésarra (Kr.e. 1114-1076) egy hadi sikerét hirdeti, és ami várandós nők méhének felvágásáról, gyermekek megvakításáról és a harcra képes lakosság lemeszárlásáról számol be.⁶⁶ Az Ószövetség szerint Menáhem király keleti szokás szerint lerombolta Tappuachot, amiért az nem adta meg magát, de emellett még „az összes várandós anyját felhasították”,⁶⁷ de a korábban említett Ámosz könyve szerint is így jártak el az ammóniták a gileádiakkal.

Ilyen felfoghatatlanul kegyetlen eszközökkel vívták a késő bronzkor szokásainak megfelelő háborúkat, de ki kell emelnünk, hogy a fent említett szövegekre az erőszak groteszk eltúlzása a jellemző. A legyőzöttek várandós asszonyainak felvágása természetesen nem értendő szó szerint. Valószínű, hogy a motívum a népesség nemre és korra való tekintet nélküli lemeszárlását jelenti, de az, hogy az asszír, a sumer és a zsidó irodalom a gyakorlatot ilyen kirívóan felnagyított részletességgel ábrázolja, a szerényebb hellén felfogás tökéletes ellentétjét mutatja. A Királyok első könyve szerint Dávid király minden férfit kiirtott Edóm területén,⁶⁸ ami szintén egyértelmű túlzás.⁶⁹ Sámuel első és Jozsué könyve háborús tömegmeszárlások egész sorozatát örökíti meg.⁷⁰ Amíg a görögök igyekeztek kimérten tartózkodni a kegyetlenség részletezésétől, az asszír, zsidó vagy babiloni források az erőszak feltűnően túlzó ábrázolásával hirdették győzelmeiket.⁷¹ Éppen ezért nem tudjuk pontosan, hogy a zsidók valaha megvalósították-e a heremet a háborúik során, hiszen a szakrális kiközösítés intézménye valószínűleg a Kr. e. XIII. század történéseiről beszámoló Deuteronomium Kre. e. VII. századi íróinak válasza volt a környező hatalmak szokásaira.⁷²

Az ókori Közel-Kelet háborús népiertáshoz való viszonya az eddigiek függvényében meglehetősen ambivalens. Bár megfigyelhető egyfajta elítélő, helytelenítő gondolat a genocídiummal szemben, ez kifejezett tételes jogi tiltással sosem fejlődött, sőt, idővel minden, az uralkodók hatalma ellen irányuló veszély vallási sérelemnek, szakrális bűnnek számított.

Ebből azonban az is következik, hogy az irtó háborúk az isteni eredetű természetjog megsértésének következményei voltak. A szokásjog szerint az istenek védelme alatt álló intézmények megsértését háborúval, esetleg irtó háborúval kellett megtorolni. A jogsértés szankciója a városok elpusztítása, a szankció végrehajtásának eszköze pedig a háború. Ezen intézményrendszer kialakulásakor tehát már mindenképpen beszélhetünk a háború egyfajta automatizmusáról. A tény, hogy a háború a természetjog megsértésének szükségszerű és következetes szankciója volt, a lefolytatásának szabályozása nélkül is egy normatív rendszerbe illeszti a háborút.

II. 2. 3. A háború viselésének normái

Az óperzsa és makedón hódítás előtti Egyiptomra csak elvétve jellemzőek az olyan jól körülhatárolható keretek, mint a görögök egységes harcászati formái, ezen felül az egyiptomi állam egészen az Újbírodalomig (kb. Kr. e. 1640-1071) a külső fenyegetésekre abszolút háborúval, azaz az

⁶⁴ Wees: i. m. 255. o.

⁶⁵ Almási: i. m. 61. o.

⁶⁶ Wees: i. m. 241. o.

⁶⁷ 2Kir 15:16

⁶⁸ Királyok első könyve 11:15-16

⁶⁹ Kuhrt: i. m. 54. o.

⁷⁰ 1Sám 15:3, Józs 6:21, 7:11, 7:28-43, 11:14

⁷¹ Wees: i. m. 240. o.

⁷² Niditch, Susan: *War and Reconciliation in the Traditions of Ancient Israel: Historical, Literary, and Ideological Considerations*. In Kurt A. Raaflaub (szerk.): i. m. 146. o.

ellenség feltétlen megsemmisítésének igényével⁷³ válaszolt, ennek megfelelően rendszeresen élt a kiirtás, a nagyléptékű deportálás vagy a felperzselt föld eszközével.⁷⁴

Az háború abszolút felfogásának ezen gondolata jól megfigyelhető az ősi zsidó jogban is, mivel az ószövetségi háborús ideológia szerint a kegyetlenség bármekkora foka elfogadható a győzelem elérése érdekében.⁷⁵ A bibliai könyvekben számtalan esetben láthatjuk ennek megnyilvánulásait Dávid korábban említett moábitákkal szembeni mészárlásától egészen a harci szekerek lovainak leöléséig.⁷⁶ Ezzel együtt azonban el kell különítenünk a zsidók vallási kiközösítés alá eső, valamint az egyéb népekkel szembeni háborús előírásaikat, ugyanis amíg az előzőek kiirtandók voltak, addig az utóbbiakra differenciáltabb hadviselési normák vonatkoztak.⁷⁷

Az Ószövetség legjelentősebb háborús törvényei Mózes a zsidó néphez intézett, halála előtti utasításaiban jelennek meg. A próféta a városok ostromáról az imént említett elhatárolásnak megfelelően rendelkezik, ennek értelmében azon városokban, amelyek az Úr által a zsidóknak ígért területen fekszenek⁷⁸ – a herem következtében bármilyen különbségtétel nélkül – mindenkit meg kell ölni,⁷⁹ a többi nép esetében viszont a zsidók is az az ókori Közel-Keleten bevett háborús szokásjog szerint jártak el, amelyet korábban az hettiták vagy az újasszírok esetén is láthattunk. Így az ostromlott városnak először fel kellett ajánlani a megadás lehetőségét, és amennyiben ezt elfogadták, a zsidók alattvalói lettek,⁸⁰ ami ebben a kontextusban de facto kényszermunkát jelentett.⁸¹ Amennyiben az ostromlottak nem adták meg magukat, a várost a törvény szerint körbe kellett zárni, a győzelem után pedig annak minden férfi lakosát meg kellett ölni, a nőket, gyermekeket és a haszonállatokat pedig hadizsákmánynak kellett tekinteni.⁸²

Az Ószövetség itt egy egyedülálló szabályt fogalmaz meg. Mózes megtiltja a támadó zsidó hadseregnek, hogy elhúzódo ostrom esetén kivágja az adott város körüli gyümölcsfákat. A törvény először egyfajta korai környezetvédelmi indokolást tartalmaz: „*ember-é a mezőnek fája, hogy ostrom alá jusson miattad*”,⁸³ de utána már a hadsereg élelmezésével érvel, így sokkal inkább praktikussági, mintsem etikai céllal megfogalmazott utasításról beszélhetünk. Ezt alátámasztja, hogy a norma szerint a gyümölcsöt nem termő fák szabadon kivághatók és ostromeszközök építhetők belőlük.⁸⁴

Azon túl, hogy ószövetségi jogban már megjelennek a hadviselés alapelveinek gyakorlati célú gyökerei, már az antikvitás előtt ismerték a csatateren maradt halottak tisztességes eltemetésének szokását, továbbá a vallási ünnepek és szombatok fegyverhasználatra és harcra is kiterjedő tilalmát is.⁸⁵ A szokások közt megtaláljuk a hadikövetek használatát,⁸⁶ az asszonyok és gyermekek életének megkímélését,⁸⁷ a párbajok intézményét⁸⁸ és a fosztogatás tilalmát is.⁸⁹

Az ősi zsidó jog összetettségét tovább növeli, hogy mindezek ellenére az Ószövetségben egyfajta szűk körű erőszakellenesség is megjelenik.⁹⁰ Ennek legmarkánsabb példája Jósafát király története a Krónika második könyvében. Az itt fellelhető eszmeiség szerint a zsidóságnak nem feltétlenül kellene harcba bocsátkoznia az ellenségei ellen, mivel a konfliktusok háborúval való feloldása helyett egyszerűen Istenre kell bízniuk magukat, aki minden esetben meg fogja segíteni őket.⁹¹

⁷³ Clausewitz: i. m. 47. o.

⁷⁴ Gnirs 1999: 73. o.

⁷⁵ Niditch: i. m. 148. o.

⁷⁶ 2Sám 8:4

⁷⁷ Niditch: i. m. 150. o.

⁷⁸ 2Móz 3:8

⁷⁹ Mózes ötödik könyve 20:16-18

⁸⁰ 5Móz 20:10-11

⁸¹ Niditch: i. m. 150.

⁸² 5Móz 20:12-15

⁸³ 5Móz 20:19

⁸⁴ 5Móz 20:19-20

⁸⁵ Almási: i. m. 14. o.

⁸⁶ 5Móz 20:10

⁸⁷ Mózes negyedik könyve 31:9, 5Móz 20:13-14

⁸⁸ Sámuel első könyve 17:1-4, 17:8-9

⁸⁹ Eszter könyve 9:10-16, Józs 6:19, 7:11-15

⁹⁰ Niditch: i. m. 149. o.

⁹¹ Krónikák második könyve 20:5-17

Ezen békevágy azonban csak a harc tevékenységének elutasítására terjedt ki, az Úr ugyanis Jósafát kérésére ádáz könyörtelenséggel sújtott le népének ellenségeire.⁹²

Magára a harc cselekményére az ősi zsidó jogban nem találunk rendelkezéseket,⁹³ és ez igaz a hettiták hadviselésére is. A Hettita Királyság szerződéseinek, szokásjogának és diplomáciai levelezéseinek gyakori tárgya a katonai szövetségek rendszere, a katonai jelenlét és segítségnyújtás, valamint a határvárosok erősítésének szabályozása, de a háborúk folytatására vonatkozó kifejezett szabályokról alig tudunk.⁹⁴ A Kr. e. XVII-XIII. század Anatóliájában a hadviselés módjának egy-egy háborúra vonatkozó kikötése még nem volt jellemző. A keleti szokásjog szerinti ostromok itt is megfigyelhetők: Ha egy ellenséges vagy lázadó város ellenállás nélkül megadta magát, a hettiták hadisarc és a hettita uralkodó fennhatóságának elismerése függvényében megkímélték a pusztítástól és kifosztástól, de ha egy várost harccal kellett bevenniük, kifosztották és felégették azt, a lakosságot pedig lemészárolták vagy elhurcolták, és főleg határmenti területekre telepítették.⁹⁵

Bizonyos hadi megállapodások azonban már a Kr. e. XIV. századi hettita diplomáciai szövegekben is megjelennek. Egy II. Tudhalijas (Kr. e. 1400-1390/1390-1370) és Sunashshura, Kizzuwatna uralkodója közti szerződés már elkülönített részben tárgyalta a felek közti katonai megállapodásokat, jelen esetben a hettita seregek Kizzuwatna területén való szabad átvonulásának kikötését,⁹⁶ I. Suppiluliumas hettita (Kr. e. 1370-1331/1344-1322) és Aziru amorita király megállapodása alapján pedig már katonai vazallus-státuszról is beszélhetünk. A szerződés értelmében Amurrú állama Suppiluliumas befolyása alá került, továbbá a felek részletesen rendelkeznek a két állam közti védelmi szövetségről, és a hettita király a saját támadásainak támogatására is kötelezte Azirut.⁹⁷ Ezen felül mivel Suppiluliumas katonákat küldött Amurrúba, a szerződés szerint a hettita király kifejezetten megtiltotta katonáinak a fosztogatás és zsákmányszerzés minden formáját.⁹⁸ A szövetséges államok katonák elszállásolására és ellátására kötelezése II. Mursilis (Kr. e. 1330/1321-1295) a hapallai Targasnallival⁹⁹ és a mirai Kupanta-Kuruntával¹⁰⁰ kötött szerződéseiben is megjelenik, de az egyezményeknek ennél lényegesen gyakoribb eleme a különböző védelmi szerződések megállapítása. Ilyen a IV. Tudhalijas és Shaushga-muwa közti megállapodás,¹⁰¹ illetve III. Hattusilis II. Ramszesszel¹⁰² vagy Benteshinával kötött szerződése is,¹⁰³ feltehetőleg mind a Kr. e. XIII. századból. Az ilyen együttműködések igen korai gyökerekkel rendelkeztek. Közel egy évezreddel a fenti hettita megállapodások előtt a mezopotámiai Avan és Agade városai közti szövetségi szerződésben (Kr. e. 2254-2218) Avan királya már kimondta, hogy „*Narám-Szín barátja az én barátom, Narám-Szín ellensége az én ellenségem*”.¹⁰⁴ Az olyan jogforrások, mint hettita egyezmények vagy az asszírok kikényszerített alávetési és trónutódlási szerződésai¹⁰⁵ egyértelművé teszik a térség szövevényes hadijogi helyzetét. Az ókori Közel-Kelet jogrendszerének hadviselési szabályozásai, legyenek azok bármilyen kezdetlegesek is, de szoros összefüggést mutattak mind egymással, mind pedig a későbbi korok háborús normáival. A szerződéses alapú katonai együttműködések később a görög államközi jognak is szerves részét képezték, de számos más olyan háborús jogintézmény is fellelhető már a mezopotámiai, hettita vagy zsidó jogban, amelyek a háború jogának történetében és dogmatikájában is meghatározó szerepet töltenek be.

⁹² 2Krn 20:20-24

⁹³ Niditch: i. m. 147. o.

⁹⁴ Beckman, Gary (szerk.): *Hittite Diplomatic Texts*. Society of Biblical Literature, Atlanta, Georgia, 1999. 23-106. o.

⁹⁵ Bryce, Trevor: *Anatolian States*. In Peter Fibiger Bang – Walter Scheidel (szerk.): i. m. 2013. 169. o.

⁹⁶ *Treaty between Tudhaliya II of Hatti and Sunashshura of Kizzuwatna*. In Beckman (szerk.): i. m. 23-24. o.

⁹⁷ *Treaty between Suppilulima I of Hatti and Aziru of Amurru*. In Beckman (szerk.): i. m. 37-39. o.

⁹⁸ Uo.

⁹⁹ *Treaty between Mursili II of Hatti and Targasnalli of Hapalla*. In Beckman (szerk.): i. m. 69-73. o.

¹⁰⁰ *Treaty between Mursili II of Hatti and Kupanta-Kurunta of Mira-Kuwaliya*. In Beckman (szerk.): i. m. 74-81. o.

¹⁰¹ *Treaty between Tudhaliya IV of Hatti and Shaushga-muwa of Amurru*. In Beckman (szerk.): i. m. 106. o.

¹⁰² *Treaty between Hattusili III of Hatti and Ramses II of Egypt*. In Beckman (szerk.): i. m. 96. o.

¹⁰³ *Treaty between Hattusili III of Hatti and Benteshina of Amurru*. In Beckman (szerk.): i. m. 102-103. o.

¹⁰⁴ Kovács Péter: *Nemzetközi közjog*. Osiris Kiadó, Budapest, 2006. 18. o.

¹⁰⁵ Kovács: i. m. 19. o.

II. 2. 4. A hadifogság intézményének gyökerei

Tekintettel arra, hogy a rabszolgák döntő többségét biztosító hadifoglyok ejtése a háborús jog egyik első önálló intézménye, felmerülhet bennünk a rabszolgaság intézményének és a háború szabályozásának kapcsolata.

Előrebocsátva, hogy éles átmenetről természetesen nem beszélhetünk, a hadifogság egyiptomi kialakulásának időpontját és társadalmi hátterét meg tudjuk becsülni. A III. és IV. dinasztiák alatt (kb. Kr. e. 2650-2500) az egyre bonyolultabbá és kiterjedtebbé váló államszervezet egy olyan társadalmi réteg – jellemzően a hivatalnokok – társadalmon belüli arányának növekedését követelte meg, amely a termelésben közvetlenül már nem vett részt, ezért az így kiesett munkát az államnak más módon, rabszolgákkal kellett pótolnia.¹⁰⁶ A Kr. e. 3000 körül uralkodó I. dinasztiai Narmer fáraóról elnevezett paletta egyik oldala 10 lefejezett foglyot ábrázol, a másik oldalon pedig maga Narmer súlyt le egy fegyvertelen fogolyra fegyverével.¹⁰⁷ Azonban a szintén a fáraóhoz köthető Narmer-buzogány 120 ezer foglyról is említést tesz, ezért a Kr. e. IV-III. évezred fordulóján Egyiptomban már jellemző gyakorlat lehetett a foglyok tömeges elhurcolása, a IV. dinasztia alatt pedig egyre gyakoribbá váltak az esetenként több tízezer hadifoglyról szóló híradások, kőtáblák.¹⁰⁸

Mezopotámiában az intézmény valamennyivel később alakult ki, Kr. e. 2500 körül Éannatum és Entemena lagasi királyok még foglyok ejtése helyett az ellenség több ezer halottjából emelt óriási halmokkal dicsekedtek.¹⁰⁹ A térségben hadifoglyokról először Rímus, akkád király tesz említést a Kr. e. XXIII. században, de külön kifejezi, hogy bár minden meghódított városban ezeket ejtett foglyul, de ezeket öletett meg.¹¹⁰

De mennyiben beszélhetünk ezekről az esetekről hadifogságként? Annak ellenére, hogy a foglyok tömeges ejtése a korban még nem jellemző, az ellenséges harcosokra már egyfajta megkülönböztetett státusz vonatkozott, mivel ahogy általában a férfiakat, az elfogott katonákat is rendszerint lemészárolták, foglyként pedig csak a nőket és gyermekeket hurcolták el. Annak ellenére, hogy Rímus kifejezett említést tesz férfi foglyokról is, a mezopotámiai uralkodók a meghódított népek férfait általában összegyűjtötték, majd megölték őket, leggyakrabban már helyben az elfoglalt városban.¹¹¹ Ha azonban nem beszélhetünk katonák fogságba eséséről, akkor hadifogly-státuszról sem lehet szó. Hadifogly az 1949. évi III. Genfi Egyezmény értelmezésében csak milícia, önkéntes csapat vagy a hadviselő fél fegyveres erőinek tagja lehet,¹¹² ez pedig összefügg a Közel-Kelet kora-ókori szokásjogával, mivel az elhurcolt lakosság jogviszonyának rabszolga-státusszá változása már magánjogi, nem pedig hadijogi kérdés. A hadifoglyok esetén azonban ilyen jogviszonyváltásról nem beszélhetünk, mivel a hadifogly továbbra is egy meghatározott állam katonája maradt, csak ellenséges őrizet alatt. Amennyiben megtörtént a fogságba esett harcos rabszolgaságba vetése, azzal a hadifogly-státusza megszűnt, ezt pedig csak a váltságdíj kiváltása akadályozhatta meg.¹¹³ Tehát az ókorban a hadifogság intézményéről csak a fogságba esés megtörténtének szűk területén beszélhetünk.

Mindez persze nem jelenti azt, hogy a hadifoglyok megölése nem volt ezek után is bevett gyakorlat. A Kr. e. IX. században II. Assur-nászir-apli újasszír király háromezer ellenséges harcos elfogásáról számol be, akiknek jelentős részét élve elégettette, másokat pedig megcsonkított vagy megvakított.¹¹⁴ És mivel a fogságba esett harcosok jellemzően vagy rabszolgák lettek, vagy pedig kivégezték őket, a hadifogság intézményéről csak a váltságdíj függvényében beszélhetünk.

¹⁰⁶ Kákosy László: *Az ókori Egyiptom története és kultúrája*. Osiris Kiadó, Budapest, 1998. 81. o.

¹⁰⁷ Kemp, Barry J.: *Ancient Egypt*. Routledge, London, 1989. 42. o.

¹⁰⁸ Kákosy: i. m. 82. o.

¹⁰⁹ Gelb, Ignace J.: *Prisoners of War in Early Mesopotamia*. pp. 73. In *Journal of Near Eastern Studies*, Vol.32, No.1/2, 1973, pp. 70-98.

¹¹⁰ Uo.

¹¹¹ Gelb: i. m. 74. o.

¹¹² *Convention (III) relative to the Treatment of Prisoners of War*. Geneva, 12 August 1949. Article 4. (1)-(2) pont

¹¹³ Gelb: i. m. 74. o.

¹¹⁴ Krammer, Arnold: *War crimes, Genocide, and the Law: A guide to the issues*. Praeger, Santa Barbara, 2010. 2. o.

Hammurapi Kr. e. XVIII. századi törvényoszlopa megemlíti, hogy a király hadjáratai során előfordult babiloni katonák fogságba esése, akik kiváltását a törvény részletesen szabályozta is,¹¹⁵ továbbá a rendelkezésekből kiderül, hogy gyakori jelenség volt a hadifogságba került férfiak hazatérése.¹¹⁶ Az ókori Közel-Keleten a háborúk során foglyul ejtettek is a zsákmány részét képezték, ezért jellemzően betelepítették, munkára fogták vagy váltságdíjért cserébe továbbra is fogolyként tartották őket.¹¹⁷ Ennek értelmében a fogságba esettekből potenciálisan rabszolgák válhattak, de mindenesetre nem váltak automatikusan azzá,¹¹⁸ és mivel ez az életben hagyott katonák esetén sem lehetett másként, a foglyok ejtése és a váltságdíj együttes megléte esetén megállapítható a hadifogság ókori intézménye.

Az előzőek tekintetében kijelenthető, hogy a hadifoglyok és az ellenséges harcosok megkülönböztetett státusza a Kr. e. XXIII. századi Mezopotámiában és a Kr. e. XXIX. századi Egyiptomban alakult ki először a váltságdíj közel-keleti szokásjogával szoros összefüggésben, ezzel megalapozva a későbbi hadijog rendszerének egyik legfajszínűsabb intézményét.

III. A háború jogának kialakulása a háború megszervezése szerint

Az előzőekben a *ius ad bellum* és *ius in bello* kategóriáknak megfeleltethető szabályokat és jogi megoldásokat részleteztem, a továbbiakban pedig rendhagyó módon a szervezés joganyagát szeretném bemutatni, mivel a háború jogi kereteinek kialakulása és ezáltal a háború intézményének létrejötte nem pusztán a harc lefolytatására és az ellenséggel való bánásmódra vonatkozó normák függvényében értelmezhető. Az instrumentális háború jogi kontextusba kerülésének a hatékony küzdelem elengedhetetlen feltételeként kulcsfontosságú szakasza volt a fegyveres harc állami megszervezése. Az államiság és a haderő kialakulásának korábban ismertetett összefonódásán túl a háborús szervezettség legfőbb mozgatórugója a konfliktusok intenzitásának növekedése volt. A rendszeres háborúzásra az *ad hoc* népfelkelés nem volt alkalmas, az intenzív hódításokhoz pedig már hivatásos katonák kellettek,¹¹⁹ ez pedig szükségessé tette a fegyveres erők állami szabályozását. A következőkben ezen szabályokat vizsgáljuk.

III. 1. Az intézményesült zsidó és hettita háborúk

Az ősi zsidó jog szerint szerveződött hadseregekről csak elszórva találunk biztos forrásokat. Amikor Júdás Makkabeus a Kr. e. II. században IV. Antiokhosz szeleukida király serege ellen harcolva megszervezte a saját haderejét, Josephus Flavius szerint „ősi szokások szerint” osztotta őket csapatokba, állított az élükre ezredeseket és osztagparancsnokokat, valamint különítette el a fiatal házasságokat és újdonsült földtulajdonosokat a sereg többi részétől.¹²⁰ Ez utóbbi intézkedés meglátásom szerint a Deuteronomium szerinti hadmentességi törvényre utal vissza, ebből pedig annak ellenére, hogy a történetíró nem részletezte tovább a jelenség kialakulásának körülményeit, a zsidó hadszervezés gyökereinek igen korai mivoltára következtethetünk. A Makkabeus lázadókön kívül csak a Hadrianus uralma ellen harcoló Bar-Kochba felkelők (132-135) nevezték magukat egységes zsidó hadseregnek,¹²¹ ezeken kívül azonban már csak becsléseink lehetnek a zsidóság hadi szervezettségére.

A közel-keleti óperzsa katonai helyőrségek etnikailag kevert erők voltak, így minden bizonnyal nagyszámú zsidó férfi is szolgálhatott bennük, ezen kívül azonban az akhaimenida, majd a hellenisztikus uralom korszakában semmilyen más zsidó fegyveres erőről nem tudunk.¹²² A királyság korában

¹¹⁵ *Codex Hammurapi* 32. §.

¹¹⁶ *Codex Hammurapi* 27. §. 133-136. §.

¹¹⁷ Westbrook, Raymond: *Slave and Master in Ancient Near Eastern Law*. 1640-1641. o. In. Chicago-Kent Law Review, Vol. 70, 1995, pp. 1631-1676.

¹¹⁸ Westbrook: i. m. 1641. o.

¹¹⁹ Hóman et. al.: i. m. 100-101. o.

¹²⁰ Flavius, Josephus: *A zsidók története*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1983. 95. o.

¹²¹ Schwartz, Seth: *Jewish States*. In Peter Fibiger Bang – Walter Scheidel (szerk.): i. m. 2013. 191. o.

¹²² Uo.

feltehetőleg a Josephus Flavius szerinti ősi normák igazgatták a csapatok belső szervezetét, ez előtt azonban ismét nem beszélhetünk központilag szabályozott haderőről, mert Izrael ekkor valószínűleg csak egy laza törzsi szövetséget alkotott,¹²³ amely egységes sereg kiállítására nem volt alkalmas.

A hettiták hadszervezetéről már sokkal világosabb képünk van. A hettita állam minden bizonnyal fegyelmezett és hatékony haderővel rendelkezett, amely gerincét egy állandó, hivatásos hadsereg alkotta, amely tagjainak nagyrészt az alávetett államok lakosságából sorozták. Ez azonban nem jelentette azt, hogy azok, akik nem voltak a reguláris hadsereg részei, nem lettek volna mozgósíthatók. A lakosságot az állam akár nagyobb támadó hadjáratokban való részvételre is kötelezhette, továbbá a Hettita Birodalom a lakóhelyük védelmét ellátó tartalékos harcosokkal is rendelkezett, akik szintén részt vehettek a hódításokban. A sereg elitjét a harci szekerek adták, amelyeket a hettiták egységesen háromszemélyesre fejlesztettek ki, szemben az egyiptomiakkal, amelyek két harcos foglalt helyet. Annak ellenére, hogy a hettita fegyveres erők az ostromharcászatban és a gerilla-hadviselést folytató ellenség leigázásában kevésbé voltak sikeresek, a háborúik állam általi szervezettségi szintje már jelentősen meghaladta a kortárs zsidó szokásjogot.¹²⁴

A hettita sereg méretével kapcsolatban a források pontatlanok, továbbá az állam közel 500 éves fennállására¹²⁵ való tekintettel csak óvatos következtetéseket tudunk tenni. A lázadó vazallusok vagy ellenséges szuverén államok ellen támadó (expedíciós) haderők megközelítőleg 5-10 ezer katonából állhattak, de ez nagyban függött a különböző segédhadak rendelkezésre állásától vagy az ellenség létszámától.¹²⁶ Az egyiptomi források ennél merészebbek, II. Ramszesz 47 500 hettita katonát jelöl meg, akik II. Muvattalis király alatt harcoltak a Kr. e. 1274-ben vívott kádesi csatában.¹²⁷

Bármilyen kezdetlegesen is, de a hadseregek belső szervezete mind a zsidó, mind a hettita jogrendszerekben már egyértelmű szabályozás alá esett, ez utóbbi állam katonai szabályozása azonban messze meghaladta az ószövetségi jog rendelkezéseit, és az állandó hadsereg intézményével pedig több mint 1000 évvel megelőzte a mariusi római hadszervezetet is, amely előtt még Róma hadseregét is csak alkalmilag, egy-egy hadjárat erejére hadba vívott katonák alkották.¹²⁸

III. 2. A mezopotámiai háborúk megszervezése

Asszíria több évszázados történelmére általánosan igaz, hogy az asszír hadviselés még a saját korának szokásainál is lényegesen kegyetlenebb módszerekkel élt,¹²⁹ ennek ellenére az asszírok katonai sikerének titka nem a kirívó agresszióban, a létszámokban vagy a felszerelés minőségében rejlett, hanem a hadszervezetben.¹³⁰ A hettitákhoz hasonlóan idővel Asszíria is állandó hadsereget állított fel, amely tagjait jelentős arányban szintén idegen területek lakossága tette ki,¹³¹ mindezek ellenére a korai bronzkor (Kr. e. 3200-2000) viszonyait vizsgálva nincs érdemleges bizonyíték arra, hogy a korai mezopotámiai városállamok nagyobb állandó hadseregekkel rendelkeztek volna.¹³²

Bizonyos fokú szervezettség azonban már megfigyelhető ebben a korban is. A Kr. e. 2600-2300 között keletkezett sumer Keselyüsztlél Lagas városának szervezett alakzatban harcoló, belső kohézióval bíró katonáit ábrázolja. A sztlél a phalanx legkorábbi ismert megjelenését tárja elénk,¹³³ ami alapján okkal gondolhatjuk, hogy a korai sumer városállamokban a primitív társadalmak hadviselési szokásaival ellentétben már jelentős hangsúlyt fektettek az állam katonaságának kiképzésére és szervezésére. Be

¹²³ Miller – Hayes: i. m. 94. o.

¹²⁴ Bryce: i. m. 168. o.

¹²⁵ Kuhrt: i. m. 110. o.

¹²⁶ Bryce: i. m. 168. o.

¹²⁷ Uo.

¹²⁸ Ürögdi György: *Kard és törvény: Marius és Sulla kora*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1974. 65. o.

¹²⁹ Kovács: i. m. 19. o.

¹³⁰ Bury, John Bagnell et. al.: *The Cambridge Ancient History III: The Assyrian Empire*. Cambridge University Press, London, 1960. 99. o.

¹³¹ Hóman et. al.: i. m. 100. o.

¹³² Garfinkle: i. m. 115. o.

¹³³ Cole, Mike: *Legio a phalanx ellen*. Peko Publishing, Budapest, 2020. 48. o.

kell látnunk azonban, hogy a hadseregek jogi meghatározottságát a szervezett rendben harcoló katonák még nem alapozzák meg. Hol találhatók tehát ennek a gyökerei?

III. 3. Az egyiptomi haderő kialakulása, a hadsereg jogi meghatározása

Technikai értelemben az Egyiptomi Újbírodalom (Kr. e. 1640-1071) hadserege jelentősen meghaladta a környező államok fegyveres erőit. A palermói kő szövege szerint az Óbírodalom-beli V. dinasztia alatt az egyiptomi állam egy-egy olyan nagyszabású vállalkozásra, mint a piramisépítés vagy a támadó hadjáratok képes volt húszezer főt megszervezni és mozgósítani. Még ha a korszak viszonyaira tekintettel némi fenntartással is kezeljük ezt a számot, Egyiptomnak az Kr. e. XXV-XXIV. században már olyan komoly hivatalnokrendszerrel kellett rendelkeznie, amely képes összehangolni egy ekkora tömeget.¹³⁴

Azonban mivel a második átmeneti korszakhoz (Kr. e. 1785-1550) vezető hükszosz fenyegetésig az egyiptomi államot csak csekély külső veszély fenyegette, a hadviselés inkább csak az uralkodói tekintélyt, mintsem a tényleges katonai védelmet szolgálta.¹³⁵ Innentől figyelhető meg az idegen csapatok jelenléte az egyiptomi hadseregben úgy, hogy az állam fő haderejét ekkor még mindig a flotta képviseli.¹³⁶ Viszont ha Egyiptomban egészen az Újbírodalomig nem beszélhetünk állandó hadseregről,¹³⁷ akkor mikortól lehet szó a jog által körülhatárolt fegyveres erőkről?

A Középbírodalom és a második átmeneti korszak alatt az állam katonai szervezettsége egyszerűen a területi közigazgatáson alapult, így az írásos emlékek a katonákra a „*város (fegyveres) lakosa*” és a „*városi csapatok katonája*” kifejezéseket használják, ez pedig csak később alakult a „*hadsereg katonája*” terminussá.¹³⁸ Ezek a területvédelmi egységek a XVIII. dinasztia alatt kerültek közvetlen állami irányítás alá, tehát innen számolhatjuk a differenciált egyiptomi társadalom jogilag elkülönült és külön szabályozás alá eső katonai rétegének kialakulását. Az állami hadsereg mint a háború vívásának eszköze ekkortól válik a társadalomból kiemelkedő, önálló jogi entitássá.

Ez a változás a háború jogi kereteinek kialakulásának egyik legjelentősebb lépése. Korábban említettem, hogy egészen az Újbírodalomig Egyiptom gyakorlatilag abszolút háborúkat vívott, tehát a Középbírodalom és a második átmeneti korszak alatt nem csak a háború mint eszköz használata nem volt részletesen szabályozva, de magának a hadseregnek sem volt jogilag elkülönült státusza, mivel a tulajdonképpeni területvédelmi berendezkedésből fakadóan nem létezett de iure elhatárolt harcos és egyéb alattvaló. Ezért hiába írja Flavius Vegetius Renatus a IV. században, hogy a fegyverhasználat tudása nélkül „*semmi különbség nincs a katona és az egyszerű falusi lakos között*”,¹³⁹ mert a háború jogi kereteinek és jogintézményi jellegének kialakulása szempontjából nem a harcérték a döntő szempont. A tényleges harc jogi normákkal történő korlátozásához Egyiptomnak előbb jogilag determinálnia kellett a hadseregét.

A vizsgált korszakban a hadsereg irányítása és szervezése betagozódott az államszervezet intézményei alá, így kialakult a fegyveres erők és a közigazgatás szervezetrendszerének fúziója.¹⁴⁰ A korábbi, a közigazgatással elsősorban területi alapon kapcsolódó rendszer felbomlásának következtében kialakult a fegyveres erők államon belüli egységessége, így innentől a hadsereg tagjai önálló és zárt társadalmi osztályt képeztek, és meghatározott előjogokért cserébe kötelesek voltak nemzedékeken keresztül katonai szolgálatot teljesíteni.¹⁴¹ Az Újbírodalom idejére ezzel párhuzamosan kialakult egyfajta rítus az állam intézményes agressziójával kapcsolatban, aminek értelmében az trónra kerülő király ceremóniális keretek közt köteles volt hivatalosan megindítani első hadjáratát. A szokás tulajdonképpen beavatási szertartásként szolgálta a kozmikus rend és a hagyomány helyreállítását az új

¹³⁴ Manning: i. m. 73. o

¹³⁵ Uo.

¹³⁶ Uo.

¹³⁷ Mahler Ede: *Ókori Egyiptom*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1909. 101. o.

¹³⁸ Gnirs, Andrea M.: *Coping with the army: the military and the state in the New Kingdom*. In Juan Carlos Morena García (szerk.): *Ancient Egyptian Administration*. BRILL, Leiden, 2013. 639-640. o.

¹³⁹ Razin: i. m. 510.

¹⁴⁰ Gnirs 2013: 641-645. o.

¹⁴¹ Razin: i. m. 119. o.

király uralmának kezdetén.¹⁴² Bár a rendszerint a rég leigázott Núbiába vezetett reprezentatív hadjáratok¹⁴³ nem minősíthetők tényleges konfliktusfeloldásnak, a hadviselés szakrális rítusokba ágyazódása tovább erősítette a háború intézményjellegét, ez pedig olyan későbbi szokásokban is fellelhető, mint a fegyverek megtisztításának és megszentelésének római ünnepe, az Armilustrum.¹⁴⁴

Az imént tárgyalt jogi jelentőségű változás az egyiptomi XVIII. dinasztia (Kr. e. 1550-1307) alatt zajlott le, amely korszak kezdete előtt megközelítőleg 200 évvel Hammurapi törvényoszlopa már következetesen külön nevesítette a katonákat és a társadalom többi tagját úgy, hogy az előbbieket az egyiptomi viszonyokhoz hasonlóan hivatásosnak és az uralkodóval hűbéri kötöttségben állónak írta le,¹⁴⁵ emellett pedig Hammurapi egy asszíriai csapatösszevonásról szóló, Siniddinam larszai királynak címzett levele is jól szervezett babiloni haderőt feltételez.¹⁴⁶ De bárhol is alakultak ki először a jogilag determinált fegyveres erők, határozottan kijelenthető, hogy önálló entitásként a hadsereg akkor jön létre, amikor a tagjai jogaik és kötelezettségeik tekintetében elkülönülnek a társadalom egyéb szereplőitől. Egyiptomban ez a Kr. e. XVI. században történhetett meg, Babilonban pedig feltehetően a Kr. e. XVIII. században.

A mezopotámiai és egyiptomi változások túlmutatnak önmagukon. A középasszír kor (kb. Kr. e. XIV-X. század) intenzív hódításai és Asszíria sikeres nagyhatalmi törekvései nem az asszír nép terjeszkedését jelentették, hanem kizárólag az államot megtestesítő és a hatalmas reguláris hadsereg felett parancsoló uralkodó hódításait.¹⁴⁷ Így itt is megfigyelhető az a központi irányítású, az állam felépítésébe tagozódott és a népességtől elkülönült hadsereg, amely a hettita hadszervezetre is jellemző volt. Ugyanígy Egyiptomban a hadviselés az állam gazdasági és társadalmi viszonyainak csakis állandó és lényeges alkotóeleme volt, a csapatok fenntartása, a fegyverkészítés, a hadjáratok és hódítás pedig szintén uralkodói monopólium alá estek.¹⁴⁸ Az asszír-egyiptomi párhuzam teljesen nyilvánvaló.

A római hadsereg a Kr. e. VI. századi serviusi katonai reformok előtt meglehetősen homogén módon, a curiákból és törzsekből szerveződött, azonban ennek ellenére már ekkor politikailag, hatalomgyakorlás szempontjából, valamint jogilag is teljesen körülhatárolt és egyértelmű szabályozás alá eső jogi entitás volt.¹⁴⁹ Tehát mióta az Újbabiloni Birodalom és az Egyiptomi Újbirodalom a háborúik vívásának eszközét jogilag determinálta, a módszer a közel-keleti és antik jogrendszerek integráns részévé vált.

Összegzés

Az ókori Kelet háborús szabályainak rövid áttekintése után fel kell tennünk a kérdést: Egyáltalán nevezhetjük-e hadijognak ezt a háborúval kapcsolatos normatömeget? Dr. Almási Ferenc szerint egyértelműen nem. Álláspontja szerint az ókori és középkori eseti hadiszokások kapcsán nem lehet hadijogról beszélni, mivel azok államközi alkalmazása nem volt kötelező, továbbá a mai nemzetközi jogi normákkal ellentétben nem törekednek univerzalitásra, mivel főleg csak olyan azonos jellegű közösségek közt működtek, mint a hellén városállamok.¹⁵⁰

Véleményem szerint ezen állítás csak részben felel meg a valóságnak. Az antikvitás és az ókori Közel-Kelet háborús szabályozása a hatályos hadi- és humanitárius jogi követelményeknek természetesen nem felel meg. Ettől függetlenül azonban fentebb tárgyalt szabályok kapcsán a *ius naturale*-ből eredő, az instrumentális háborúra vonatkozó és az államok által elismert és betartatott normákról beszélhetünk, amelyek továbbá az olyan Grotius-féle hadijogi kategóriáknak is megfelelnek, mint a háború megindítására, a hadviselési módszerekre, a felek közti megállapodások vagy a dolgok,

¹⁴² Gnirs 1999: 73. o.

¹⁴³ Uo.

¹⁴⁴ Almási: i. m. 14. o.

¹⁴⁵ *Codex Hammurapi* 26-27. §.

¹⁴⁶ Harmatta: i. m. 163. o.

¹⁴⁷ Hóman et. al.: i. m. 101. o.

¹⁴⁸ Gnirs 2013: 639. o.

¹⁴⁹ Cole: i. m. 86. o.

¹⁵⁰ Almási: i. m. 13. o.

illetve a legyőzöttek feletti hatalomgyakorlásra vonatkozó szabályok.¹⁵¹ Akár jognak tekintjük az ókori államok természetjogi alapú szabályait, akár nem, ezek a hadiszokások tették a háborút intézményessé, jogilag meghatározhatóvá, valamint ezek különítették azt el az ősközösségek primitív hadviselésétől.

A nagyjából két évezrednyi háborús jogi rendelkezés összefoglalása során több területen a jog evolúciójának szokatlanul nehézkes folyamata vált nyilvánvalóvá, a fejlődés következetlenségének okai a jogterület kiemelten érzékeny mivoltában keresendők. A háborúk kaotikus világában a személyes sérelmek, az elkeseredés vagy a félelem olyan döntésekhez vezethetnek, amelyek megtörik a humánus jogfejlődés egyenességét és könnyen egy eltérő háborús szokásjogi rendszert alakíthatnak ki.¹⁵² A háborúban gyakran nem az ész, hanem a gyűlölet, a félelem vagy a kegyetlenség érzelmei befolyásolják az emberi döntéshozatalt, ez pedig a háborúk korai szabályozásában is maradéktalanul megjelenik.

A következő megközelítés nem kifejezetten a háború szabályozására irányul, sokkal inkább tágabb magánjogi és emberi jogi kérdéseket vet fel, azonban a háború intézményének a jogra gyakorolt hatása kapcsán említést kell tennem róla. Abszurd módon a háború során tanúsított kegyetlenség nem feltétlenül irányult minden esetben az ellenség lakossága vagy fegyveres erői ellen. Számos helyzetben a háború keltette speciális viszonyok felülírták az állam írott vagy írtalan jogát, csakúgy, ahogy azt a hatályos jog is kimondja jóval kevésbé drasztikus formában. Ennek megfelelően engedi meg az Emberi jogok európai egyezménye, hogy az egyezménynek való megfelelés fel legyen függesztve, ha az állam létét háború vagy más rendkívüli állapot fenyegeti.¹⁵³ Hérodotosz nagyon hasonló eseményről számol be az I. Dareiosz perzsa király által ostromlott Babilon kapcsán. Az körülfal elhúzódtásától félve a városban összeterelték a nők jelentős részét, majd megfojtották őket, hogy „ne fogyasszák az ételmezt.”¹⁵⁴

Ilyen jelentős hatást gyakorol a háború az egyébként a társadalmakba mélyen beágyazott jogi normákra. Ami békeidőben az állam önkényes tömeggyilkossága, az egy ostromlott városban bevett szokás. A háborús állapot tehát nem kizárólag az államközi viszonyokat változtatja meg, de az állam belső jogi rendszerét is képes kifordítani önmagából. Ezért fontos a jogi keretek közé szorítás és a háború elkerülendő, de intézményként való felfogása, és emiatt beszélhetünk a háború jogának olyan fejlődéséről, amely nem feltétlenül következetes, nem lineáris, sokszor pedig egyenesen visszafelé mutató.

Azonban minden kegyetlenség ellenére, továbbá annak dacára, hogy az antikvitás és az ókori Kelet állandó jelenlévője volt a háború, az adott kor embere hozzánk hasonlóan a háború elkerülését és a konfliktusok erőszakmentes feloldását tartotta ideálisnak.¹⁵⁵ A fegyverrel való fenyegetés még kifejezetten erőszakos Mezopotámiában is a diplomáciai módszerek utáni másodlagos konfliktuskezelő eszköznek számított,¹⁵⁶ és még igen jelentős jogsérelmek esetén is lehetséges volt, hogy egy deliktum pusztán elégtételköveteléssel vagy meghatározott hátrány kilátásba helyezésével járt.¹⁵⁷ A háború indítása sokszor fel sem merült.

Mindezek alapján hiába képezi a harc és a konfliktushelyzetek az emberi természet szerves részét, nem lehet eltagadni az ember alapvető békevágát, és ez az az ellentmondás, ami megalapozta a háború jogának zavaros kezdeti kialakulását és ellentmondásos jellegét. A jog fejlődése minden esetben lassú és evolutív, a háború szabályozásának jogterületére azonban ez a tézis hatványozottan igaz.

¹⁵¹ Almási: i. m. 21. o.

¹⁵² Herczegh: i. m. 22. o.

¹⁵³ *Egyezmény az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről* 15. cikk 1. pont

¹⁵⁴ Hérodotosz: *III. könyv*, 150-160. fejezet. In Simon Róbert (szerk.): *Lakoma, A görög-latin próza mesterei*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1964. 19. o.

¹⁵⁵ Krüger: i. m. 161-171. o.

¹⁵⁶ Hóman et. al.: i. m. 74. o.

¹⁵⁷ Hóman et. al.: i. m. 75. o.

Irodalomjegyzék

1. Almási Ferenc: *A hadijogról*. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1990.
2. Alonso, Victor: *War, Peace and International Law in Ancient Greece*. In Kurt A. Raaflaub (szerk.): *War and Peace in the Ancient World*. Blackwell Publishing Ltd., Oxford, 2007.
3. *Ámós könyve*.
4. Beckman, Gary (szerk.): *Hittite Diplomatic Texts*. Society of Biblical Literature, Atlanta, Georgia, 1999.
5. *Bírák könyve*.
6. Bryce, Trevor: *Anatolian States*. In Peter Fibiger Bang– Walter Scheidel (szerk.): *The Oxford Handbook of The State in the Ancient Near East and Mediterranean*. Oxford University Press, New York, 2013.
7. Bury, John Bagnell et. al.: *The Cambridge Ancient History III: The Assyrian Empire*. Cambridge University Press, London, 1960.
8. Capps, Edward et. al. (szerk.): *The Speeches of Aeschines*. William Heinemann, London, 1919.
9. Clausewitz, Carl von: *A háborúról*. Athenaeum Kiadó, Budapest, 1917.
10. *Codex Hammurapi*.
11. Cole, Mike: *Legio a phalanx ellen*. Peko Publishing, Budapest, 2020.
12. *Convention (III) relative to the Treatment of Prisoners of War*. Geneva, 12 August 1949.
13. *Egyezmény az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről*.
14. *Eszter könyve*.
15. Flavius, Josephus: *A zsidók története*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1983.
16. Garfinkle, Steven J.: *Ancient Near Eastern City-States*. In Peter Fibiger Bang– Walter Scheidel (szerk.): *The Oxford Handbook of The State in the Ancient Near East and Mediterranean*. Oxford University Press, New York, 2013.
17. Gat, Azar: *War in Human Civilization*. Oxford University Press, New York, 2006.
18. Gelb, Ignace J.: *Prisoners of War in Early Mesopotamia*. In Journal of Near Eastern Studies, Vol.32, No.1/2, 1973, pp. 70-98.
19. Gnirs, Andrea M.: *Ancient Egypt*. In Kurt Raaflaub – Nathan Rosenstein (szerk.): *War and Society in the Ancient and Medieval Worlds: Asia, The Mediterranean, Europe, and Mesoamerica*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1999.
20. Gnirs, Andrea M.: *Coping with the army: the military and the state in the New Kingdom*. In Juan Carlos Morena García (szerk.): *Ancient Egyptian Administration*. BRILL, Leiden, 2013. 639-640. o.
21. Grotius, Hugo: *A háború és a béke jogáról I. kötet*. Pallas Stúdió – Attraktor Kft., Budapest, 1999.
22. Harmatta János (szerk.): *Ókori keleti történeti chrestomathia*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.
23. Herczegh Géza: *A humanitárius nemzetközi jog fejlődése és mai problémái*. Közigazgatási és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1981.
24. Hérodotosz: *III. könyv*, 150-160. fejezet. In Simon Róbert (szerk.): *Lakoma, A görög-latin próza mesterei*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1964.
25. Hóman Bálint et. al.: *Egyetemes történet I.: Az ókor története*. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1935.
26. *Józsue könyve*.
27. Kákossy László: *Az ókori Egyiptom története és kultúrája*. Osiris Kiadó, Budapest, 1998.
28. Kant, Immanuel: *Az örök béke*. Európa Kiadó, Budapest, 1985.
29. Keeley, Lawrence H.: *War Before Civilization*. Oxford University Press, Oxford, 1996.
30. Kemp, Barry J.: *Ancient Egypt*. Routledge, London, 1989.
31. *Királyok első könyve*.
32. *Királyok második könyve*.
33. Kovács Péter: *Nemzetközi közjog*. Osiris Kiadó, Budapest, 2006.
34. Krammer, Arnold: *War crimes, Genocide, and the Law: A guide to the issues*. Praeger, Santa Barbara, 2010.
35. *Krónikák második könyve*.

36. Krüger, Thomas: „*They Shall Beat Their Swords into Plowshares*”: *A Vision of Peace Through Justice and Its Background in the Hebrew Bible*. In Kurt A. Raaflaub (szerk.): *War and Peace in the Ancient World*. Blackwell Publishing Ltd., Oxford, 2007.
37. Kuhrt, Amélie: *Az ókori Közel-Kelet*. PPKE BTK, Piliscsaba, 2005.
38. Livius, Titus: *Patahini Historiarum ab urbe condita libri qui supersunt omnes, ex recens.* W. B. Whittaker, London, 1821.
39. Llewellyn, Karl N. – Hoebel, E. Adamson: *Cheyenne way: conflict and case law in primitive jurisprudence*. University of Oklahoma Press, Norman, 1941.
40. Machiavelli, Niccoló: *A fejedelem*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1991.
41. Mahler Ede: *Ókori Egyiptom*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1909.
42. Manning, Joseph G.: *Egypt*. In Peter Fibiger Bang– Walter Scheidel (szerk.): *The Oxford Handbook of The State in the Ancient Near East and Mediterranean*. Oxford University Press, New York, 2013.
43. Miller, J. Maxwell – Hayes, John H.: *Az ókori Izrael és Júda története*. PPKE BTK. Piliscsaba, 2003.
44. *Mózes negyedik könyve*.
45. *Mózes ötödik könyve*.
46. Niditch, Susan: *War and Reconciliation in the Traditions of Ancient Israel: Historical, Literary, and Ideological Considerations*. In Kurt A. Raaflaub (szerk.): *War and Peace in the Ancient World*. Blackwell Publishing Ltd., Oxford, 2007.
47. Oded, Bustenay: *War Peace and Empire: Justifications for War in Assyrian Royal Inscriptions*. Dr. Ludwig Reichert Verlag, Wiesbaden, 1992.
48. Ortega y Gasset, José: *A tömegek lázadása*. Helikon Kiadó, Budapest, 2019.
49. Razin, Evgenij Andreevič: *A hadművészet története I.* Zrínyi Kiadó, Budapest, 1959.
50. Rossbach, Otto (szerk.): *T. Livi Periochae Omnium Librorum Fragmenta Oxyrhynchi Reperta Ivlii Obsequentis*. B. G. Teubner, Lipcse, 1910.
51. Rousseau, Jean-Jacques: *A társadalmi szerződésről, avagy A politikai jog elvei*. PannonKlett, Budapest, 1997.
52. *Sámuel első könyve*.
53. *Sámuel második könyve*.
54. Schwartz, Seth: *Jewish States*. In Peter Fibiger Bang– Walter Scheidel (szerk.): *The Oxford Handbook of The State in the Ancient Near East and Mediterranean*. Oxford University Press, New York, 2013.
55. Strabo: *Geography Books 6-7*. Harvard University Press, Massachusetts, 2001.
56. Thuküdidész: *A peloponnészoszi háború*. Osiris Kiadó, Budapest, 2023.
57. Tilly, Charles: *War Making and State Making as Organized Crime*. Cambridge University Press, Cambridge, 1985.
58. *Treaty between Hattusili III of Hatti and Benteshina of Amurru*.
59. *Treaty between Hattusili III of Hatti and Ramses II of Egypt*.
60. *Treaty between Mursili II of Hatti and Kupanta-Kurunta of Mira-Kuwaliya*.
61. *Treaty between Mursili II of Hatti and Targasnalli of Hapalla*.
62. *Treaty between Suppilulima I of Hatti and Aziru of Amurru*.
63. *Treaty between Tudhaliya II of Hatti and Sunashshura of Kizzuwatna*.
64. *Treaty between Tudhaliya IV of Hatti and Shaushga-muwa of Amurru*.
65. Ürögdi György: *Kard és törvény: Marius és Sulla kora*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1974.
66. Virilio, Paul – Lotringer, Sylvère: *Tiszta háború*. Balassi Kiadó – BAE Tartóshullám, Budapest, 1993.
67. Wees, Hans van: *Genocide in the ancient world*. In Donald Bloxham – A. Dirk Moses (szerk.): *The Oxford Handbook of Genocide Studies*, Oxford University Press, Oxford, 2010.
68. Westbrook, Raymond: *Slave and Master in Ancient Near Eastern Law*. In. Chicago-Kent Law Review, Vol. 70, pp. 1631-1676.

Veres Zoltán
Komárom-Esztergom
Vármegyei Önkormányzati Hivatal
vármegyei jegyző
Hámori Antal
Budapesti Gazdasági Egyetem
Vendéglátás Tanszék
docens

XV. évfolyam | Vol. XV
2024/3. szám | No. 3./2024
Konferenciabeszámoló | Conference summary
www.mjat.hu

IV. Fogyasztóvédelmi aktualitások című konferencia a Budapesti Gazdasági Egyetemen

2024. május 29-én Fogyasztóvédelmi aktualitások címmel került megrendezésre a Budapesti Gazdasági Egyetem Fogyasztóvédelmi Kutatócsoportjának negyedik konferenciája,¹ amelynek különlegessége, hogy a 2022. szeptember 19-én létrejött Kutatócsoport készülő könyvének fejezetei kerültek bemutatásra, és így módon lehetőség nyílt előzetes szakmai reflexiókra, párbeszédre.²

A Konferencia előtt a Kutatócsoport zártkörű tudományos ülést tartott, amelyen Hámori Antal kutatócsoportvezető bemutatta a Kutatócsoport tevékenységéről tudósító honlap tartalmát,³ majd kiemelte, hogy az ülés fókuszában a Kutatócsoport gondozásában készülő kötet áll, amelynek célkitűzése kettős: egyrészt az egyetemi hallgatósághoz eljuttatni a megfelelő fogyasztóvédelmi ismereteket, másrészt a szakmai-tudományos közösség számára is alapot kíván szolgáltatni a további diskurzushoz.

A Konferencia kezdetén Hegedűs Gyula dékánhelyettes (BGE KVIK) köszöntötte a megjelenteket, majd a Konferencia felkért előadói tartották meg előadásait, amelyeket hozzászólások, kérdések, válaszok is követtek.⁴

Hámori Antal egyetemi docens (BGE KVIK) A fogyasztói többletvédelem jelentősége, komplexitása című felvezető előadásában – etikai alapokat és *de lege ferenda* javaslatokat sem nélkülözve – a tudományterületek aktuális kapcsolódási pontjaiból, legújabb eredményeiből, normáiból adott ízelítőt. Ennek keretében egyebek mellett kiemelte: „A fogyasztói többletvédelem jelentőségét jól mutatja, hogy mindenki fogyasztó, életünk, egészségünk, testi épségünk, pénztárcánk is forog kockán, és ezen összetett, viszonylag új, gyakran módosuló, bővülő, Lábady Tamás (1944–2017) megfogalmazásával élve a világban »tornádóként« végig söprő jogterület a vállalkozásokat is érzékenyen érinti, kívánatos oktatása pedig nagymértékben hozzájárul a vállalkozások és minden ember

¹ Az előző három konferenciáról a BGE honlapján, valamint tudományos folyóiratokban megjelent cikkek is beszámolnak; ld. pl. Veres Zoltán: *Fogyasztóvédelmi aktualitások – interdiszciplináris megközelítésben*. In Iustum Aequum Salutare, 2023/1.szám, 203–206. o.; Veres Zoltán: *Beszámoló a Budapesti Gazdasági Egyetemen működő Fogyasztóvédelmi Kutatócsoport „II. Fogyasztóvédelmi aktualitások” című konferenciájáról*. In Jogelméleti Szemle, 2023/2. szám, 121–124. o.; Hámori Antal – Veres Zoltán: *Fókuszban a fogyasztókkal szembeni tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatok tilalma – Beszámoló a BGE Fogyasztóvédelmi Kutatócsoport III. tudományos konferenciájáról*. In Jog-Állam-Politika, 2024/1.szám, 211–214. o.; <https://uni-bge.hu/hu/kvik/hirek/kvik-a-fogyasztovedelmi-kutatocsoport-konferenciaja>, <https://uni-bge.hu/hu/tudomanyoselet/hirek/tudomanyos-eletunkbol-2022-oktober>, <https://uni-bge.hu/hu/kvik/hirek/kvik-a-fogyasztovedelmi-kutatocsoport-marciusi-konferenciaja>, <https://uni-bge.hu/hu/tudomanyoselet/hirek/tudomanyos-eletunkbol-2023-marcius>, <https://uni-bge.hu/hu/kvik/hirek/a-fogyasztovedelmi-kutatocsoport-konferenciaja> (2023. október 25.), [Tudományos életünkben - 2024. május - Budapesti Gazdasági Egyetem \(uni-bge.hu\)](https://uni-bge.hu/hu/tudomanyoselet/hirek/tudomanyos-eletunkbol-2024-majus).

² Ld. <https://uni-bge.hu/hu/kvik/hirek/a-fogyasztovedelmi-kutatocsoport-konferenciaja> (2024. május 29.).

³ Ld. <https://uni-bge.hu/hu/kvik/hirek/a-fogyasztovedelmi-kutatocsoport> (a Kutatócsoport céljairól, tagjairól, eredményeiről).

⁴ Ld. <https://uni-bge.hu/hu/kvik/hirek/a-fogyasztovedelmi-kutatocsoport-konferenciaja> (2024. május 29.).

tisztességes, nyereségesség oldaláról nézve sem irreleváns bírságmentes tevékenységéhez, boldogságához.”

Sándor István DSc, tanszékvezető egyetemi tanár (ELTE ÁJK) A fogyasztók védelmének vázlatos áttekintése a jogtörténetben címmel tartott nagyívű előadásában az ókortól napjainkig ívelő pályán szolt a kereskedőkkel szemben kiszolgáltatott, hátrányos helyzetben lévő, gyengébb fél fokozott védelméről, például a római jog máig ható vonatkozásairól, gyökereiről, jelentőségéről, intézményeiről, rendelkezéseiről, a középkor- és újkor előzményeiről, előképekről.

Lévayné Fazekas Judit egyetemi tanár (SZE ÁJK) A fogyasztóvédelem magánjogi keretei című, rendkívül aktuális előadásában a fogyasztói szerződések meglehetősen komplex, szerteágazó, részletekbe hatoló szabályozására, különösen a fogyasztó és a vállalkozás közötti szerződések részletes szabályairól szóló 45/2014. (II. 26.) Korm. rendelet normáira fókuszált. A korrekt tájékoztatás jelentőségét hangsúlyozó előadásban szó volt a fogyasztói szerződések közös szabályairól, az üzlethelyiségen kívül kötött és a távollévők között kötött szerződésekre, az ezekről eltérő szerződésekre vonatkozó szabályokról, valamint eljárási rendelkezésekről.

Frivaldszky János tanszékvezető egyetemi tanár (PPKE JÁK) A tisztességtelen fogyasztói szerződések kötelmi egyensúlytalanságának megértése Aquinói Szent Tamás nyomán címmel tartott jogfilozófiai előadást, amely szerint a mesterséges intelligencia korában a szerződéskötésre irányuló manipulatív technikák elterjedése eleve illuzórikussá teszi azt, hogy a fogyasztó racionális, megfontolt döntés alapján kösse meg a fogyasztói szerződést; nem kerülhető meg annak vizsgálata, hogy a döntéshozatal befolyásoló mechanizmusok révén előállott fogyasztói szerződések esetében kell-e lennie valamiféle szerződési értékarányosságnak, ha a szerződés megkötése a mesterséges intelligencia és egyéb szofisztikált reklámtechnikák (pl. dinamikus árképzés) folytán a fogyasztó által nem, vagy nehezen észrevehető módon manipulálható.

Bencsik András egyetemi docens (ELTE ÁJK) A fogyasztóvédelem közjogi keretei című előadásában történeti megközelítéssel, visszatekintéssel, konkrét problémákra, jogesetekre is kitérve mutatta be a fogyasztóvédelem igen gyakran változó, komplex intézményrendszerét, különös tekintettel az állami pillérekre, az alkotmányos alapokra, a szervezeti és az eljárásjogi kategóriákra.

Lapsánszky András elnökhelyettes, tanszékvezető egyetemi docens (NMHH, SZE ÁJK) és Koltay András elnök, kutatóprofesszor, egyetemi tanár (NMHH, NKE ÁNTK, PPKE JÁK) Fogyasztói jogok és fogyasztóvédelmi garanciák az elektronikus hírközlési igazgatásban címmel alkották meg fejezetüket. Lapsánszky András előadásában kiemelésre került, hogy a fogyasztóvédelem révén lényegében a szerződéses jogviszony közjogi védelem alá helyezése történik meg, lehetővé téve többek között az általános szerződési feltételek Hatóság általi vizsgálatát. Az előadó hangsúlyozta a megfelelő tájékoztatás fontosságát, szerepét, amelynek az európai uniós jogban is komoly alapjai vannak, és a hírközlési fogyasztóvédelem specialitásairól szólva arra is rámutatott, hogy annak egyik fontos pillére a szolgáltatás minőségének garantálása, ezért az e körbe tartozó panaszokat 72 órán belül orvosolni kell. Szintén specifikumnak számít, hogy határozott idejű szerződés maximum 12 (kivételesen 24) hónapra köthető, valamint, hogy utólagos versenyjogi beavatkozásra nincs lehetőség, ezért cél, hogy ne érje meg a szolgáltatóknak jogsértést elkövetni. Ezt szolgálják a magas bírságösszegek.

Rigó Csaba Balázs elnök (GVH) és Hernádi Júlia fogyasztóvédelmi irodavezető-helyettes (GVH) A GVH nagy technológiai óriások elleni fellépése címet viselő közös fejezet-előadásban a jogszabályi háttérre is kitérve, jogeseteket is említve, gyakorlati példákon keresztül – például „sötét mintázatok” nyomában – mutatták be a versenyhatóság fogyasztóvédelmi jelentőségét, szerepét, eszköztárát, tevékenységét.

Barna Sarolta elnöki megbízott (Nébih), Kasza Gyula tanszékvezető egyetemi docens, programvezető (ÁTE, Nébih), Nagy Dániel országos eutrárdészeti főfelügyelő (Nébih) és Nemes Imre elnök (Nébih) által jegyzett, Fogyasztóvédelem az élelmiszerláncban – a Nébih tevékenysége címet viselő könyvfejezet kapcsán Barna Sarolta és Kasza Gyula bemutatta a Nemzeti Élelmiszerlánc-biztonsági Hivatal tevékenységi köreit, amelynek kapcsán hangsúlyozták, hogy a hatékony élelmiszerbiztonság megteremtéséhez nem elegendő önmagában egy erős hatóság és megfelelő jogszabályi környezet, hanem felkészült vállalkozások is kellenek, mindezek mellett fontos a sajtó és – kapcsolódva a Kutatócsoport influenszer-marketinggel foglalkozó kutatóinak megállapításaihoz – a véleményvezérek szerepe. Ezt követően az előadó páros felvázolta a jogszabályi kereteket, utalva arra, hogy a szakterületi normák mellett olyan egyéb szabályozók is fontosak, mint a fogyasztókkal szembeni tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat tilalmáról szóló 2008. évi XLVII. törvény. Végezetül az egyik

Veres Zoltán vármegyei jegyző, mb. oktató (KEVÖ, PPKE JÁK) a pénzügyi fogyasztóvédelem alapjait, a szabályozás rendszerét és a jogérvényesülés garanciáit bemutató fejezet kapcsán szólt az általános fogyasztóvédelmi megalapozásról, a pénzügyi piacok és az ott jelentkező specifikus problémák körülhatárolásáról, a szabályozásról (nemzetközi aktusok, magyar jogszabályok, bírósági/hatósági határozatok és soft law/etikai normák szerint rendezve a vonatkozó előírásokat), továbbá a fogyasztói jogokról (kiemelten a tájékoztatáshoz való jogról) és ezek érvényesítésének fórumairól, kiemelt figyelmet szentelve egyes, a pénzügyi fogyasztóvédelem számára komoly kihívásokat, illetve szabályozási feladatokat tartogató jelenségeknek, mint a digitalizáció, a BigTech cégek megjelenése a pénzügyi piacokon, vagy éppen a közösségi finanszírozásban rejlő lehetőségek.

Totth Gedeon ny. főiskolai tanár (BGE KKK) és Szabó Edit mb. oktató (BGE KKK) A fogyasztóvédelem és a reklám, különös tekintettel a gyermekekre címet viselő könyvfejezet ismertetése kapcsán kiemelte: hazánkban első alkalommal 1981-ben jelent meg reklámetikai kódex, azóta pedig az újabb és újabb dokumentumokban egyre nagyobb hangsúlyt kap a gyermekek védelme. Ennek okaként rámutattak, hogy a reklámokkal szemben a gyermekek különösen veszélyeztetettek (kíváncsiságuk, ítélőképességük fejletlensége és egyéb okok miatt), ráadásul a reklám valójában nem is annyira őket, hanem rajtuk keresztül szüleiket (illetve az ő pénztárcájukat) célozza.

Szöke Andrea főiskolai docens (BGE KVIK) és Fekete-Frojimovics Zsófia tanszékvezető egyetemi docens (BGE KVIK) Paraszociális kapcsolatok influenzerekkel és fogyasztóvédelmi aspektusok, különös tekintettel a(z ön)szabályozás lehetőségeire című fejezetét Szöke Andrea prezentálta. Bevezetésként definiálásra került az influenzszer és a paraszociális kapcsolatok fogalma, rámutatva, hogy az influenzszer-marketinget állami szervek is használják.⁵ Ezt követően a szabályozási keretrendszer felvázolása következett, kiemelve az önszabályozás fontosságát. A téma aktualitását jelzi, hogy a Gazdasági Versenyhivatal éppen 2024. májusában indított versenyfelügyeleti eljárást hazai influenzerek ellen.⁶

Filó Mihály adjunktus (ELTE ÁJK) és Varga József PhD-hallgató (ELTE ÁJK) A szabadság ára. A fogyasztók büntetőjogi védelme című fejezete kapcsán Varga József előadásában ismertette a büntetőjog „térnyerésének” néhány fontosabb mérföldkővét a fogyasztóvédelemben; ennek keretében kifejtette, nemzetközi szinten a Németországban kirobbant szövethamisítási botrány adott lendületet e folyamatnak, amikor is gyártók és kereskedők a lelvászonba gyenge minőségű anyagokat kevertek és a selejtes árut hamis megjelöléssel adták el. Az ilyen cselekménnyel szemben már a neves jogtudós, Jhering is büntetőjogi fellépést sürgetett.⁷ Az 1960-as évek a fogyasztóvédelem megerősödésének

6 <https://jogaszvilag.hu/cegvilag/a-gvh-hat-magyar-velemenyzverrel-es-szamos-hirdeto-ceggel-szemben-inditott-eljarasokat/?hlite=k%C3%B6z%C3%A9rdekb%C5%91+ind%C3%ADtott+per%2Fpage%2F2>

⁷ Ld. Jhering, R.: *Der Zweck im Recht. Erster Band. Dritte durchgesehene Auflag.* Breitkopf und Härtel. Leipzig, 1893. Hivatkozza Filó Mihály: *A fogyasztók megtévesztése – gondolatok a büntetőjogi jogtárgy-védelem*

időszaka (közismert Kennedy elnök 1962-es, fogyasztói jogokra vonatkozó deklarációja), ez a Csemegi-kódexet felváltó Büntető Törvénykönyvön (az 1961. évi V. törvényen) is tetten érhető volt. Látványos, hogy a 2012-ben elfogadott Btk. már önálló, A fogyasztók érdekeit és a gazdasági verseny tisztaságát sértő bűncselekmények című fejezetet tartalmaz, noha, az előadó véleménye szerint e tényállásoknak nincs igazán kialakult bírói gyakorlata.

Végezetül Hámori Antal kutatócsoportvezető záró gondolataiban megköszönte az előadók értékes szolgálatát, a résztvevők hozzáértő hozzászólásait, kérdéseit, kitartó figyelmét, kifejezve reményét, hogy a készülő könyv hasznos impulzusokkal szolgál.

Bár a konferencián elhangzott tizenhárom előadás és a hozzászólások estébe nyúltak, a lehetőségek a részletekben való mélyebb, további elmerülést az időbeli korlátok és a tudományterületi komplexitás, terjedelem okán nem tették lehetővé. A konferencia ugyanakkor kiválóan illusztrálta, hogy milyen gazdag, sokszínű és kimeríthetetlen kutatási témákat kínáló terület a fogyasztóvédelem, amely például bibliai és római jogi gyökerekkel bírva, napjainkban is dinamikusan fejlődve keresi azt a mezsgyét, amelyen a lehető legmegfelelőbb eszközökkel biztosítható a fogyasztók és a gazdasági élet professzionális szereplői közötti helyes egyensúly.